

Pintér Lajos

a hely színei

*

(déli harangszó)

a harangláb
ott állt
az iskola
udvarán
délben
delente
anyám harangozott
a tanítónő
messzehangzó
harangszó
mára már
se harang
se iskola
harang
emléke szól

*

(a zöld kabát)

elsős voltam
talán
iskolába
kerékpároztunk
amikor
egy gazdájavesztett
szárguldó
lovaskocsi
anyámat
megtiporta
emlékszem
ahogy maszatos
szerelők
ölbe vették
orvoshoz vitték
egyedül
hazamentem
leültem a küszöbre
véres zöld
kabátjára emlékezem

*

(petőfi barguzinban)

egy fotót
kaptam
az állítólagos
petőfi barguzinban
kitátott
szájjal üvöltő
csontváz
mennyi bevart
száj
mennyi bevert
szem
mennyi üvöltő

*néma halott
történetét kell
meghallanod
elmondanod*

*

(répa retek mogyoró)

*a hiánylexikonban
az r hangot
szerettem volna
megími
nekem az r hang
hiányzik
kiscsikók futása
nevelt
halak villanása
a holt-tisza
tükkrén nevelt
korán reggel
rigó nevelt
ritkán rikkantott*

*

(apám halála)

*a rókus kórházban
tóth kláriver
látogattuk
láttam klári
megrettent
a csontsovány
testtől
kínzó fájdalomtól
rák sügtam
ha megtört
kezére teszem
kezem
talán
kevésbé fájtna volna
felnőtt kezén
felnőtt gyerekkéz*

*

(hajléktalanok tele)

*itt él
beton vasbeton
lépcsőházunk
alatt
sapkája kék ég
cipője föld
ágya papír
papír a takarója
mentőt hívtam
hozzá
megpiszkálták
él mondták
otthagyták
itt él
itt élünk
a város közepén
a város peremén*

*

(milyen szép)

*milyen árva
milyen szép
e végtelenben
e világegyetemben
az ember
a csöppnyi lét
engedd hogy
kölcsonózzem
isten szalmaszálán
szappanbuborék*

*

(cinkék)

*piciny széncinkék
ütik fejüket
ablakomhoz
etetem őket
kinn téli világ
mint röntgenképen
a csont
úgy vakít
a faág
cinkék kik
nem vagytok
gyilkosok
kik nem találtátok
föl az első
a második a sokadik
világháborút
az atomot
kik életében
nem volt
se mohács se
auschwitz se
trianon se
piavé se don
embemél
emberebbek
titeket szeretlek
cinke kíséjjen
utadon*

Szeretettel köszöntjük szerkesztőtársunkat, az ötvenéves Pintér Lajost.

Nagy Gáspár

Márciusi biztató

Nemzedéktársamnak, Pintér Lajosnak 50. születésnapjára

*Pillanatra most persze megállunk,
Iszunk az egészségedre, barátom!
Nem többet, csak egy kupicányi
Tüzes csongrádi szilva-kisüstit...
Évadat meg illőn köszönti – virág:
Régől hűséggel melletted áll.*

*Leskelj még sokáig kormos üvegen
Angyali Nap-szépét, édes öregem!
Józanodva és deresedve se mondd hát:
Oly vének lettünk, mint akiket már
Sűrűn szólongat valami égi titkár!*

(2003)

Tandori Dezső

Pintér Lajos két sorára

„Az önjelölt”

Jó ezen kívül lenni.

Ezenkívül: lenni.

Egy T. I.-nek írott vers változata, rövid
(A Teremtés)

– *Nem volt semmi.*

– *Nem lehetett semmi.*

– *Akkor mi van.*

Balázs Attila

Kukorica János Vitéz

(Miként a közismert alapműből – Czabán György és Pálos György, valamint csak nagyon picit Montipájon meg T. S. sugallatára-vezérlésére – a művelt közönség számára vászonra álmódja felülírott B. A.)

1.

Végtelen puszta nyári napsütésben, tikkadó. Két kiszáradt, zörgő bőrű férfialak kúszik elő a délibábos messziségből (mint amolyan magyar „Rózenkrancék”). Egyikénél írószer, másikánál hangszer, meghajolnak a kamera előtt, bemutatkoznak.

DEÁK: Jó napot kívánok, szerény deák vagyok!

DALNOK: Jó napot kívánok, szerény dalnok vagyok!

Egymással kezet fognak, majd ismét a kamerába néznek.

DEÁK: Nem másért jöttünk, tisztelt publikum, mint előadni egy szomorú szép régi történetet, nevezetesen Kukorica János Vitézét meg a márványtérű luszkáét, ha szabad így kifejeznem magam. Márvány...

A dalnok a húrokra csap, teli torokból zengi.

DALNOK: Tüzesen süt le a nyári nap sugára, az ég tetejéről a juhászbojtárra...

DEÁK: Állj!

Dalnok abbahagyja.

DEÁK: Nem megbeszéltük, hogy előbb a távoli eseményekkel kezdjük? A magyar–francia barátság jegyében.

DALNOK: Rendben.

DEÁK: Nos!

DALNOK: A franciák földje gyönyörű tartomány, egész paradicsom, egész kis Kánaán. Azért is vásott rá a törökök foga, pusztító szándékkal azért törtek oda.

Isonyatos csatazaj, lönyihogással, halálhörgéssel. Zászlócafat lobog a kép sarkában, füst gomolyog be oldalról, hogy fuldoklik tőle mind a deák, mind a dalnok. Mindketten igyekeznek túlharsogni a pokoli zajt.

DEÁK: Itt állunk hát a szörnyűség kellős közepén, egyszerűen nincs szavam arra, amit látok. A kutyaszorítóba került francia király megsegítésére érkezett deli vitézeink amott összecsaptak a hitetlenekkel. Meg kell jegyeznem, csapatunk még rendesen ki sem pihenhetette magát a hosszú út viszontagságai után, máris újra bizonyítani kell. Hát, nem szeretnék a bőrükben lenni...

DALNOK (*továbbra is mint kitaró hőskrónikás*): Mikor a magyarság beért Franciaországba, a törökök ott már raboltak javába. Kirabolták a sok gazdag templom kincsét, és üresen hagytak minden borospincét. Látni lehetett sok égő város lángját, kivel szemközt jöttek, azt kardjukra hányták.

Belép a képbe a rémült, meggyötört francia király, könyörgőn, lúdtalptól kínzottan, együttérzésre vágyva ő is a kamerába néz, úgy panaszkodik.

KIRÁLY: Ugye, barátim, hogy keserves állapot? Kincsem vetélkedett Dárius kincsével, és most küszködnöm kell a legnagyobb nyomorral.

DEÁK (*a királyhoz, miközben gyengéden karon fogja*): Nyugodjék meg, kedves francia királyunk! Még jó, hogy nem ment ön is a csatába, hisz gyenge már az ön karja, bár a szíve nagy. Picit arrébb is húzódhatnánk éppen, nehogy itt ránk dőljön valami.

DALNOK: Izzad biz' a török véres verítéket, tőle a zöld mező vörös tengerré lett. Hej, csinálom-adta! Meleg egy nap ám ez, hegyé emelkedett már a török holttest. De a basa még él mennykő nagy, sérves hasával, és amott Kukorica Jancsit célozza vasával.

DEÁK: Na, őt nem félttem speciel. Kettőt csinál az abból az elvetemült gazemberből. Hanem, tényleg menjünk picit arrább! Esze és kardja a mi Jancsinknak: egyaránt vág. Szélesen.

Török harcos jelenik meg lóháton, előtte valami kapálódzó fehérfele látszik. Megugratja lovát, elvágta a zsákmánnyal.

KIRÁLY (*még szálnalmasabban elsápadva*): Mon dieux, hisz ez a fővezér átkozott fia! Megkaparintotta a lányomat, az én egyetlen külséányomat! Eztán ötlet hol találom? Olyan ez, mint egy rémálom.

Megtántorodik, majdnem elalél, úgy kell megfogni. Ebben a pillanatban egy másik lovas jelenik meg a rabló után kiáltva.

JÁNOS: Megállj, a hitedet!

A török meg se fordul, úgy legyint hátra.

JÁNOS (*dühödten*): Állj meg, vagy testeden mindjárt nyitok kaput, melyen át hitvány lelked pokolba fut!

DEÁK: Ne szaporítsd a szót, János! Nyomás utána!
DALNOK (önfeledten): Nyomás! Ha másért nem, Iluskáért!
DEÁK (megütközve): Mivel buzdítod, te szerencsétlen?

A dalnok kissé bambán néz a deákra. Közben a király nem bírja tovább, csendben leereszkedik, alfelére huppan, úgy marad.

KIRÁLY (motyog maga elé): A vakmerő Jean? Akkor még van remény. Ha megmented, vejemmé leszel, fiam.

2.

Hosszú üldözési jelenet a pusztában. János végül utoléri a törököt, egy csapásra kettéhasítja, amitől az egy vakondtúrás köré omlik, ott rendeződik el. János a kantáránál fogva megállítja a török lovát. Csend lesz ekkor hirtelen, béke. Esetleg kutya csahol a távolban, gerle búg a közeli bokor ágán (cukrászkocsi csilingel vagy verkli szól – muzsikáló messzeség). János beletekint a rémült francia királynő gyönyörű szemébe. Női ajak szóra nyílik.

KIRÁLYLÁNY: Mon chéri, kedves szabadítóm! Annyit mondok, nagy a hálám irántad. Hogyha kedved tartja, feleséged leszek.

János arcán a szívében dúló harc tükröződik.

Flash: márvány bőré, remek női térd patak csillámló vize fölött.

János összerezzen.

JÁNOS: Menjünk, rózsám, drága rozém... Rózsám, előbb a te kedves papádhhoz. Ott majd közelebből megvizsgáljuk a dolgot.

Ezzel átemeli maga mögé a francia királynőt, és indulnak. Lódobogás mögöttük. A török valahogy feleszmélt, összerakta magát, felmászott a lovára, és a nyeregben imbolyogva menekül.

JÁNOS: Eh, hitvány ázsiai szédelgő, tartsd meg nyomorék macska-életed! Vidd hírül hazádnak, ami eszedbe jut! Gyí!

Mennek. A francia kisasszonyka csak Jeant átölelve tud a lovon maradni. Rázkódás. Egymáshoz simuló testek. János lepillant a széles, szőrös mellkasát szorító finom kezekre, arca görcsbe rándul. Megsarkantyúzza lovát, hogy hátul majdnem leesik a királynő. Eltűnnek a „francia” délibádban.

3.

Naplemente a pusztán, a csatateri „véres tónál”, ahogy a nap visszatükröződik benne. Rendkívül romantikus, szótlán jelenet. János egy pillanatra megállítja lovát a víznél. Nézi, a királynő beleborzong, még szorosabban kapaszkodik Jánosba, arcát a vitéz hátához szorítva. Jancsi hatalmasat sóhajt, ismét megsarkantyúzza lovát.

4.

Lakoma a francia király várában. Zenészek zenélnak, köztük a dalnok is. Ételről-italról roskadozó hosszú asztalnál dőzsölnek a győztes magyar katonák, közöttük a deák is. Középpontban ül a király, egyik oldalán Jánossal, másik oldalán a lányával. Iszogatás, víg terefere a kaja előtt. A deák kancsót emel, az egyik, vélhetően francia, dagadt meghívott felé biccent, aki mosolyog.

DEÁK: Jár a kancsó, nálunk így mondják.

Meghúzza, szaporán mozog az ádámcsutkája.

FRANCIA VENDÉG (elismerően bólintva): Merveilleux!

A muzsikások közül kiemelkedik a dalnok. Mint próféta bárd, belevág.

DALNOK: Amily kegyetlenül bántak a törökkel, csak úgy bánnak mindjárt a jó ételekkel. Nem is csoda biz' az, mert megéhezének, a nagy öldöklésben a derék vitézek.

Visszaül a dalnok, szól a muzsika. Kuktái élén kisvártatva megjelenik a szakács.

SZAKÁCS: Un petit goulasch derék magyar barátinknak! Voilá!

Roskadásig pakolják az asztalt. János egykedvűen bámul a kukoricasalátába. Csak néha mosolyodik el, akkor is kényszeredetten. Szemmel láthatóan erőt vett rajta a búskomorság. Mielőtt kezdődne az evészet, poharát kocogtatva szóra emelkedik a király.

KIRÁLY: Figyeljetelem, ti nemes vitézek, bajnokok, mert nagy fontosságú az, amit itt mondani akarok.

Pisszegés, csend lesz, mindenki figyel. A király iszik egyet, köhint, tanulmányozza a bor láncát, csettint, majd folytatja.

KIRÁLY: Mindannyiótoknak őszintén köszönöm az önfeláldozó segítséget. Eztán majd, amennyire telik, én is a magyarok

segítségére leszek. Mert ahogy mi franciák mondjuk és valljuk: jó tett helyében jót várj. Külön lekötelezettje vagyok bátor Jean barátunknak. *(Jánoshoz kedvesen, joviálisan:)* Jean de Cucu... Cucuris, vagy hogy is... hangzik ez helyesen magyarul?

János összerezzen, kihúzza magát.

JÁNOS: Kukorica, méghozzá Jancsi, azaz János a becsületes nevem. Egy kicsit snassz, de ez van. Nem szégyenlem.

KIRÁLY: Nem is kell. Én a te nevedet másnak kerestem. Légy Vitéz mától fogva. Vitéz Jean!

Csodálkozás, kisértés, különféle alkalmi tárgyak repülnek a magasba, koccintgatás. A király ismét csendre int.

KIRÁLY: Derék Vitézem, halld további beszédem! De ti is valahányan. János Vitéz csupa nagybetűvel, minthogy megmentetted kedves gyermekemet, vedd el feleségül! Vele együtt foglald el királyi székeket. Nekem már úgyis nagyon elegendem van belőle. Soha sem is akartam én királlyá lenni, inkább íróvá, de fejet kellett hajtanom a sors akarata előtt. Így hát homlokodra teszem a fényes koronát, tőled meg csak azt kívánom, hogy e várban rendelj nekem egy kis szobát, melyben hátralévő óráimat ketyegtetem. Legalább befejezhetem készülő regényem, vagy megírom a memoárjaimat. Mit szólsz hozzá?

Döbent csend, légy zümmögése hallik.

Flash: márványbőrű, remek női térd patak csillámló vize fölött. Két aprócska szőrszál térdkalácska alatt. Csilingelő leányének.

János arcán akkora sötét árny fut át, mint a griffmadaré. Illemből válasza emelkedik. A király kissé túlméretezett bőkezűségét alázatos hangon köszöni meg.

JÁNOS: Köszönöm szépen a király úr jóakarátát, amely rám nézve nem érdemelt jószág. Nem fogadhatom el semmiképp. Inkább szubjektív, mint objektív okokból, ahogy azt tudós deák urak mondanák. Mert csak testben vagyok én itt, de lélekben másutt járok. Hosszú históriát kéne elbeszélnem.

KIRÁLY: Csak ki velem, fiam, meghallgatjuk mi azt!

Az enni készülő családokkal vegyes rémülettel fészkelődnek. A király csendre int. Valakit, aki távolabb falni kezd, felemelnek a szolgák, s gyorsan kivonszolják a teremből, hiába üvöltözik az illető.

KIRÁLY: Lehet, csak hiábavalóság, ami téged aggaszt.

JÁNOS: Nem, nem. Hogy is kezdjem hát..?

A dalnok felpattan, teli torokból zengi.

DALNOK: Tüzesen süt le a nyári nap sugára, az ég tetejéről a juhászbojtárra. Fölösleges...

KIRÁLY *(rögvest lehűtve a dalnokot)*: Ácsi, fölös igyekezet! Most nem a poézist, János vitéz történetét akarom hallani, ahogy saját szavaival elmeséli.

DALNOK *(visszaereszkedik, sértett büszkeséggel a ragasztott szakállába dörmögi)*: Nem ért a művészethez, hiába francia, és hiába szeretne. Se lanthoz, se kardhoz, hiába király, nem ért. Bárd nélkül nincs semmi.

János vitéz erőlködik, könnyek jelennek meg a szemében.

JÁNOS: Hogyan tettem szert a Kukorica névre? *(Megvakarja fejét)* Hát úgy, hogy kukorica között találtak engemet.

KIRÁLY: Gyerünk, monámí, tényleg érdekel.

KIRÁLYLÁNY *(bágyadtan)*: Halljuk, monserí, még ha szívem sejtí is, számára bús véget ér majd e történet.

5.

János könnyein keresztül áthullámszik a kép egy parasztház szobájába. Nagydarab, meglett, dühös férfi ül a székben a kemence mellett, pipafüstbe burkolózva. Mérgesen szipákol, öblösen köhög. Ijedt, hajlott asszony áll előtte csecsemővel a karjában.

APJOK: Zabigyerek a házamban!

ANYJOK: A tengeriben tanáltam, mondom, apjok. Szörnyen rítt. Nem hagyhattam ott. Isten se bocsátaná meg.

APJOK: Hogy az ördögnek nem köllött?! Francba! Szégyen a fejemre.

ANYJOK: Fölnevelem szegényt, úgysincs gyermekem.

APJOK: Aztán mi haszon fejébe'?

ANYJOK *(kérlelően)*: Hagyjon kend föl, apjok, azzal a haraggal. Ha felcsuporodik a kis istenadta, nem kell kendnek bérest-juhászt fogadnia.

APJOK *(pipáját szurkálva)*: No jó, de egyet mondom, ha híján lesz a birka, meghusángolom én a buzi kölkit, arra esküszöm!

ANYJOK: Esküdjön ke', én meg arra, hogy részemről a kicsinek szeretetben nem lesz hja.

Anyjok el. Apjok még dörmög, a fejét csóválja. Kirázza a pipát.

APJOK: Van, ki váltig kupakolhat, van, kinek meg rögvest... Egye fene! Lássuk hát, mit faragunk belőle. Mondom, Luciferrel!

6.

A faluvégi puszta. Tüzesen süt le a nyári nap sugára az ég tetejéről a juhászbojtárra, aki a subáján heverészik, darabka gumit

rágcsál, nyája szerte legelész a bokrosnál. Tenger virág nyílik a bojtár Jancsi körül, miközben ő erősen izzad. (Ez itt a desodor-reclam helye!) Melege van, valószínűleg attól is, hogy a szerelem tüze ég fiatal szívében. Érthető, hiszen legénnyé cseperedett Jancsikánk, márpedig tőle kőhajításnyira amarra karcsú, gömbölyű keblű, szőke, szemrevaló lány dalolgatva mossa a ruhákat. A lány szoknyája térdig fel van hajtvva, úgy áll a kissé arrább alföldi tavacskába torkolló patakban. Közel az itatóhoz, ahol a szikes sárban jól látszanak a patás állatok nyomai (tán Belzebúbé is?). Jancsi le nem tudja venni szemét a lány fehérítő térdéről, amely tényleg a természet remekműve.

JÁNOS (sóhaj): Szívemnek gyöngyháza, lelkem lluskája!

Kavicsot dob feléje, vigyázva, nehogy eltalálja, ám lluska nem néz rá, dolgozik rendületlenül. Robotol. Málénki.

JÁNOS (hangosabban sóhajtvva, hogy majd a lelke szakad ki): Szívemnek gyöngyháza, lelkem lluskája! Pillants ide, hiszen ezen a világon csak te vagy énnekem minden mulatságom. Gonosz mulatság a többi.

lluska erre felpislant, elmosolyodik. Jancsi nem bírja tovább, felpattan, odamegy a patak széléhez.

JÁNOS: Gyere ki a vízből, hadd öleljelek meg!

lluska a fejét rázza.

JÁNOS: Gyere ki a partra, csak egy pillanatra. Hadd nézzelek meg!

ILUSKA (csilingelő nevetéssel, hogy rázkódnak szőke fürtjei): Nem lehet.

JÁNOS: Rácsókolom lelkem a piros ajkadra! Közben vigyázok... természetesen.

lluska felegyenesedik, kezében a vizes ruha; csurog belőle a víz, ahogy a lány önkéntelenül a kebléhez szorítja, két kihegyesedő bimbója közé.

ILUSKA: Tudod, Jancsi szívem, hogy örömet kimennék. Csak hát sietek, mert másképp velem rosszul bánnak. Mostohagyereke vagyok én anyámnak. Fene egye meg.

JÁNOS: Gyere ki, gerlicém, a csókot mindjárt elvégzem én. Mostohád nincs a közelben. Elment a piacra.

ILUSKA (tétován körbesandít): Ei?

Jancsi kezét nyújtja.

JÁNOS: Ei, ei. Többen is látták, jer! Ne hagyd, hogy szeretőd halálra epedjen.

lluska János keze után nyúl, János kiemeli őt a patakból, s átfogja derekát. A lány nedves keble a bojtáréhoz simul. Csókolóznak hevesen, önfeledten.

JÁNOS: Várj egy pillanatig!

Elrohan a subájáért, hozza máris, leteríti. Lány és fiú eltűnik a patakparti magasabb növényzetben, a lapuleveleknél. Egyikük sem látja, hogy távolabb, ahol a birkák legelésznek, nyílik a bokor, s egy ördögi maszkos figura jelenik meg. Akár a busójárás álarcos rémei. Farkasszőrmének öltözött ember (Lugosi Béla). A birkák közé ugrik. Az addig békésen legelésző barmok rémülten futnak szét.

ÁLARCOS (elégedetten): Még jó, hogy a múltkor megdöglött a puli.

(Apjok ??/ gonoszul röhög magában.)

7.

Ismét naplemente a pusztán. A patak habjain piroslik az este. Dúlt-fúltan, kiborultan érkezik lluska mostohája, hatalmas ortopéd cipőben, a parton rábukkan az édesdeden alvó, álmukban is egymást ölelő, ágyékukat egymáshoz szorító párra. A méregtől majd az eszét veszíti, majdnem megrugdossa őket. Nagy szája megnyílik, tüdeje kitágul, oldalt felfeslik a szoknyája. Rángatódzik a vasorra, fülében szikráznak a szőrszálak.

MOSTOHA: Becstelen teremtés! Gyalázatos ribanca! Ilyet mersz tenni világnak csúfjára?

A szerelmespár ijedten ugrik fel. lluska gyorsan a ruháját rendezi, János zavartan takargatja magát, gombolkozik.

JÁNOS: Hány óra? A francba!

MOSTOHA: Majd megmutatom én, mennyi az idő! (lluskához) Lopod a napot és istentelenkedel... A fene essen beléd! Kis kurva!

Ezt már nem bírja hallgatni Jancsi, reszkető kedvese védelmére kel.

JÁNOS: Hanem most már elég, hallja-e? Fogja be a száját, vagy majd betapasztjuk, mint a banya kemencét. Banyát a kemencébe... hogy is?

MOSTOHA: Méghogy mit?!

JÁNOS: Ne merje kend llust egy szóval bántani, különben kihullanak a fogai. Mint a pinty. A vendégfog meg messzi és drága.

MOSTOHA: Példátn! Mást mit is lehet várni? E mai dekadens fiatalságtól.

JÁNOS: Ahogy vesszük... Ha nem akarja, hogy felgyújtsam a házát, ne sanyargassa kend ezt a szegény árvát!

Flash: lángokban álló ház.

János csodálkozva hessenti el a képet.

JÁNOS: Úgyis töri magát, dolgozik eleget. Tisztára néger.

MOSTOHA: Ó, ismerem ezt a nótát. Hogy töri magát eleget, aztán meg csak száraz kenyeret... kap.

JÁNOS: Van, ahogy van, én megmondtam. Felesküdtem halott anyám emlékére. Szavamat betartom, különben száradjon le a karom. Rövidesen nőül kérem.

MOSTOHA: Ó, hogy hanyatt ne vágódjak! Hát miből gondolod eltartani ezt a lányt? Foltra sem telik neked, ha jobban megnézem a gatyád. Üres szavak ezek.

JÁNOS (*pulykavörösen*): Majd teszek róla, hogy ne legyenek azok. (*Iluskához*) Most eredj, Iluskám! Megvan még a nyelved, hogy elpanaszold, ha bántanak. Viszlát, kedvesem!

Iluska csak biccenteni mer. Gyorsan összeszedik a dühös mostohával a vizes lepedőket, majd el. János még utánakiált a felhergelődött banyának.

JÁNOS: Egyébként ne akadjon semmin se föl kend! Hisz kend sem volt jobb a deákné vásznánál.

A mostoha csak legyint, hátra se néz. János felkapja subáját, és sebes lépésekkel megy keresni nyáját. Döng a lépte. Mint Toldinak.

8.

A parasztház kapuja, ahová Jancsit egykor befogadták. Erősen esteledik. Apjok a kapuban áll. Jancsi zavartan, alig pár jószággal, szomorún kullogva érkezik. Szólni sincs ideje, a gazda mindjárt kezdi.

APJOK: Hát akkor, olvassuk meg őket!

JÁNOS: Ne olvassa biz azt, kelmed! A meggy-mag-kalkulátor is maradhat a zsebben.

APJOK: Ne bolondozz, Jancsi, a tréfát nem értem!

JÁNOS: Mi tagadás, igen nagy híja van. Szánom-bánom, de már nem tehetek róla.

APJOK: Mit tettél, te szerencsétlen?

Jancsi nem válaszol, lesütött szemmel a földet rugdossa.

APJOK: Ja, vagy úgy! Bazzeg, tudom én azt! Megint a fehérnép után kajtattál. Mert az az ocsmány fattyú, forró véred..!

JÁNOS: Nem mindenkié olyan, mint a kígyóé...

APJOK (*nyakán kidagadnak az erek*): Mi?! Majd adok én neked, az anyád keservit! (*Bög, mint aki megbószült*) Vasvillát, vasvillát! Kieresztem a szuszt belőle!

Vasvilla nem, de két összedrótolt petrencés rúd, mint nuncsaku, a kezébe akad, azzal iramodna az elfutó Jancsi után, de a lába közé keveredik az egyik maradék birka, s elvágódik. Fetreng a halálra rémült páriával, fájdalomában üvölt, köpköd, rázza az öklét. Összeragad a birkával.

APJOK: Akasztani való! A hollók vájják ki szemedet! Vagy az enyémet, ha még egyszer is látlak. Büdös zsvány, hallod?!... Ah!

Jancsi nem áll meg válaszolni. Fut hosszan, árkon-bokron át, míg bírja a maratont, aztán lelassít. Visszanyeri a levegőt. Ahogy a hold arcára világít, látszik, hogy nagy zavar van a fejében. Jobbra vagy balra?

Flash: Iluska hófehér térde, feljebb... nedves kebele.

Határozottan elindul az egyik irányba. El a pataktól, melynek vize tükörré lett, s a tükörben ezer csillag ragyog.

9.

Iluskák háza éjszaka, erős holdfényben. Jancsi az ablak alatt szopránszaxofonozik diszkréten, mire lassan nyílik az ablakszámny, megjelenik a lány. Ljedten néz Jancsira.

ILUSKA: Jancsi, lelkem, mi lelt? Mért vagy ily halovány és éber? Nem bírod a teliholdat? Esz a fene? Kérsz egy kis macskagyökeret?

JÁNOS (*merengőn*): Hej, Iluska, mért is vagy te Iluska?

ILUSKA: Mi van?

JÁNOS (*hangot váltva*): Ne beszélj zödségeket, Ila! Hogyne lennék sápadt, mikor szép orcádat utoljára látom, tán...

ILUSKA: Az istenért, János, hagyd el az ilyen szöveget! Kivel truccolsz te?

JÁNOS: Utoljára szólt itten a pikulám. Ha majd látsz száraz kórót szélvészről kergetve, bujdosó szeretőd jusson majd eszedbe. Iringó.

ILUSKA: Iluska vagyok. Kivágtak?

JÁNOS: Mint a macskát... Őszintén.

ILUSKA: Jézusom. Sejttem is, hogy mért.

JÁNOS (*dafke*): Ha visszacsinálhatnám, akkor se csinálnám!

Jancsi obszcén mozdulatot tesz, majd kicsorgatja a nyálat, megtörli, elteszi hangszerét. Zokogva ölelkeznek, csókolóznak az ablakkeretben, a fagalamb dísz alatt, amikor odabenn megszólal a falióra. Iluska összerenzen, óvatosan kiveszi bimbáját Jancsi szájából, gyengéden eltolja magától szerelme vad vágtyól reszkető kezét.

ILUSKA (miközben rendezgeti hálóingét): Most hát, Jancsi lelkem, eredj, ha menned kell!

JÁNOS: Mennem köll.

ILUSKA: Isten veled!

JÁNOS (kelletlenül): Veled is, édesem.

János kihúzza magát, elindul. Tkp. ha megrendülten, mégis határozottan: megy tovább.

ILUSKA (könnyeket nyelve): Ha látsz tört virágot útközépre vetve, vagy ajakid érintve, hervadó szeretőd jusson majd eszedbe!

János már nem fordul vissza. Messze a háta mögött hagyja a falut, melynek fölötte (animált?) darvak húznak át a holdsugarban. A falu tornya látszik legtávolbb, meg a pásztortüzek, de lassan minden belevész a sötétbe. Csak János léptei hallatszanak, meg a hatalmas sóhajtsái. Ahogy egy bokornál megáll jómagán könnyíteni. Kisvártatva – magányos légyottja után – folytatja útját.

JÁNOS: Hajjaj, nem tudnék válaszolni: a subám-é, vagy a szívem nehezebb? Avagy a bakancsom.

10.

Jancsi és Iluska a fűben hempereg. A lány kacag, csilingel, Jancsi dörmög, Iluska keblébe fúrja fejét, aztán meg akarja csókolni, de abban a pillanatban nagyot dőndül az ég. Jancsi felriad kellemes álmából. Kiderül, hogy a kietlen pusztán hever; ágya a subája, párnája egy vakondtúrás (beflesselt, szétvágott törökkel?). Szétnéz a rónán hosszában, széltében, hát látja, nagy égiháború van keletkezőben. Bezzeg talpra ugrik, lekonyítja a karimás kalapját, kifordítja nagyszőrű subáját, terpeszállásban botjára támaszkodik, úgy tekint bele az érkező zivatarba. Pannon-hurikánba.

JÁNOS (fásuló keserrel): Gyere, átkozott! Még csak te köllöttél, csez' meg!

A hamar keletkezett vihar hamar véget is ér. Elröpülnek a gomolygó felhők a szél szárnyán, ragyog keleten a szivárvány. Jancsi megrázza magát, miként az ázott puli, majd újra útnak ered, mintha át akarna sietni a szivárvány alatt. Kisvártatva sűrű erdőhöz ér. Megtorpan. Rövid gondolkodás után keresztet vet, ahogy valószínűleg az elhalálozott, de szeretett mostohájától látta, majd bevált a sűrűbe. Holló káromgása fogadja egy faágról. Odalenn a másik holló éppen azon igyekszik, hogy egy elhullot vad szemét kivájja. Húzza is kifelé, mint részeg óras az óra rugóját... Jancsi kissé összeborzad, de nem fordul vissza, viszi a két lába erdő közepébe, miközben ismét erősen sötétedik.

JÁNOS: Hajjaj, jó kis helyzet! Hátam mögött farkas, fejem felett holló. Meteorológiai ballon? Ó, én kegyvesztett.

Fényt lát a távolban, tart feléje, közben félhangosan megtanácskozza magában a dolgot.

JÁNOS: Csárda az erdőben? Vadászház? Bolondok háza? Szanatórium? Nagy Tes'vérek Farmja? Lássuk! Hátha ott megpihenhetek. Pénzem ugyan nincs, de ledolgozom. Például vágok fát... vagy ilyesmi. (Dúdol-danol) Kiskereki betyárcsárda... Kibírom, aztán meglátjuk.

11.

Faház az erdő közepén, oldalában farakás, jókora kanna, balta, kocsirúd, arrébb budi, szív alakú kivágással az ajtaján. Világító ablakok. Jancsi beles az egyikben. Tizenkét marcona, borostás Lombroso-típus ül hosszú asztal körül, előttük egy doboz csillogó ékszer, isszák rá az áldomást.

JÁNOS (halkan): Szentségit, hisz ezek zsványok! (Erőt vesz rajta újra a fásultság) Oszd akkor? Nem nyóc neked, János?

Annyit még lát, hogy odabenn az egyik útonálló feláll, fogja az ékszeres dobozt, a falhoz lép, letakarja a fali kamerát (hadd legyen zavaros! Rendező mit szól hozzá?), félretol egy pástori idillt ábrázoló olajfestményt, majd berámolja a zsákmányt a széfbe. Jancsi elindul befelé. Épp amint belép, kivágódik a budi ajtaja, kilép a tizenharmadik bandita, igazít (még) egyet a nadrágszíján, majd visszaáll az őrhelyére.

12.

Zsványtanya belső. Jancsi betoppan, amitől a banditáknak leesik az álluk.

JÁNOS (halálmegvető nyugalommal): Adjon az úristen szerencsés jó estét!

A férfiak felpattannak, fegyverükhöz kapnak. Főnökük is alig tér magához a csodálkozástól.

FŐNÖK: A francba'! Kíváncsi lennék, a Géza mit csinál odakinn. (Int az egyik emberének) Eriggy, beszélj a fejével!

Bandita ki. Lövés dördül, aztán csend.

FŐNÖK: Oké. *(Jancsihoz)*: Szerencsétlenségnek embere, ki vagy te?

JÁNOS: Kukorica Jancsi becsületes nevem. Kicsit prosztó, de én nem szégyenlem.

FŐNÖK: Hm, mintha hallottam volna már rólad... Ha nem is pont így. Vannak-e szüleid? Van-e feleséged?

JÁNOS: Ezt meg mér' teccik kérdezni?

FŐNÖK: Akármid van, többé nem fog látni téged.

JÁNOS: Akinek életét van miért félteni, ha e tájat kerüli, nagyon bölcsen teszi. Nekem nem kedves az élet, hát közétek, bárkik vagytok, egész bátorsággal... jövők. Nem is, jobb az, hogy: lépek.

Néznak Jancsira, mint a háborodottra.

ZSIVÁNY 1: Mit szaval ez itt? Szavát sem értem.

ZSIVÁNY 2: Azt hiszem, a varjak kiitták az eszt.

ZSIVÁNY 1: Eléggé körülményesen fogalmaz mindenképp.

JÁNOS: Ha úgy teccik, hagyjanak életben..., hagyjatok itten megpihennem. Ha nem akarjátok, üssetek agyon! Nekem már tök mindegy.

ZSIVÁNY 1: Kössük föl!

ZSIVÁNY 2: Üssük agyon, tényleg.

ZSIVÁNY 3: Fojtsuk meg!

ZSIVÁNY 4: Nyisszantsuk el a torkát!

ZSIVÁNY 5: Temessük el elevenen!

ZSIVÁNY 6: Hasítsunk szíjat a hátából!

ZSIVÁNY 7: Tépjük ki a nyelvét!

ZSIVÁNY 8: Vágjuk le az orrát!

ZSIVÁNY 9: Rántsuk le a fejbőrét!

ZSIVÁNY 10: Fektessük gyerekágyba, s amiye kilóg, azt fűrészeljük le.

ZSIVÁNY 11: Kössük ló után!

ZSIVÁNY 12: Metéljük körül tompa késsel!

ZSIVÁNY 13: Dugjunk jégkockát a valagába!

FŐNÖK *(nyájasságot színelve, csaknem nőiesen)*: Pih, unom az erőszakot...

Mindenki kussol.

FŐNÖK *(Jancsihoz még nyájasabban)*: Egyet mondok, öcsém, kettő lesz belőled.

Röhög a banda.

JÁNOS: Ennél jobb poénra nem futotta? Ez olyan, mint a hitvány apjok viccei az apjok-kabaréban.

FŐNÖK *(őszinte elismeréssel)*: 'Szta bátor szented! Téged az isten is betyárnak teremtett. 'Szta!

JÁNOS: Betyárnak? Hm... Nem zsványra gondolsz? Lókötőre? Elvetemült szurkolóra?

FŐNÖK: 'Szta szented! Éltedet megveded, a halált nem féled... csapjunk kezét! Te kellesz minekünk!

Jancsi undorodik, de aztán elméjében megvillan valami.

JÁNOS: Oké, csapjunk hát! Rút életemnek ez a legszebb órája.

János elfogadja a főnök jobbját, miközben a faliórából kipattan a kakukk, hogy elkakukkolja az időt, de az egyik zsvány hosszú kése egyetlen suhintással pontot tesz az életére. A főnök elvörösödik a dühtől, elereszti Jancsi kezét.

FŐNÖK: Az anyám faliórája, te barom!

Akkora pofont kever le emberének, hogy az ájultan rogy az asztal alá.

FŐNÖK *(megkönnyebbülten, némi pátosszal)*: Rablás, fosztogatás, ölés nekünk tréfa. Durr!

ZSIVÁNYKÓRUS: Tréfa, tréfa. Durr!

FŐNÖK: E derék tréfának díja gazdag préda.

ZSIVÁNYKÓRUS: Préda, préda.

FŐNÖK: Ez a hordó ezüst, ez meg arany, látod? Nos hát, elfogadod a cimboraságot?

JÁNOS: Ei.

FŐNÖK: Akkor hát igyunk!

ZSIVÁNYKÓRUS: Igyunk, igyunk!

FŐNÖK *(áriázva)*: Papok pincéjéből van jó borunk elég, nézzük meg a kancsók mélységes fenekét!

ZSIVÁNYKÓRUS: Nézzük, nézzük, halleluja!

JÁNOS: Ámen.

Nézegetik, kinn már nem őrködik senki a csillagos ég alatt. Jancsi igyekszik aprókat kortyintani. Subáját nem veszi le, hiába vetköztetnék, nyakánál abba öntögeti az ital egy részét, így rajta nem fog annyira a pia. Meg hát bírja is. Látszik rajta. Annyi sarat nyelt már, hogy meg van alapozva.

Flash: Iluskák háza. Jancsi kincsekkel megrakott kordéval ér oda. Iluska boldogan fut ki elébe, csüng szerelme nyakán, aztán összecsapja két kis kezét a temérdek gazdagság láttán, szólni sem tud. Nézi a rengeteg ékszert, Jancsi meg őt, legdrágább kincsét.

Álmod hoz végül a bor latrok pillájára. Jancsi körül már mindenki kábán heverészik, horkol, akár a saját vomitumában.

JÁNOS (*fogai közt*): Jóccakát! Nem kelt föl titeket semmi, már csak az itélet napi trombitálás. Életét sokaknak eloltottátok, hát itt az idő, hogy a pokolba' sűjjetek!

Feláll, átlép pár eszméletlen zsványon, félretolja a bukolikus festményt a falon.

Flash: Iluska a kincseket nézegeti, amikor hirtelen sikoltozni kezd. Keze csupa vér. Az egész kincs csupa vér. Trilleres-horroros.

Jancsi elborzad, tétovázik, aztán hagyja a széfet, nem is próbálkozik vele. Almát dug a legkövérebb bandita szájába, majd a lámpással kimegy a házból.

13.

Zsványtanya külső. Jancsi petróleumot locsol az épületre, majd meggyújtja. Pillanatok alatt lángokban áll a ház. A láng piros nyelve az ég felé szalad, a füsttől elhalványul a hold. Kiszáradt a legbátrabb kaszkadőr az egyik bandita képében velótrázón üvöltve kiugrik az ablakon, égő fáklyaként eltántorog az erdőig, ott összecsuklik. Hanem attól résen van Jánosunk, a másik élő fáklyát a kezében lévő kocsiúddal visszapilínckézi a lángok közé. A többiek nem kísérleteznek.

Később valamiféle ijesztő, csaknem gonosz öröm tükröződik János arcán, ahogy nekilát elmagányosult farkával belevizelni a lankadó tűzbe.

14.

A puszta nappali fényben. János lépked elfele az erdőtől, vállán balta. Az erdő fölött még némi füst terjeng, de nem vészes. Katonák jönnek vele szembe, délceg lovasok. Fegyverükön csillog a napfény (nem ám mint az ő rozsdás szekercéjén!). A harcosok alatt prűszkölnek az állatok, kényesen rázzák szép sörényes fejüket, arany paripacitromot potyogtatnak. Jánosról lerí, hogy tisztára depressziós. Búskomorságát csak növeli a saját ágrólszakadtsága. Amikor közel émegek egymáshoz, nem is állja ki szó nélkül a had vezére.

VEZÉR: Vigyázz, földi, még rálépsz a fejedre! Mitől vagy ily sérves? Rosszul vagy elkötvé? Mit vagy így a bűnnek eredve, és egyáltalában ki vagy te?

JÁNOS: Én a kerek világ lángos bujdosója vagyok.

VEZÉR (*orra kitégöl*): Lángosé? Mit mondasz?

JÁNOS: Ne értsük félre!

A földbe vágja szekercéjét.

JÁNOS: Hanem, ha én kegyelmetekkel egy sorban lehetnék, a ragyogó nappal farkasszemet néznék.

VEZÉR (*gyanakvón*): Lángos... Hm... Lángos. Ez itt valami klapanciás izé? Nem vagy te inkább amolyan költőféle?

JÁNOS: Mit számít?

VEZÉR: Ah, a költők! Jár a szájuk, aztán meg pillanatok alatt elesnek a csatában. Csak demoralizálják a többieket, érted?

JÁNOS: Hm... demo: mi? Költőnek néznék – ki?

VEZÉR (*nevetve*): Hát nem. De ne is fogjon senki könnyelműen a húrok pengetéséhez...

JÁNOS: Húrokéhoz? Szoprán saxofonozok főképp, de azt is elástam. Mindegy, nagyon szeretném, ha magamat nyeregbe vehetném.

VEZÉR: Jól meggondoljad, földi! Nagy munkát vállal az magára, ki most kezébe kardot vesz.

JÁNOS: Ha én nem ölök, engem öl meg a bű.

VEZÉR: Nem mulatni megyünk, hékás! Franciáknak sietünk mi sürgős segedelmére, mégmellé a török ellenébe'.

JÁNOS: Nagyon kívánt dolog nekem most a háború. Különben is utálok a törököt, és nem először vennék el emberéletem.

VEZÉR: Emberélet? Fapatka. Tudsz lovagolni?

JÁNOS: Igaz, hogy eddig csak szamarat ismertem, mivel juhászság volt a mesterségem, de biztosan megülök a lovon is.

VEZÉR: Elméleted mire alapozod?

JÁNOS (*sugárzó szemmel*): Hát arra, hogy magyar vagyok, s a magyar lóra teremt, magyarnak teremt az isten lovat, nyeret! Míg el nem adja.

VEZÉR: Kissé hagyományos, de merész célzás, ám legyen!

Hátrafordul, int.

VEZÉR: Beöltöztetők, előre!

Pár katona odafut, pokrócból rögtönzött spanyolfalat húz János elé.

JÁNOS: A bakának bátorsága teszi díszét, nem a ruhák.

Ennek ellenére – a spanyolfal mögött egy öltöztető baka segítségével – uniformist vesz fel. Úgy lép elő büszkén, délcegen Jancsi. Tükröt tartanak elé. János sugárzik az örömtől. Ennél fogva túl magabiztosan pattan a lóra. A ló rémülten felágaskodik, és elvágat a pusztában, maga után rángatva a kengyelébe gabalyodott, de összeszorított foggal, mellén összekulcsolt kézzel

konokul hallgató volt juhász. A katonák dőlnek a nevetéstől, egyedül a vezér nem.

VEZÉR (*csaknem atyaián*): Az az érzésem, nem győzitek majd még erejét csodálni. És sírnak majd a jányok utána annyira, hogy eret szeretnétek rajt', ők meg magukon: vágni. Hogyis van ez? Sebaj. Utána!

Valahányan János után erednek.

15.

A pusztában vonul a sereg. Jánost épségben látjuk, már biztosan üli meg a paripát. A sereg elhalad, mögülik kilép a kamera elé a két kópé: a deák és a dalnok (akárha az égből pottyantak volna, vagy valamelyik vakondtúrásból ugrottak volna elő). Belenéznek a gépbe.

DEÁK (*megköszörüli torkát*): Tehát, amint láthatják, csak megy a sereg, mendegél. Még jó, hogy nem gyalog, különben valószínűleg föltörte volna Jánosunk lábát a kívülről nagyon mutatós, új csizma. De hát, legyünk őszinték, nem is ez a legnagyobb veszedelem, ami Tatárországban érheti az utast.

DALNOK: Hanem?

DEÁK: Nézz oda!

DALNOK: Azt a mindenit!

A kis magyar sereggel jóval nagyobb had jön szembe, élén az idegzsábás, veszett tatár fejedelemmel.

DALNOK (*zengve*): Itten vitézinkre nagy veszedelem vár, látok érkezni sok kutyafejű tatárt. Kutyafejű tatár marcona királya, az hungárokat ekképp mustrálja.

FEJEDELEM (*a magyarok vezéréhez erős akcentussal*): De szép fehér ló!

A magyar vezér biccent, várja, hogy mit akar a tatár fejedelem. Az pedig még jobban összehúzza szemét, úgy szűri ki pár maradék fogán keresztül.

FEJEDELEM: Tudom, azt hiszitek, mi emberevők vagyunk. Ezt most éppen nem is cáfolnám, ám jót sem ígérek.

Izgatott moraj fut a magyarokon végig, amikor valamiféle dzsesszes tamtam szólal meg, s kisvártatva bejön oldalról, azaz behozzák szolgálai a színre, a szembenállók közé díszes trónján a szerezcsen királyt. Leteszik a testes embert, hogy majd a karjuk szakad ki. Egyikük utána nem is bír kiegyenesedni.

SZERECSÉN (*a tatár fejedelemhez*): Üdv, kedves jó barátom!

A tatár örömmel biccent.

FEJEDELEM: Üdv, szerezcsenek dicső ura! Mely baráti szél hozott erre, a mi végtelen tatárpusztánkra?

SZERECSÉN: Diplomáciai körúton vagyok épp, s még jó, hogy beugrottam ide hozzátok. Hanem arra kérnélek, ha egy mód van rá, ne bántsd e magyar csapatot! Legkisebbet sem fog ez ártani neked. Elleneddel, a török tímmel megy mérkőzni, ha jól tudom. Ebből logikusan következik, amit mondani akarok, nemde?

FEJEDELEM (*öniróniával*): Ennyi eszem még nekem is van.

SZERECSÉN (*hahotázik, majd komolyra veszi*): Jámbor lelkű nép ez, volt alkalmam megtapasztalni. Egyszer beutaztam országot, és akkor igen becsületes módon bántak velem. Ittál te már forralt bort, vagyis ettél te már borkocsonyát Egerben? A rézangyalát, az aztán az igazi! Egyszer ki kellene próbálnunk a ti bífesztetekkel.

FEJEDELEM (*felcsillanó szemmel*): A kedvedért, pajtás! Kipróbáljuk. Ezeknek meg a hajuk szála sem fog görbülni. Menjenek istenük hírével, nem bántjuk a magyar sereget. Visszontlátásra Magyarországon!

SZERECSÉN: Különben is rokonok vagytok szegről-végről, hát nem?

FEJEDELEM: Hát, szíttunk már be együtt kumiszul.

SZERECSÉN: Na, látod!

A magyar vezér megkönnyebbülten visszaint.

VEZÉR: Viszlát, hős tatárok derék fejedelme! Köszönjük szépen.

FEJEDELEM: Nincs mit. Csókoltatom a francia királyt. Amint tehetjük, őket is meglátogatjuk.

Hadonászik, mire serege félreáll az útból, jómaga pedig nagy csinnadratta kíséretében elvonul szerezcsen komájával. A magyarok mennek tovább. Porzik az út utánuk. Marad a deák meg a dalnok.

DALNOK (*belevág*): Sej, a franciák földje gyönyörű tartomány, egész paradicsom, egész kis Kánaán! Azért is vásott rá a törökök foga, pusztító szándékkal azért törtek oda.

DEÁK: Hát igen, Franciaországig azér' még hosszú volt az út. Ki is tudná rimbe szedni mindazt? Például amikor Taljánországban akkora tél tört rájuk, hogy csupa dér lett a bajszuk.

DALNOK (*dalolva végig, ahol csak lehet*): Sej, a magyarság erős természete, bármi nagy hideg volt, megbirkózott vele! Aztán meg ha fáztak, hát kapták magokat, leszálltak és hátukra vették a lovakat.

DEÁK: Azért rossz lenne, ha bármiképp is megkérdőjeleződne e történet hitele. Tény, hogy ekképpen jutottak Lengyelországba, lengyelek földjéről, Varsóból pedig Indiába. Ott meg aztán izzadtak nagyon. Azt mesélik, hogy a nap a fejük felett valami egy óra járásra lehetett. Pokolibb, mint a pusztán.

Nekiáll vetkőzni.

DALNOK: Sej, enni nem ettek mást, mint levegőget! Ez meg olyan sűrű ott, hogy harapni lehet. Hanem még italhoz is furcsán jutottak: ha szomjaztak, vizet felhőből facsartak.

Flash: az ég alkonyi boltozatán vonuló magyar sereg. Báránnyelűekkel.

DEÁK: Ja igen, mer' hát elfelejtettük mondani, hogy akkor már olyan magasan jártak a Franciaországot Indiától elválasztó hegyekben, hogy éjszaka a csillagokba botlottak. Bezzeg, gondolta is a mi Jancsink, amennyiben megtalálná Iluska gonosz mostohájának a csillagát, akkor lehajtaná azt, és akkor az nem kínozná tovább a szegény jányt. De nem ám, a hétszentségit! Ugye?

Lovas vágat vissza a pusztán át. A ló csupa tajték, a lovas leugrik róla, izzadtan belenéz a kamerába.

JÁNOS: Csak azért mondom, hogy egy dologgal tisztában legyünk: nem mondtam én az én llámnak, hogy ne adja a szívet-mását soha senki másnak. Ő sem mondta nekem. Mi sem mondtuk senkinek, azonban tudtuk, hogy hűségünk soha nem szegjük meg. Ha nem is írunk egymásnak sokáig. Nekem ez ad erőt, így legyen! Ámen.

Visszapattan a lóra, és elnyargal bajtársai nyomában.

16.

A gyönyörű szép, szerelmes francia királynő könnyein át visszahullámzunk a francia király francia várába. Oda, ahol hagytuk szereplőinket. Úgy, ahogy hagytuk őket a sorsdöntő vacsora jelenetében, úgy maradtak, részint önmaguk történetétől lenyűgözve. Egyesek vellájukkal a levegőben. Lassan kitérül Jancsi alakja a francia nemes hajdon könnyprizmáján át.

JÁNOS (az elérzékenyült királykisasszonyhoz, miközben ismét akárha egy griff árnya suhanna át sápadt, ugyancsak borostás, megviselt arcán): Ezért szép királynő, ne tarts reám számot. Mert ha nem bírhatom kedves lluskámat, nem is fogok bíri senkit e világon. Még ha sosem is halok meg, amiben viszont erősen kételkedem. Merthogy önsorsrontó, adta csököny vagyok... Vigye lelkemet az ördög!

A kisasszonynak ettől végképp elerednek a könnyei (borzasztóan megható és szép ez az ifjú, nemes szemöldökű, keskeny fülű, vékony combú hölgy, ilyennek kell lennie!). Az öreg, meggyűrt királyon is látszik a megrendülés, ahogy valamennyiükön a teremben.

KIRÁLY: Veszedelmes viszony... meggyőztél, mon pauvre fiam. Nem erőltetem hát a házasságot, de szerény ajándékomat el kell fogadnod. Kérlek, ne alázz meg jobban!

JÁNOS (rövid vívódás után): Ígérem, immár vitézi szavamra.

VEZÉR (a bajszába): Meg az lla térgyire...

A francia király tapsol, s az ajtón temérdek kincset gördítenek be. Kincsek közé csak úgy, lezserül odavetve: több köteg bankó. A sok drágaság valósággal beragyogja a termet. Az áhítat, amely kiül az arcokra, bizony nem sokban különbözik attól a bódult, örömteli, sőt kapzsi hódolattól, amellyel az erdei zsványok bámulták prédájukat. A kezek önkéntelenül nyúlnának, de vészjóslón csendül a király hangja.

KIRÁLY: Hanem egyet mondanék, királyi szavamra. Ha ezért a kincsért bárki is Jean életére törne, az rosszabbul jár, mint par exemple az orleans-i szűz. Teszek róla, hogy lidérces álmainak legsötétebbike történjék meg a valóban véle. Értettük? Nincs az a fűszál kerek e glóbuszon, amely mögé elbújhatna. Meg szoknya se...

Berzenkedő moraj fut végig a helyiségen, de látva a király szikrázó szemét, élcélődni sincs senkinek kedve.

KIRÁLY: Akkor hát világos, nincs szükség további ekszplikászióra. Legyen e rogyadozó asztal a többiek ajándéka. Mindenki magával vihet annyit, amennyit a digestionja elbír. Ráadásul holnap mindenki kap még annyi kaviárt meg eredeti francia pezsgőt, amennyit nem szégyell magához venni, meg amennyiről úgy hiszi, hogy megússza ép bőrrel a határon. Meg amennyi nem rohad rá. Kap egy kis franciasalátás szendvicset is útra. Gondolom, ez sportszerű így. Aztán házasodhatunk még keresztbe-kassába', ha ez a frigy itt és most nem is jöhet létre. Ezzel berekesztem királyi szavam. Kezdődjék a lakoma! Bon appetit!

Taps. Rázendít a zene. A magyar vezér udvarias válasza emelkedik.

VEZÉR: Khm... khm... Tarts kormányt muzsikus!

De mivel tapasztalja, hogy már mindenki rávetette magát az újramelegített ételre, letesz szándékáról. Jó étvágygal falatozik ő is, csak Jánoson meg a királykisasszonyon látszik, hogy valahogy nincs nagy kedvük a vacsorához. A kisasszony könnyének sós cseppje belepottyán a kukoricasalátába.

Flash: János széles válla és feszes kis feneke a ló ringó, széles fara felett.

Nagyot sóhajt a lány, közben szól a muzsika. Vig hangulat röpi a plafon fele. A fejek fölött a dalnok a királynő tekintetét keresi, de az nem emeli fel fűrtös fejecskéjét. Aztán mivel érzi, hogy konokul bámulják, lassan felnéz bús, azúr szemével a dalnokra, aki elmosolyodik. Nagyon halványan ugyan, de mintha a kisasszony egy pillanattig visszamosolyogna.

17.

János hazafelé a tengeren / János álma-jelenése a tengeren. Emberünk súlyosan rögeszmés eset, állandóan Iluska térdét látja

újra, de most hiba csúszik a dologba. Ahogy a tekintete Ila lépten-nyomon refrenizáló térdéről siklik felfele: a „vágy sötét tárgya” már mintha nem a szeretett Iluskája lenne. (Más, jóval dúsbabb, sprődebb, modernül fazonozott fanszór, ugyanakkor kisebb mellbimbó.) Ahogy a kamera felér; hát ott a szépséges francia királynője feje, amint a tenger azúrja visszaárad a szemébe. János felriad, úgy érzi, nincs elég levegő a kajútban. Magára rángatja ruháját, s felhevülten felbotorkál a fedélzetre. Nekidől a korlátnak, arcát hűsíti a szélben, nézegeti az örökké feltűnő, halhatatlan csillagokat.

JÁNOS: Hej, Iluskám, lelkem szépséges angyala! Sejtet-e te mostan, milyen öröm vár rád? Hogy Frankhonból meggazdultan tér vissza vendégmunkás mátkád. Egymás párja leszünk, senki lányára-fiára többé nem szorulunk. Nekünk lesz: kicsi lányunk, kicsi fiunk. Tuti. Főleg az utóbbi. Ikrek.

Megszólal egy arra siető matróz.

MATRÓZ: Tuti? Tuti, hogy vihar lesz. Vörös az ég alja. *(Taljánul áriázik.)*

Tényleg vörös (az ég alja), amilyen a pusztában is tud lenni, miközben arrább hullámzik a tengeri. Annál is valószínűbb. János aggodalommal nézi.

JÁNOS: Elképesztő. Malőr már megint.

MATRÓZ: Tuti malőrnek látszik. Porkamadonna!

Siet intézkedni (bevonni a vitorlát stb.). Közben a szél erősödik, egyre magasabbra csapnak a hullámok, a hajó lélekvesztő módjára hánykolódik (csaknem átbucskázik a feje felett, mint a nagy hajó a Vidámparkban – netán lehetne használni!). A dalnok az árbockosárban, kapaszkodik halálra váltan. Eszelősen üvöltözik.

DALNOK: Tüzesen süt le a nyári nap sugára, az ég tetejéről a juhászbojtárra! A franciák földje meg gyönyörű tartomány, egész paradicsom! Fele meg tengeri, meg sajt! Tengeri?! A túróba is! Borban az igazsáááág! Mon dieux!

Hány. A tőle elválaszthatatlan deák lenn a hajókormánnyal küszködik, ami majdnem ledarálja, miközben átcsap a víz a feje felett. Örökdik a sötét, de igyekszik nyugodtan fogalmazni.

DEÁK: Bevallom, itt egy pindurit elbizonytalanodtam. Vitéz Jánosunk milyen sorsra jut? Őt is elsodorják a lelketlen habok? Hát várhat ilyen rettent fánum emberfiára a... például a tatár meg a török, meg az apjok... után? Tiszta lutri az élet.

A víz ismét belecsap a szájába. Elhallgat.

MATRÓZ 2: Madre mia! Beszakadt a tat. Süllyedünk, süllyedünk!

Igaza van. A hajó lassan oldalára billen, elindul lefelé. Matróz 2 spanyol matrózviseletben keresztet vet, miközben már derékig áll a tengerben. Úgy tűnik, hidegnek találja. Zacskját markolássza, pipiskedik. Ekkor egy hullám elsodorja. Hűlt helye marad. Mint a fővenyen hullám nyelte tengeri salátának.

18.

Tükörsima, nyugodt a tenger. A roncsok, holttetek elsodródta másfele, elmaradoztak, elsüllyedtek. Kukorica János Vitéz – sejtethetően – meztelenül, egyenletes karcsapásokkal szeli nyugodt tempóval a vizet a hold sugarában, fehér válla felett a mentőöv csecses fűjókájával. Mint vízipólós a labdát, úgy böködi előre karjai közt a színen lebegő modem, hermetikusan záró kis kofferjét. Úszik, mint aki eltökélte, hogy letudja a parttalan óceánt.

JÁNOS: Anyám, ha látnál engem!

Kifújja a vizet.

JÁNOS: Mindig zsörtölődte, a mennykönek az a sós tó az alföldön... Még majd apjok beléje fojt, mint a kis pulikat... vagyis már azokat a kis keverenc árvákat. Na látod, issanyám? A jóisten mégiscsak tudja a dolgát. Egyszé' majd llát is megtanítom úszni, vagy ne legyen Vitéz Zsán dö Kükürisz a dicső francia nevem.

Mély levegőt vesz, játékosan bucskázik.

JÁNOS: Ha francba lett is a pénzem, még rám mosolyoghat a szerencse. Nyaralunk mi még llával az Azúr-parton, csak most éppen pácban vagyok. Tudnál segíteni, merre menjek? Mindig mondtad, hogy a hold mellé nézzek, mert még elvarázsol. Jó, melléje nézek. Mit látok?

A holdtól jobbra arany fény villog a távolban. János arra veszi az irányt.

JÁNOS: Létezik, hogy még mindig álmodom?

A villogó tárgy egy világítótorony. János a tövében partra kecmereg, halászhálóba gabalyodik.

JÁNOS *(a hálókhoz)*: Ha nem is tudtok fogni vándorszelet, szózott embert ismeretlen barátim: igen. És hát hálót? Húzni, lehet, én is tudok... És tán még muzsikálni is.

Némán hullámzik a tenger, meg-megtörik a szirteken. Lágyan. Ringó álmát alussza lenn a tengeri ugorka. Meg a csillag. János

előszedi törülközőjét, gondosan kitörli lábujjai közül a vizet.

19.

Hatalmas hólégballon érkezik Jánosunk tikkadt, tengerivel, szőlővel meg pusztaival határos, poros kis faluja fölé (in memoriam Tarkovszkij!). Az óriási tarka lufi valahogy kimanőverezzi a templomtoronnyal meg a villámhárítójával való ütközést, majd a falu melletti réten landol. Távolról látjuk, ahogy valaki kiszáll belőle, integet, majd elindul a település felé, miközben a ballon újra felemelkedik és robotszerű, szalutáló kapitányával elsodródik a puszta meleg légáramlatában. Az ideleenn közeledő alakban lassan felismerjük Kukorica Jánost a híres, megkopott, sómarta kofferjával. A vitézi ruha van rajta még, de már megviselt állapotban. Itt-ott foltozottan, lecivilisedetten, rangjelzését vesztetten, de még: van a régen csillogó uniformis (a suba meg már sehol). Úgy tűnik, az egykori bojtár Jancsinkat is megtaposta már az idő. Bár megviselte a sors, mégis megpocakosodott Jean, Juan, John stb., megseggessedett, mozgása mackósodott. Kukorica János Vitéz jön, jön, jön elillant ifjúságának nem sokat változott sík, vakondtúrások tarkította színterén, rávág egy birka fenekére. Nem veszi észre, ahogy egy vakondok arrébb – iszonyatos erőfeszítéssel – holmi szopránszaxofont bököd felszínre. Közeleg a falu felé János, gömnyülten, szinte minden lépéssel még egy picit öregszik. Arca eléggé fásult, árkos, bár fel-felcsillan rajta valami izgalomféle, főleg a patak láttán (de a térd-flash most nem jön be). Magán a falun is látunk némi változást. Pl. megcsinálták a járdát, sok a színes vaskerítés, cseréptető a zsindegy helyett, némely tetőn tévéantenna áll, parabola, azért mégse oly vidám az összkép. A települést valahogy fogva tartja az örök por, amely most is belepi az ákácokat.

DALNOK (csak a hangja hallik, mintha tenger alól): Bár volna célja a világnak, bár emelkednék a világ folyvást, folyvást a cél felé, amíg előbb-utóbb elérné! De hátha úgy vagyunk, mint a fa, mely virágzik és elvirít. Mint a hullám, amely dagad, aztán elsimul. Mint a kő, melyet fölhajítanak, aztán lehull. Mint a vándor, ki hegyre mászik, s ha a tetőt elérte, ismét leballag. S ez így tart mindörökké. Föl és alá, föl és alá...

DEÁK (csak a szomorú hangja): Irtóztató, irtóztató.

János jön a pusztán át. Megbotlik, elesik, felkel. Eléri az első házakat. Rábukkan Iluskáékéra, benyit a kapun. Dühödt kutya ront rá. Gyanakvó tekintetű menyecske bújik elő, persze nem az ő Iluskája.

MENYECSKE: Kit keres kegyelmed?

Nézi a kofferjával védekező jövevényt, leesik az álla, összecsapja kezét.

MENYECSKE (kezével szemellenzöt formálva): Jó ég, hisz' ez a János bácsi! A naptól alig ismertem meg. (Az ebre förmed, hozzávágva cipőjét) Kuss, Napóleon!

A keverék bullterrier eltakarodik, a góré alól morog vissza.

MENYECSKE: Jöjjön be már no, az isten áldja meg!

JÁNOS (elvékonyult hangon, enyhén reszkető térdekkel): Előbb kösse meg azt a bestiát!

MENYECSKE: Nem bánt ez. Több a füstje, mint a lángja. (A kutya-hoz) Takarodj, még szépen mondom! Coki!

Az eb elhallgat.

MENYECSKE: Szegény János bácsi, jöjjön, odabenn majd mindent elmondok. Emlékszik még rám?

János bizonytalan.

MENYECSKE: Tudja, én lennék az a kicsi pihe lány. Itt Iluskáéknál gyakran megfordultam. Itt pendültem, lombosodtam, most itt is lakom.

JÁNOS: Aha... Hát Iluska hol van? Merre pendereg?

MENYECSKE: Jön már?

JÁNOS (zavartan): Ki? Én?

MENYECSKE: Ugyan, ki más?

JÁNOS: Van itthon még valaki?

MENYECSKE: Senki. Gyerünk már!

János bácsiba karol, vezetni befelé.

20.

János az asztalra borulva. Előtte kancsó bor, félig kiivott pohár. Egy kis aprított sonka, savanyúság. Nagy köteg levél. A menyecske arrébb üldögél az ágy szélén, közel a horgolt csipkével leterített tévéhez, amelyen hatalmas plasztik velencei szuvenir-gondola látható sok kis színes égővel. Csend. Behallik a disznórőfögés, libák gágognak, majd megnyugszanak. Harangszó, az is elhallgat.

MENYECSKE (tétován): A többiek kinn vannak szüreten. Én is mentem vóna épp.

János nem mozdul.

MENYECSKE: Jó bor lesz az idén. Nem ilyen savanya, mint a tavalyi.

János felegyenesedik. Könnyektől maszatos az arca. Törölgeti.

JÁNOS: Szóval így?

Begombolja sliccét.

MENYECSKE: Így.

JÁNOS: Oh, hogy inkább zabált volna meg a tatár, vagy vettem volna föl a török vallást!

MENYECSKE: Mit 'ebeg, János bá'?

JÁNOS: Hogy pusztultam volna én is tűzbe-vízbe', vagy maradtam volna kinn a világban. Oh, én nyomorult, meg a nagy bűdös...

MENYECSKE: Nyugodjék meg, ke', ezen mán nem lehet segíteni. Hanem... (*rettent belepirul*)...hanem...

JÁNOS: Hanem mi?

MENYECSKE: Meggyóntam én aztat mán a templomban is.

JÁNOS: Mit?!

MENYECSKE (*halkan*): Hát azt, hogy nem bírtam kiállni. Én téleg felbontottam és elolvastam ezeket a leveleket. Olyan szépek, hogy tisztára szerelmes lettem kendbe. Az a sok színes kaland, ez a nagy, forró szív! Nem is tudtam mire gondolni. Mindig arról ábrándoztam, hogy eccé majd megjelenik. És akkor itt van... Egészséges vagyok meg szorgos... jól tudok főzni... Ha má lluska így... magát hallgatva nem is tudok mit mondani... Jó lennék én... Hát nem?

JÁNOS (*bámul, mint aki nem hisz a fülének*): Micsoda?! (*Halkan*) Tisztára elment az eszed, lányom. Tisztára...

Flash: a francia királynő takarít, Jean de Kükürisz pedig pipázgatva újságot olvas a palotában. A királynő odalép Jeanhoz, s kacéran meglegyinti a tollsperővel. Előre billenti kebelét, kicsit riszálja a fenekét, miközben kihívóan hajlítgatja a seprő rugós nyelét.

János keserűen elhessenti a képet. Visszadől az asztal lapjára, karjával dühödten lesöpörve mindent.

MENYECSKE (*kissé begorombultan*): Azé' eztet nem kéne így... Az élet mindég megy a maga útján. Bele kék nyugodni.

JÁNOS: Nyugszom.

Kihörpinti poharát, újratölt.

MENYECSKE: Nekem is, gyűszűnyit. A viszontlátás örömére!

Tölt a menyecskének is az eléje tolt pohárkába.

MENYECSKE: Sodrunk is egyet?

JÁNOS: Pardon, méghogy mit?

MENYECSKE (*kuncogva*): Egy kis spékelt szökedohányt.

21.

János részegen, horkolva, szétvetett lábakkal alszik a patak partján. Valahol ott, ahol legmagasabbra nő a lapu, s ahol hajdanán lluskával viháncoltak. Feje alatt a koffer, arcába virágszál hajlik, csiklandja az orrát, János grimaszol álmában, de tovább fújja a puliszkát (távolról munkadal hallik). A patak melletti alacsony gáton kerékpáros nő közeledik, mögötte tizenéves, nagybacska fiú karikázik. Már majdnem serken a szakálla. Mindkettő csomagtartóján kosár, tele szőlővel. Szüretelőzés, metszőolló meg ilyesmi is látszik. A nőnek egy kapaszerűség is oda van madzagolva a járgányához. Ahogy közelebb érnek, a nőben az ugyancsak megtestesedett, elillant ifjúságú llát véljük felismerni. Combo Iluska (?) rövidlátón csupán megvető pillantást vet az arrább hortyogó, semmittevő, mihaszna férfira, de nem fékez le, sőt még jobban nyomja a pedált.

ILUSKA (*némi kétértelműséggel*): Egyre rosszabb ez a környék. (Válla felett hátrapislantva, kissé bizonytalanul egyensúlyozva) Gyere, Roli!

A rosszcsont fiú tréfásan célba veszi János bá't egy szőlőszemmel, de elvétí. Nem sikerült a vicc, de nem is fontos. Kikarikáznak a képből. Csend, csak a dongó dönög, s a távolban madár szólongatja párját. Megjelenik a holtnak vélt deák és a dalnok, megállnak az alvó lábánál. Nézik. A deák nógaton kicsit megböködi cipőjével Jánost, ám az csak horkant, nem tér magához. A dalnok tanácstalanul megvonja vállát, a deák szótlanul legyint.

DEÁK: Gyerünk, nincs itt már mit tenni.

DALNOK: Gyerünk. Délután meg lakodalomban kell bazsavelnom. Addig szeretnék egy kicsit pihenni is, meg beretválni... Cudarul szorít ez a cipő. Különösen a jobb, hogy hajítanám el!

DEÁK: Hosszú volt az út... Isten áldjon, Kukorica János!

DALNOK: Ég veled, Vitézünk!

A deák elindul, nyomában sántikál a dalnok. Nem néznek hátra. Csend, csak a dongó donog, csobog a víz.

22.

Alkoholmámoros álmában, miközben bepisil, János óriásokkal viaskodik a patak partján. Egyiküket szemén dobja, amitől a többi megalázkodva borul a lába elé. Valamelyikük a nyakába veszi és viszi át a tavon. Az óriás agyoncsapja Iluska tisztára boszorkává vált, állatira szőrös, varangybarát mostoháját a túlparton, hogy az nem csak csillagokat lát lehullóban stb. Aztán vitézünk holmi spielbergi ősgyíkokkal viaskodik, amelyeknek kénköves a leheletük és hátul füstöt eregetnek. János vitéz rendre mindnek levágja a fejét. Elégedetten néz körül, térdig vérben. Szinte gyökeret ver a lucsokban.

JÁNOS (zihálva): Na, ez elég is lesz mára. Ezen a helyen kissé megpihenek, holnap... Holnap? Holnap új nap virrad ránk. Ismét.

23.

A tökrészeg János még mindig alszik, amikor a víz felől egyre kivehetőbben fiatal női hang hallatszik (vadromantikusan, mint például az Üvöltő szelekben).

ILUSKA: Jánoso-o-om! Édes Jancsikáááám!

Semmi.

ILUSKA: Nyújtsd a kezed, kérlek!

Semmi.

ILUSKA: Csókolj meg, drága vitézem! Vágyom rád! Fogjál meg!

Fogantja lesz. Látjuk, ahogy Kukorica János Vitéz visszafiatalodott, délceg lelki figurája kilép ellehetetlenült, összeesett testéből, gálánsan leszakítja a virágszálat, s kihúzott derékkal elindul a patak felé.

24.

János Vitéz és Iluska: mint marcipánból formázott ifjú pár a lakodalmas tortán: egymás mellett ül egy hatalmas (animált ?) tündérrózsza levelén a patak öblében. Lassan leválasztja őket, és lustán forgatva, gyorsulón pörgetve magával ragadja az ár. Utánuk evez, kajakoz – egy hatalmas, szűk, orrában spiccesedő, csukaszzerű cipőben, derékig láthatóan – a deák és a dalnok. A deák int, mosolyog. A dalnok énekel. Rekedten regél.

DALNOK: A tündéremzetség gyönyörű körében és kedves Iluskája szerető ölében mai napig Kukorica János Vitéz őkegyelme szép Tündérországnak boldog fejedelme.

DEÁK: Sej!

MINDKETTEN: Kukorica János Vitéz! Sej-haj!

Eltűnnek valahányan a patak kanyarulatában, valamely óriásbéka (tudományosan: Buffon valami) vigyázó szemétől kísértén.

25.

Már megint esteledik. A nap lebukott a pusztá mögé. Idősebb Iluska – a bicikli kormányán kofferral, csomagtartóján súlyos teherrel – billegve, izzadva pedálozik egy a falutól távolabb eső, kivilágított tanya fele. Félkézzel hátranyúl.

ILUSKA: Fogódkodj, János, a jó égbe! Mingyá hazajutunk.

János bá' csukott szemmel, mosolyogva fogódkoz Iluskába.

Flash: francia királylány: lovagol lenge fátylában. Hátulról János kapaszkodik a leány kemény csecsébe, arcát a lány hátához szorítja. Mint álmában, finoman kicsordul a nyála.

Vitéz Kukorica János bácsi mosolyogva nyomná hősi vesszejét hátulról a rázkódó jeány fehér cipőfeneke alá.

János bá' kinyitja szemét, és rövidlátón belebámul, belepislog a felette ugráló holdba. Csak nézi, nézi az ég kerek, tányérképű éji vándorát, és mosolyog, mint akit megütött a guta.

JÁNOS: Roli? Hm... Roland?

ILUSKA (hátra): Mi?!

JÁNOS (kiabálva): Roland?!

ILUSKA: Ronaldó!

JÁNOS: Aha.

26.

Csak a puszta. Mint kiürült színtér, pőrén fürdik a holdfényben. És halkan locsog a patak.

(KUKORICA JÁNOS VITÉZ, VÉGE)

Buda Ferenc

Összeöregszünk

lassan, Bencém, mi: hatvanasok. Még szinte az imént volt, hogy feleennyi idősen jártuk Bulgáriát, meg-megszökvén a hivatalos program elől. (Ma már meg nemigen szökdösünk: inkább el se megyünk...)

Fürge csikóból sodrott, hóka deres nőtt föl azóta, ám a csikópata dobogása még itt a szívünkben. Dobogjon is: még sok a dolgunk. Mert kell őrizni a fényt, meleget, bajokkal szembeszegülve örvendeni a Napnak, a hónapnak, a szélnek, gyereknek, unokának, ablakot kopogtató gerlének, cinegének. S mert kell a Gonoszt – hogy mattot ne adjon – időről-időre veszélybe sodorítani, lelkünkbe rontó szörnyeinket jó verssel megigézni, megregulázni.

S mindehhez, Testvér, csak módjával füstölögni: hadd működjék sokáig az a fűjtató Ilmarinen izzó szene alatt s járjon naponta csodát a csodamalom.

Öllemek, ölelünk.

Vásárfia

Kiss Benedeknek, aki épp 60 éves

Áll a vásár,
sűrög a sokadalom,
rúd hegyiben kuporogva
bámul a bazári majom:
tyú, az idén –
vagy tán sose volt még
ekkora vigadalom!
Serpényő serceg, sistereg,
széletterjed a pecsenyeillat.
Bandzsalítva egy bajszos bátyó
pohara fenekére pillant.
Zajgó zeneszó zendül,
harsan egy vidám üvöltés.
Félrehordó, vak flintát
kínál a céllövöldés.
Sátrak alatt zajlik az alku,
a terefere,
folyik a cserebere.
Forog a köszörű kereke:
„Lám, nicsak!
Csorba a kés, a bicsak?
Tessék csak! Ide tessék!
Ideje már, hogy megköszörültessék!”
Pörög-forog a köszörűkerék.
Purdékkal teli a kocsiderék.
Ló nyerít, csengő csönög,
száll a sziporka,
babáért, mézeshuszárért
szipog, könyörög a Borka,
a Dorka.
Megkapja sorba –
hú, be örül!
Kést-ollót a köszörűs,
a kofa nyelvet köszörül.
Harsog a zenebona,
van huzavona,
hűhó, hajcihő,
ám végül gazdára-vevőre talál
a sok portéka, százféle celecula:
tarka papucs, vaskondér, facipő,
szalmakalap, szíjostor, kajsza csupor,
míg a szorgosan forgolódó
pálcikán illatos felhóvé hízik
a vattacukor.
Tompul már,
szürkül a fény áradata,
a forgatag elcsendesedik.

Gyékényről a maradék árut,
sátorcölöpökről a ponyvát összeszedik.
Bácsi az székről
csúszik lefelé,
a Nap meg az égről,
majd egyike is meg a másika is
végre pihenni ledül.
Csillag gyúl fönna magasban,
s a vásár víg zaja lassan
elül.
Nyűgös, nyafogó gyermek az
anyja ölében megszelidül.

Kiss Benedek

Bakfánt mellé tűzz kacifántot!

avagy:
Görbetükör
avagy:
Nyelvöltögető

Mottók:

*1. Ahogy minden valamiből lett –
mindenből lehet valami.
(Ben-Ce)*

*2. Kísded játékaink ám
felette fontosak!
Kísded játékainknál
lehet-e fontosabb?
(Ben Edek)*

1. Madárcsemege

Kerecsendió

2. Poétai Receptorum

*Kinocizál
Halluci – metilén
Procizellofánium
Dezinformativátum*

3. Jótanács

Ne rángj, ó, rang után!

4. Bök – Fisch

*Bakfis vagyok! – mondta halkan
egy hazudós kanhal.*

5. Ühüm!

*Négy bajadér lemeztelenül.
Nagy baj a dér nemeztelenül!*

6. Felemás – új századok vakjainak

Arma virumque cano – non vi, sed saepe cadendo...

7. Behízelt filmreklám

Óz, a cso- dákok csodákja!

8. Emancipált

*E Mancsi nem Pált akarja –
e Mancsi Pál akama lenni!*

9. Fejlődés

*A férfi növeszti
haját, a nő veszti...*

10. Magyarázkodás

*Ha én egyszer fád lennék,
tüzedre rossz fát tennék,
te meg
engem égetnél tovább,
mert mint mondtam:
én lennék a fád*

11. A` la Morgenstern

*Egy úr, név szerint Fülebot,
szerette a Zenét,
miért is egyszer adatott
ablakán Nacht-zenét.
Ám fájdalom, Zené nem őt
szerette, hanem Zet,
ki véle kisezer-öt
színkópét nemzett.*

12. Egy kurafi

*Fenekedre
fenekedve
fene kedve
kerekedett,
de lelohadt,
már nem epedt,
mikor hasad
kerekedett.*

13. Öreg kappan

*Nem kémék én pihenőt:
úgy gyaknám e pihe nőt,
kinek állán pihe nőtt,
ha most volnák – ezelőtt.
De már mindig azután
lehet dél vagy délután,
nappalon vagy éjszakán
csak bámulok rá bután.*

14. Kékharisnya

*Edít
előbb
szabadkozott,
aztán
szabad kezet adott.
Rúzs, mint
kolbászsír,
szétfolyt.
Szép volt.*

15 Széplélek

*Borongós
este
míg kint csámborgott,
fortyogós,
festett
– s kellőképp feslett –
picsán borongott.*

16. Egy lóg-a-ritmikus strófa

*Synus de Cosynus
csuda nagy vagány:
völgyből hegyre mászik,
s lecsusszan a másik
völgybe, míg elvásik
a rongy valagán.*

17. V-érzékenység

*Letörött a
bili füle:
kiborult a
szenzi bele...*

18. Csúfolódó

*Besenyő:
kinek mindig
sebe nyő,
haja szála
ki se nyő,
s feje lágya
se nyő be!*

19. Badar

*Margaréten
margaréták
meg kamillák
kamillatoznak...
Mindazonáltal
tónaludátusz,
visszamegátusz,
hogyanemátal!*

20. Népies dráma-ráma

*Lúra, csikós, lúra,
megszaladt a ménes!
(Bojtár hangja messziről, visszhangozva):
Megszaladtam én es!
Megszaladtam én es!*

21. Szegény ember szerencséje

*Fogtam három
pitypalattyót,
találtam két
fityfirittyet,
kaptam egy szép
kutykuruttyót.
Pitty! – elszálltak
a palattyok,
fitty! – elvesztek
a firittyek,
kuty! – megdöglött
a kurutty is.*

22. Lányom gajdolta 5 évesen

*...Mert a szemetesvödör
és a mosógép
közeli rokonok ám...*

23. Ezt meg fiam

*...Semmi nincsen nagyon messze,
mert a világnak nincsen vége...*

24. Szókratész

*Sokra tesz,
ki szókra tesz!*

25. Várván lúdtalp – betétemre

*Én, aki voltam futballista,
Ortho Paedián csücsülök...
Eddig azt hittem: gól miatt s a
pörkölt kedvéért van csülök.
Kezdem már látni: jámi, állni
legalább oly fontos dolog...
Szemünk veri ki száz parányi,
míg meglátjuk az egy nagyot!*

26. Csitrifej

*Vadász fejébe csapott kalap:
pimasz kis csitrifej, haján szalag,
szemei
föltűzött zöld madarak,
karvaly-csalogatók,*

*alattuk a csapda nyelve –
a csók!*

27. A legaranyosabb doktornő

*Zenél a
tele-
fon, mert a
Fohn Márta
beszél
bele!*

28. Angyal Jancsi

*A szőlőnkbe Angyal jár,
így nem eshet oly nagy kár.
De pincénkbe is lejár!
S ott biz eshet szörnyű kár!*

29. Joe

*Ujjé!
közelít hozzánk
U.J.
Érti a mesterséget ám –
foldozza lelkem bocskorát
újjá!*

30. Árgus-szem

*Lentiben vagy Novajon
teán él s teavajon,
árkusból látcsövet sodor,
rajta vers, azon kukkerol,
így néz át a tavalyon –
vajon ki ő? no, vajon?*

31. Nanená-né emlékkönyvébe

*H. Böll bollana,
Bolla bellana,
Bella ellana,
Ella bullana.*

*H. Böll mégse boll,
Bolla mégse bell,
s tán a Bella ell?
Csak az Ella bull.*

32. Szalontay Mihály!

*Sz' a lontai cigány
jobb bort ad, ha ürgét – ötöt –
s hozzá még varnyút is ütött,
így hát a rím kijár,
Szalontay Mihály!*

33. J.P.

*Juhász Péter
majd két méter –
csodálhatja-e valaki:
sok bor bánja
és sok étel,
fűszerezve tréfa-lével.
És e hiba nem alaki!*

34. Duhaj strófa

*Tegnap borocska,
holnap Baracska,
ma meg a fejfájás...
Életünk
örökös
megbánás.*

35. A víziló meg a víz

*A víziló
megrögzött vízivó,
s így megállapítható:
nemcsak a víziló van
a vízben –
a vízilóban
szintúgy van víz –
benn!*

36. Gy.T.-nek, szeretettel

*Gyurko-Tibor
torkát sosem
érint-tibor,
– a fenébe –:
önti csak,
dönti
le a mélybe –
bendőjébe.*

*Ám ettől is hangja
öblösödik,
jobban, mint pénzmagja
köblösödik,
s vicсорít, mert a -vics
a nevéből
lemaradt
ritmikai
mifenéből.*

37. Móri diák

*Móri diák tengerész lett,
halihé, halihó,
s szól: Na, én most messze nézek,
Eiffel – torony a fedélzet! –
s mit lát? egy kalózhajó!
Úgy megszaladt móri diák,*

*halihé, halihó:
bottal üthette a nyomát
tenger és minden hajó.*

38. Mikor HáPé a lovát ugratja

*Horváth Pítör sakk-fenomén,
ugrál véle két fene mén,
de biz azzal nem sokra mén:
sajog tőlük már – fenekén.
Ugrat HáPé sakkra, sekkre,
hogy majd ettől esünk – hasra.
Egy parasztot megtolintunk:
Pítör úrral kitolintunk.*

39. Hogyan lett Lászlóból Zsiga?

*Hamlet ül
a sziklán.
Űl csak és kalimpál
hamletül, mert nem vonul kolostorba
Ophelia.
Én viszont
Győri László,
ki valék kulák-Tsz-elnök fia,
leszek a kiköpött Zsiga, mert lehetek:
ti suttyó költők, aggott cinikusok –
szakítok veletek!*

40. Verebokról

*de nem ám
– miért ne? –
azért is:
Tandori Dezsőnek*

*– Verebokról
jót vagy semmit! –
mondja őszapó őszanyónak,
s mivel pont verebokról
– s más ilyesekről –
társalognak órák hosszat,
hallgatnak,
nem szólnak semmit.*

41. Haj, tengelic!

*Tengelicen, a
gilice-tüskés
homokon,
baktattam sántikálva
sánta
gerlice-nyomokon,
s megállapítást nyert,
hogy
– mert talpukba gilice – tüske ment –,
– s nem maradtam ettől
magam se ment –:
Tengelicen, a
gilice-tüskés
homokon
sok sánta*

gerlice
teng!

42. Dics

*Futott a kakaska, futott a vízre,
torkán akadt egy fránya gloár.
Hósi keservvel kiköpte végre.
Elkapta, s vitte is már a Loár.*

43. Kutyaálom

*Sóváran néz
a felröppenő
madarak után
Tallér, a kutyám.
Mi a tüdő!
csak nemhogy ő is
repülne tán?!*

44. Distingvált

*Distingvált szelleme, lám
felülemelkedik
kupacnyi önmagán.*

45. Penge

*Az alattomos rángás
szája szögletében
penge:
kaszabolja
kaján fintorát a
múlhatatlan éjben.*

46. Már kuss!

*Kusti már,
kuss már!
Kert alatt
vaddisznó
turkál:
piti-
kriti-
kuss...*

47. Egy költő sírverse

*Pegazusa
szármaló volt,
habár maga
szarmaló volt.*

48. Ugyanarra

Alantas volt,

de lantos volt.

49. Bérmanevemre

*Aludj,
Gyula,
gyűl az
álügy!*

50. Vojtinai tanács

*Ha hülyeség jut az eszedbe –
az még nem vers, barátom!
Ha sok hülyeség jut az eszedbe –
az még nem költészet.
Bár – szó ami szó –
a költőnek alkalmasint
sok hülyeség jut az eszébe,
de nem mindet írja le – annyira
mégse hülye! –
válogat közülük alkalmasint:*

*ez alkalmas,
ez nem alkalmas,
s végül maga is csodálkozik,
hogyan maradt
– a jól megválogatott hülyeség –,
bölcseket megszégyenít.*

*Szóval csak csinján
a hülyeséggel, barátom!*

Németh István

Levél-féle a Sárról meg a Kékről

Kedves Anonymusom!

Ez a *Forrás* mindig kigondol valami jópofaságot, híven a nevéhez, amely, úgy látszik, állandóan forrásban kíván lenni, nehogy lecsillapodjon, elszunnyadjon, Isten őrizze: elposványodjon a vize. Most arra kérte szerzőit, munkatársait Kecskeméttől Andorraig, írják meg levélformában, azaz vagyis bizalmas formában, zárt borítékban, mi van *bennük* és *körülöttük*.

Kedves Anonymusom, nem tudom, melyik a nehezebb. Az-e, ami bennem, vagy az-e, ami körülöttem zajlik. Ebben a pillanatban, ahogy fölemeltem a tekintetemet a még csaknem üres papírlapról s kinéztem az ablakon, a szemben lévő épület bejárata előtt egy csontsovány, pizsamás férfit emeltek be a mentőkocsiba, miközben állandóan az járt az eszemben, hogyan sikerült a tegnapi délutáni műtét, amit egyik barátomon hajtottak végre. Amit az imént ott kint (körülottem) láttam – a mentőkocsi az elalélt vagy alig élt férfival –, meg ami hajnali ébredésem óta „itt bent” foglalkoztat – a barátom gerincműtétének sikeres, ne adj Isten, sikertelen kimenetele –, elegendő volt arra, hogy eltöprengve felejtük, kitöltse e leveletem.

Most mégis másról szeretnék tájékoztatni, más bennem és körülöttem élő dolgokról.

Mindenekelőtt arról, hogy már hetek, hónapok óta levelet készülok írni az Elnöknek, aki ebben a pillanatban csupáncsak egy hatalmas ország elnöke, akinek önérzetébe mélységesen belegázoltak némely szintén nemzeti önérzetükben megalázott fráterek, s ezt most az Elnök, aki nem elégszik meg a saját félföldrésznyi hazájával, úgy próbálja megbosszulni, hogy közben maga mellé parancsolná a földkerekség minden országát. Azt szeretném az Elnök tudomására hozni, hogy ne játsszon a tűzzel, mert *aki tűzzel játszik, maga is tűz áldozata lesz*. Tudom, a Szentírásban ez egy kicsit másképp áll, de csak megértené ez a végzetesen becsavarodott férfiú, mire gondolok. Ő úgy látszik, ritkán néz ki a Fehér Ház ablakán két megfontolt és meggondolt döntése között, mert ha néha fölemelné a fejét puritán íróasztaláról, láthatná a háborúellenes tüntetőket, s ha kinyitná az ablakot, a hangjukat is hallhatná: *Nem akarunk vérrrel szerzett olajat!* Mert Te, kedves Anonymusom nem is sejtéd, mily fontosná vált bizonyos méltóságok számára az olaj; olyannyira, hogy akár vérrrel is fizetnének érte a modern kufárok, no nem a saját vérükkel, de ha másként nem megyen, a honfitársaik vérért áldoznák fel érte. Meg azokéit, akiket be tudnak rántani az olajért való küzdelembe. A megszólítandó Elnök, úgy látszik, az egész világot be szeretné ebbe rántani, mégpedig a hangzatos és elviselhetetlenül divatosná vált terrorizmus elleni küzdelem örve alatt. Persze a levelet nem ilyen nyers, sértő formában írtam volna meg, hanem úgy, ahogy valamikor a fényességes szultánoknak, a nagyságos basáknak, koronás királyoknak és bíborosoknak illett volna. Aztán, hosszas töprengés után, mégis letettem szándékomról. Hiszen az én levelem úgyse került volna sohasem az Elnök asztalára. Mert ki vagyok én? Egy porszem. Egy senki. Egy firkász. Tetejében egy (dél)vidéki. Aki beképzeli magának, hogy ha aggodalmát szóvá teszi, máris dőlnek a rendek. Pedig dehogyis dőlnek, még csak meg se rendülnek. Tudom, kedves Anonymusom, ekkora kishitűséggel az utcára sem érdemes kitenni a lábamat, nemhogy könyörgő levelet írni Valakinek valakiért vagy valamiért. Amikor az imént kinéztem az ablakon és láttam a mentőkocsit, egy pillanatra részvét fogott el ama haldokló ember iránt. Aztán folytattam ezt a levelet. Mintha misem történt volna. Mintha nem is láttam volna a szomszédos ház előtt azt a szomorú jelenetet. Annyit határozottan leszögezhetek, hogy a heteken, hónapokon át tervezett levelet nem írtam meg az Elnöknek. És ha mégis megírtam és elküldtem volna? És ha mégis a keze ügyébe kerül? És ha épp az ragadta volna meg az Elnököt, hogy a levelet egy ismeretlen firkász, egy porszem írta, és ha épp egy ilyen semmis levél hatására rádöbben: igaza lehet annak a vidéki atyafinak? Mármost abban, hogy az egyetlen esélyünket az élet folytatásához, a földgolyót, semmiért, talán még a Mennyek Országáért se volna szabad föláldoznunk. Sértett önérzetből, bosszúból kiváltképp nem.

Miután letettem ebbéli szándékomról, hogy az Elnökhöz forduljak, azt kezdtem latolgatni, megkeresem soraimmal a Szentatyát, az Úr földi helytartóját. Napjában bizonyára rengeteg hívőtől és hiteltlentől kap levelet, annyit, amennyit titkárai nem hogy elolvasni, de rendszerezni se érkeznék. Hiszen sokan úgy érzik, hogy levelükkel egyenesen magához a Mennyei Atyához fordulnak kérésükkel, javaslatukkal, észrevételükkel, netán átkozódásukkal. Jómagam abbéli tartós sérelmemet és aggodalmamat szerettem volna alázatos módon kifejezni Előtte, mind ez ideig mért nem hallgatta meg egy kicsiny népcsoport imáját és könyörgését azért, hogy eme népcsoport a saját templomában, az édes anyanyelvén hallgathassa Isten ígéit, vagy ha ezt meghallgatta a Szentatyá, mért nem „hatott oda”, hogy ez így is legyen, hiszen nagy az ő hatalma és befolyása a földön, ennyit igazán megtehetne szegény híveiért, hiszen az ő urának tetsző cselekedetet vinne végbe ezáltal, elhagyatottakon, árvákon segítene a Teremtőhöz való törekvésükben. A csángó magyarok könyörgése, mert rólok van szó, úgy látszik mégse jut el a Szentatyá füléig, ne vegye Őszentsége istenkáromlásnak, ha azt merészelem gondolni, hogy talán a szívéig sem. Vagy egyszerűen nem jut rá ideje, hogy egy kicsiny bukovinai népcsoport „kicsiny” ügyével foglalkozzék. Mert emellett annyi bűn és baj gyötri még a világot. Mindegyiket nem lehet orvosolni. Hiszen a felgyülemlett bűnök és bajok orvoslására maguk a világ fölkezt urai, diplomatái, államférfiai összefogva se képesek, lásd a hatalmasok között a leghatalmasabbat, az Elnököt. A Szentatyához való könyörgésemről akkor tettem le, amikor a diplomaták jutottak eszembe, a diplomaták, akik oly sok bajt és kárhozatot hoztak ránk, porszemekre, akik porszem-létünk ellenére talán leginkább féltjük a lábunk alatt a talajt, azt a talpalatnyit, amely e hatalmas földi térségekből nekünk jutott.

És ha már újfent a kishitűség akaratlanokasztó érzése uralkodott el rajtam, s a levelet a Szentatyához se írtam meg, mondd, kedves Anonymusom, kihez forduljak, hogy eleget tegyek a *Forrás* szíves felkérésének, beszámolva a *bennem* és *körülottem* történő dolgokról? Az elérhetetlen magasságból és az elérhetetlen méltóságoktól ereszkedjek inkább földközbe s ott keressem meg levelemmel azt a személyt, aki kész meghallgatni? Erre csakugyan a levél, a levélforma lenne a legalkalmasabb, mert ha valakit ismerőseim, barátaim, szeretteim közül levélben „szólítok” meg, néminemű reményem van arra, hogy meg is „hallgatnak”, illetve hogy elolvassák a leveletem. *Mert az élő szóban való meghallgatás ideje mintha lejárfélben lenne*. Mintha fogytán volna a türelmünk, a velünk „börközelben” lévők meghallgatására. Még ha úgy is teszünk, mintha reájuk figyelnénk, a figyelmünk valójában messze elkalandozik attól, amit hallunk, nem érdekel a beszélgetőtársunk „meséje”, unjuk, még ha először halljuk is azt, amit mond. Nem tudom, a gyóntató pap csakugyan odafigyel-e bűneink felsorolására? Pedig ha még ő se, s ha erre rásejdtünk, menthetetlenül elveszítjük egymást. Elveszítjük, ha arra a végzetes pontra jutunk, hogy nincs többé szükségünk egymásra, ha csak a magunk bajával, a magunk gondolataival vagyunk elfoglalva, s ezeken túl minden közömbössé válik számunkra. Miután a szóban forgó szerkesztőség levelét megkaptam s töprengeni kezdtem a célján és értelmén, felmerült bennem a kérdés, talán most először, hogy mint firkász és

néhány könyv szerzője, az úgynevezett „muzáj” leveleken kívül írtam-e valakinek „belső indíttatásból” fakadó levelet? Folytattam-e mondjuk az íróársakkal tartós levelezést, úgy, ahogy ez szokásban volt nemcsak a tizenkilencedik és a régebbi századokban, de még tegnapelőtt is? Épp a napokban került a kezembe egykori földim, Molter Károlynak, a verbászi (verbáci!) svábból jött magyar, Tibold Marci levelezésének két vaskos kötete. S ezt a kettőt a tervek szerint követik a többiek. Levelezése több mint ötezer darabból áll, ha ezeken kívül semmi mást nem írt volna, akkor is hatalmas életművet hagyott volna hátra. Bizony én ebben a műfajban szinte egy tollvonásnyit se hagyok a végtelenül hálás utókorra, amely utókort valószínűleg már a könyveimbe zárt szorongásaim sem érdeklik. Ez volna a legkisebb baj; a végzetes akkor áll be, ha már az Űstökösök, az Állócsillagok fénye is halványulni kezd Odafent a Lentiek szemében... Talán túl messzire kalandoztam Anonymusom, bizonyára nem olyan fekete az ördög, amilyennek látszik; Te még, Örökéletű, megérheted, hogy az emberiség s közöttük a firkászok, újra rákapnak a levelezésre, mert ezt nem csupán a Zágónban élő, képzeletbeli édes nénénk igényli, hanem mi, kései Mikes Kelemenek is, akik bárhol bámulunk ki a szobánk ablakán, egy kicsit mindenütt bujdosásban vagyunk, olykor bizony a saját szülőföldünkön is, s mégis lankadatlan vágyunk, hogy szeretnénk magunkat megmutatni. Kinek? Talán épp egy szűkölő, nyűszítő kisgyereknek, aki egy lelketlen, rideg, szürke házfal tövében kuporog, egy kis árvának, vagy olyannak, akiknek ugyan élnek a szülei s mégis árva? Vagy magának a Teremtőnek, az ég és föld urának, hogy még itt vagyunk s az utolsó szó jogán mondani szeretnénk valamit? De vajon ebben a mesterségesen fölerősített, dobhártyaszaggató lármában ki hallja meg a bujdosásra vagy a száműzésre ítélt mai Kelemeneket?

Az itt eldadogottakból talán magad is kiszűröd, kedves Anonymusom, ami *bennem* és *körülöttem* időnként lezajlik. De mert ismersz, s így nagyon jól tudod, hogy nem csak ebből áll az életem. Isten őrizzen, hogy csak ebből álljon. Olykor meghallgatok vagy elolvasok egy-egy régi verset. És Pirkadatkor, ahogy a szememet fölnyitom, már ott kering a szomszéd ház felett az a galambraj, amely számomra is meglepetti, ha nem is azon a Krisztina-városi templomfalon túli, de ezen a szintén sárga tűzfal mögötti, fölötti kéket.

A sárga templomfal s a szintén sárga tűzfal helyett majdnem sarat írtam. Öregszem, kedves Anonymusom. Egyre gyakrabban nemcsak a lépést, írás közben nemcsak a betűt, a szót is el-elvétem.

Ezért engedd meg, hogy gyorsan befejezzem azt, amit oly nehezen kezdtem el; hogy eme kora reggeli szép galamb-keringővel zárjam soraimat az itt összehordottak ellenére azzal a hittel és reménnyel, miszerint a Sár sohasem csapódhat olyan magasra, hogy eltakarja a Kéket.

Ölel a Te mindhalálig hű (dél)vidéki Névtelened

Kelt valahol, valamikor egy kopott íróasztal felett.

Bogdán László

Az erdélyi madonna

(fejezetek egy regényből)

Bortnyik György fotográfiája alá

„Távoli, messzi,
és inkább álom életű az emlék,
Nem eleven kép...”
(Shakespeare: A vihar. Tandori Dezső fordítása.)

1.

Az őszi erdőre emlékszem,
s a lovakra az erdőszélen,
felkapott fejjel dobrokolva
Hullottak volna le a hóra,
de hó nem volt, avarra hulltak,
nyerítő temetetlen holtak.
Néztem őket s magamat láttam
énekelni egy hóhullásban.
Nyakukon lihegett a holnap.
Vélük múlt életem. Egy korszak
múlt el velük s míg néztem őket
–félig ájultan, félig ébren –
az életem is végigéltem,
s már készülődött az ítélet.

2.

Így beszélt némán a Madonna.
Haldokló katonákat látott,
didergő, elvadult világot...
„Nincs hatalom mi visszahozza
– nézett szétfoszló életére,
szétdúlt házakra, temetőkre,
szívében éltek még a tárgyak,
tanúi egy múltó világnak. –
Másképp is történhetett volna,
Talán ha időben szólt volna,
nem hullott volna szét az éden?
S hihetné, valamit megoldott,
de továbbra is utált, régi dolgok
kerengőztek némán a szívében.”

3.

Tizennégyben volt esküvője.
Kölcsönszmokingban ifjú férje.
Mielőtt megszokhatta volna,
indulnia kellett a frontra.
Ablakukból Göncölre láttak...
és a tejúton vasibáltak...
Nagyapja ódon méhesében,
négy mézízű nap volt az éden.
S indult a vonat. Kendők szálltak,
Elszegődtek vándormadámak.
„Megállj, megállj, kutya Szerbia.”
De hát Szerbia meg nem állott,
azóta csak mélyül az árok.
Lesz-e kinek még elmondania?

4.

Mert az a vonat meg nem állott.
Ott és akkor fogant az átok.
És azután kezdődött minden,
halálhírével a levélben.
Húszévesen hazáért halni!
Van-e ennél ocsmányabb, talmi
„hőstett”? Így halt meg első férje,
s noha lett volna, aki megkérje,
évekig ő igen-t nem mondott,
szerelmük éjjel folytatódott.
Forgatták, pörgették, cibálták
emlékei és vérző férje
álmában újra eljött érte,
járták a méhek égi táncát.

5.

Áronnak hívták. Bőjite Áron.
Mosolyog. Én mindég így látom.
Húszévesen. A nevetése
vakítón világít az égre
„Szeretsz?” „Szeretlek!” Minek szavak?
Álmában minden úgy marad.
Csak én öregszem, Ő sudáran
vár a zabbán, kukoricásban.
Aztán ledől. Golyó találja.
Összekuszálódik az ábra.
Nem lehet úrrá a halálon.
Sebeiből bugyogó vére
vádlón hullt az idegen földre.
Elmarad. Nem jön többé Áron.

6.

Hazajönnek, akik túléltek.
Elmúlik a halál hatalma.
Órjító rémálomnak vélik.
Az őszirózsa forradalma
megkezdődik. Szabadság, rabság
múló szavak. De futni kellett!
Amijük volt, szekérre rakták
és hallgatták a misserere-t.
Jön Gábor, még csukaszürkében,
ő lesz majd a második férje,
elmondja hogyan halt meg Áron.
Emléket állítani a rögnek,
tücsökzenekarok dörögnek.
S ők átszöknek a román határon.

7.

Pest jött. Vagonlét. Perem-élet.
Egyre ritkábban tűnt fel Áron.
Szótlan lett. A tetszhalott évek
mélyén bujkáló kósza álom.
Feltörték mégis. Gábor ügyvéd lett.
Lakást vettek a Svábhegyen.
„Hol beszélek? Az esküdteknek
a bíróságon. Ó, förtelem!...
S ítélet nincsen! Haza sincs!
Fű se nekünk nő. Hol a kincs?!Románoké lett édes Erdély!
S ha mélabúsan körülnézek,
mindentől, mindenkitől félek.

Érzem, sodor a Szent Iván éj...

8.

És eljönnek a lányai...
Könnyen, gond nélkül szüli őket,
kicsi, szőszke reménykedőket.
És divatba jön Márai.
Vérző fejjel, ha eljön Áron,
mutatja Évikét, Marit.
Mondani akar valamit
első férje, túl a halálon?
Első áldozás. Vizsgák. Mámor.
Áron szól a kukoricásból,
vőlegényt ígér Évikének.
Lobognak az elherdált évek.
Tennisz, pásztortűz, szerelem
és a séták a Svábhegyen.

9.

De az idill is véget ér –,
jön negyvenben a bécsi döntés,
feléjük fordulnak a söntés
szentjei. Mint tépésen a vér,
üt át érzelmeiken kósza
vigadalom. Csak EZ marad,
gyülekeznek a vert hadak,
és címerükben a mimóza
felragyog. Fehér lovon remény,
rózsacsokorral vőlegény,
Kolozsvár, Vásárhely magyar lesz.
És már Jávor Pali az ász,
ugyanolyan, nincs változás,
várja őket az öreg méhes.

10.

És hazamennek, húsz év után,
reménykednek: még megvan minden,
túl aggodáson, feledésen,
beomló nyári délután
Áron sírjánál fogadják meg:
hazajönnek! Pestből elég volt!
Bólogat a sok testetlen holt.
Ámyékvilágból – düh, ígézet.
„Látjátok, én, huszonhat éve
próbálok kijutni a fényre,
de foglyul ejt a végső alkony,
A bánat fekete kutyái
sem engednek álommá válni,
a hegedűszót még egyre hallom.”

11.

Lányai és Gábor elmennek
Negyvennégy őszén. Ő marad
„Nem hagyom halottaimat
prédául az idegeneknek...”
Hetekig ugatnak az ágyúk
Torkukat tájtják Katyusák
Méhesben várja régi ágyuk,
Megidézi hős Áronát.
„Úgy lesz, mint régen. Minden Úgy lesz!”
Térdepel le a feszülethez

Rettentő sok van reggelig.
„Dáváj csász! Adj enni, bábuska,
készülnünk kell a hosszú útra,
ki kell tartanunk Berlinig!”

12.

Félőrült már. A harcoknak vége
És semmi hír a családjáról.
A házat szélvihar hózápor
cibálja. Így jön el a béke.
vörösök után koldusok
jönnek, rabló siserehad,
utánuk örült gyilkosok
lomha, dögevő madarak.
Érkezik a Maniu-gárda,
a pincegádort magára zárja,
borshordóban kuporog
Forog, elforog élete
„Hát így kellett megtörténnie?”
röhögnek álnok démonok.

13.

Beüt a hír. Bomba találta
kocsijukat. Egy liberátor
ajándéka. A tükömyárból
gúnyosan villan meg az álca.
A testeket (már ami maradt)
fortyogó, meszes gödörbe dobták.
Két szöske kóbor szellemalak
integét „Mama, Isten hozzád!...”
Megjelenik előtte Gábor,
arctalanul az éjszakából.
„Tudtad, igaz? Ezért nem jöttél?”
„De hát honnét tudhattam volna,
hogy rátok vadászik a bomba?”
„Te mindég mindent megsejtettél.”

14.

Így marad ötvenévesen
másodszor teljesen magára...
Félelem ájult éjjelében
rendőrségi idézés várja.
Fekete ruha. Özvegyi fátyol.
„Ön tiszteletre méltó úrasszony!
Az agárcú tisztecske vádol.
– Mi vitte rá, hogy itt maradjon?
Miért mentek húsz éve el?
Miért hallgat? Mért nem felel?
Mért jöttek haza? Kémek voltak?!”
„Önnek élénk a fantáziája,
kapitány úr! Hát ez a hála,
azoknak, kik mégis maradtak?!”

15.

A tiszt most köhög, vagy röhög?
„Hát ilyent!...Maga vádol engem?
Istenem, hát ezt is megértem,
özvegyi fátyolt ölt az ördög?”
„Maga még nagyon fiatal,
kapitány úr, de ha tanácsom
megfogadja, az első vonattal

tűz innen elé s ha a határon
túljut, lélegezhet fel végre,
s mondhatja el, mégis megérte!...
Jönnék már!...Készülnek a listák!..."
„Maga megőrült, édes néném!
Milyen listák? S kik jönnek, kérem?!"
„Nézzen körül. A kommunisták!"

16.

Elengedték és egyelőre
nem is zaklatták. Aszályos évek
jöttek és tikkadt nyarak mélye
rejtegette az utolsó évet:
„Miért éljen, ha mind meghaltak,
kiket szeretett?" Akik szerették,
a halálból is visszajáramak,
hívják magukkal s hogy vihessék
koboldként dúlják fel szobáját
lányai s míg apjukat várják
az ajtóban már ott áll József.
Azért jött, hogy kezét megkérje,
évek óta rajong már érte:
„Nacss 'asszony én a földnek élek..."

17.

Ellobbant a mennyei málnás.
Káromkodó harmadik férje
meredt a lilára vert égre
és jött a kollektivizálás.
Alá nem írt. Kulákok lettek,
tényleg készültek már a listák,
kuvik hangján szólott a végzet,
de hogy miről, maguk sem tudták?
Fekete kocsik meg-megálltak,
szekusok dúlták fel a házat,
maguk sem tudták mit keresnek.
Félelem romló éjjelében,
félíg álomban, félíg ébren,
némán egymás mellett feküdtek.

18.

Fekete rabómobilba rakták,
míg ő misén volt, Józsefet.
Körégyűltek az emberek.
„Ne sírjon, néném, letartóztatták!"
Mi maradt? Pár elveszett szava,
az ő hajfűrtje, könnyvei, egy távcső,
hogy láthassa milyen óriás ő...
Vádlón billegett pohara.
Egyszer leesett, elrepedt,
s már nem számolta az éveket,
tudta József sem jöhet vissza.
Csak a mennyei kukoricásból
integtet, keresheti bárhol,
poharát ő már ki nem issza...

19.

Hogy hogyan halt meg, cellatársa
mesélte el. „A doktor úr
nyakas volt tudja, botorul
ellenállt, mert hát volt tartása.

Nem bírta mondani, hogy kurva,
bocsánat maga. Ezt követelték.
"Át nem nevelték – agyonverték..."
„Élne még, ha mondotta volna?"
„Higgye el, néném, mondotta más is,
kimondta tíz, kimondta száz is,
de a doktor úr ellent állott.
Inkább megette, bocsánat, saját
szarát. Egy magyar úr a fekáliát,
de hazuggá, gyávává nem vállott."

20.

Emelkedik hazudós habokból,
megjelenik minden korcs éjszakán,
ha végzet, szeszély, hold vagy hurrikán
a székely tenger lapályain tombol.
Mögötte vonulnak a becsapottak,
kiket elsodort az ár vagy az önkény,
és életük útjának meredélyén
egy nagy csatorma partjára jutottak.
Negyvenkét fokos melegben, egy csőben,
töprengtek, aláírjanak, vagy mégsem?
Odüsszeuszt is csapdába csalták.
Donogó citera, vereslő málnás,
veszett a kulákokkal Kurkó Gyárfás,
hiába rejtette az arcát...

21.

Hát így végezte három férje:
Gábor meszes gödörbe dobták,
Áron, József idegen puszták
földjében nyugszik, nincs-temetőben.
De számon tartja őket Isten,
elképzelt sírjaik előtt áll,
csak látszólag magatehetetlen,
fújhat Nemere, Krivec, Misztrál,
elképzeli, nem, látja őket,
örök vesztes reménykedőket,
mosolyuk, szavuk, szellemük
itt van vele. Nem tűnik el.
És ha kérdeznék, ő felel.
Összevegyült az életük.

22.

A temetőben kósza szél kél,
kopjafák között elsuhan,
másik életéről mesél,
melyben élhetne boldogan.
Három név áll a kőkereszten:
Áron, Gábor, József neve,
de a koporsó üresen
vár, nincs benne senki se.
Csontjaik másutt porladoznak,
idegen földben várakoznak,
de ugrásra kész szellemük
állandóan kereng körötte,
égi, halálos körökbe
suhanhatna el velük.

23.

És ott várhatnák lányai:

*Évike, Mari. Hajuk lobogna,
A puszta helyek ámyai
mögött füst, gőz, köd gomolyogna...
Miért is engedte el őket?
Varjú képében jön az önvád.
Megszállta valami igézet?
Üzentek ázsiai puszták?
Lovakat látott dobrolva,
avarra hullottak vagy hóra?
Ha otthon tartja akkor őket?...
Ha idejében szólott volna,
másképp is történhetett volna.
És most véle öregednének.*

24.

*Tegnap álmomban tövis voltam,
ha kell, ha nem, csak szúrtam, szúrtam.
Felriadtam, de bogáncs kedvem
szúrt, egyre szúrt a részletekben..
Éberem, alva: számárkóró.
Várom, vágna le égi olló,
de addig is tükör-nyaraktól jőve,
próbálok kijutni a fényre.
Lányaim vámak, három férjem,
huszárok mézeskalácsszívben,
véresen Áron, Gábor, József,
rettegés vár és vereségek.
Szamárkórként ott vagyok,
hőstörténetünk felragyog.*

2002. április 17. – augusztus 8.

Kovács András Ferenc

Tíz haiku

Tavaszi tópart

*Csalogány dala
leng friss fű selymén! Fűzlomb
bólogat: élek.*

Vendégváró

*Szarkák csörögnek:
nyár jön. Lányom, nyiss ajtót!
Harkály kopogtat.*

Hokuszi búcsúzik

*Lelkem, gömbvillám,
réteken lebegj: ragyogj
fűszálak élén!*

Nyári délután

*Hajnalka, indázz,
kússz szívem falára, míg
a fény alászáll!*

Ökörnyál

*Kóbor ökörnyál
fon be, sző gubót körém.
Nincs több örök nyár.*

Nappali lángok

*Nem pöng tücsökhang,
csak tűzhely cirpel – erdőn
juhar parázslík...*

Halottak napja

*Ködbe kilépek:
varjú károg árván már
deres fejemre.*

Alkonyat

*Fafosztó szél fú,
fácán kiáltoz – szótlan
pára a tükörön.*

Vándormadár

*Szent darusírás!
Vadludak suhognak, ó,
hol lesz szállásom?*

A költő papagája

*Sárga papagáj
tolla hull – ó, ághegyen
hindogáló hold!*

Géczi János

A vak

A délután – árnyas kert – fekvő kutyákkal telt
az íriszlevelek között a fények
mint lapjaira hullt könyv
már az alkony történetét mutatták.
Az itató szélén nézegették csöpp színüket a vörösbegyek.
Olvastam. Hol a fénylapokat hol Kallimakhosz himnuszát.
Vándoroltam az idők között
hol ebbe hol abba búttam
ahogy régtől szokta mondatokra fogva magát
aki olvas. Pallasz Athéné – itt és ott –
olyan szépen fénylett mint hajnali rózsza
mint gránátfagyümölcs magja akként ragyogott.

Mit láttam amiért meg kellett vakulnom?
Mi fürdött e papirosokon oly meztelenül
én sötétbe zuhant nyomorult
mely bölcsességre nem lehettem jogos? A kardos levelek
disztichonosán át egymagam jöttem
állataim históriás nyomában
az állam épp hogy pelyhesnek mutatkozott
a himnuszban
hová szömyű szomjamat követve léptem
a pöre istennő már ott mosta testét s férfiszakáll rejtette arcomat.
Diólevél perdült alá a vízbe
a madarak – tűz fölött a peme
áldozati kő fölött jós szavak – riadtan
ide-oda röpködtek a két történetben.

Láttam – átokkal vert – bár nem tudtam mit
s attól amit láttam
nem tértem vissza szemmel. Elborított az utolsó éj.

A rózsza lett volna mely e délután a piruló hajnalról beszélt?
A fürdő nő akin több rózsza is nyílott?
Az árnyékkal öltönyös hegyi kert
amely meredek szirtjeivel halandónak nem való
s zöldje mélyén nem viríthat semmi virág?
Maglehet nincs ok csak szömyű díj
– az emlék amelynek bozótosában botladozik a láb
tűskékbe nyúl a tétova kéz s a mulékony test elveszti formáját
s amelyből szakítva szavakat
legyen ki a levelekből koszorút fon
és a múltnak értelmet ad.

Előhang a Tetradrachmához

Akinek galambszeme van
az irgalmasságban részesül – állította Jeromos
míg madárképpel forgatta a lapokat
melyet – utóbb a latin világ –
a legszentebb iratnak tart.
Vásárolta az iratköteget – kódex lesz majd
miután lelkileg értelmezte –
s így fényt ad
– a teremő éjszakában – az árának is.

A galamb szeme fémfényű
mint azW vagy a tetradrahma kerek.
Hogy kék is – arról nem volt szava

aki görögül tud annak nincs neve erre a színre
a kékre vak.
A rhodoszi koinból miként a világból
hiányzott az azúr az encián az aquamarin
miként a pénzből ama pénz.
De nem volt semmi hija az Úr beszédének.

Tetradrachma

Az ujjaimmal tapasztalom.
Még láttam. A kép – az utolsó –
visszarémlik: nehéz mint széttört arcszilánkok
között a sóhaj. Az érmén
hellén rózsza – öt szirmos
miként Krisztus teste – a másik oldalán
félprofilban férfifej – Héliosz istené.

Hogy milyen? Tenyeremmel mérem: ezüst.
Egy féloldali vésett arc tömege.
Emlékezem – színméz
és napraforgó-szirom – milyen a fény színe.

A két oldal ábrája egy-testbe forva
képezik az érmét?
Az izzó fémhús nyújtja
a hátukat egymáshoz vető ábrák lényegét?
Szemmel nem ellenőrizhetem.

A peremen köröket szalad
mutatóujjam és
szüntelen ugyanoda visszatér.
Értem vak Jorge Luis Borges
amiért a homályt úgy dicséred
mielőtt testedbe befoglaltad
– zörejt a doboz acélvértje – a végtelen sötétet.

Tapadok – emlékező elme
akáci faághoz verdeső levél
tintához írás
sok vérű jáspihoz a belső csillogás –
tarthassam egybe
– csiszolt kövét a ragyogás –
a látvány szilánkjait
amelyet darabokba szelt szét a hasadás.
A színes a fényes a megformált anyagot.

A rhodoszi napisten derűs homloka-arca
az értelemben
gyöngéden egymáshoz tartoznak.
Tulajdonságai
mint ruhadarabot lassún a képét leveti.

Sötét lesz. Nem lesz tapasztalat.

Sötét van. Nincs tapasztalat.
A suhogás a ropogás a suttogás a huhogás
a csettenés a csoszogás a csattanás a csobbanás.

A dolgokról a képük leszakad.
A köpenyek szánya megérint mind
s mind
a nagy köd kapuján belép és némán elhalad.

Az érem – a föld testmelegével – a markomban.
Nem marad több
mint a képüket elvesztett szavak.

Utóhang a Tetradrachmához

*A levél amit olvastam a tőled kapott
rózsa mécsese mellett
sorról sorra vetkezte le
miként virág a szirmait a szavakat.
Bal kezem a fejem alatt
a jobb kezem – illatos asszony –
nem fog átkarolni.
Tiszta és üres lap benne
– mi lenne a lényeged?*

*Mert a nyakad mert a bőröd
mert az orcád mert a kezed
mert a hasad mert a vállad
mert a lábad. Mert a bomál
jobb a melled.*

Kiöntött kenet: ez a te neved.

Fehér Zoltán

Két ujja van a ködmönnek, kerek alja a pöndölnek

(A bátyai népviselet változásai)

Vasárnap tíz óra. Vége a nagymisének. Vagy kétszázötven hívő igyekszik kifelé a neobarokk templom kapuján, hogy még egy kicsit beszélgessen rokonaival, régebben látott ismerőseivel, ezzel is megadván a módját az ünnepnek. A templomból kijövők, nagyjából idős emberek, öltözetük alapján talán a 21. század Európájának bármelyik helységébe beillenének. Legfeljebb napégette bőrszínük, meggörbedt hátuk, javarészt teltkarcsú, nehezen mozgó asszonyaik látványa utal arra, hogy itt egy falusi közösség mutatja ünnepi arcát. Mindössze három-négy hetven év körüli asszony látható népviseletben, vagyis sötét színű *plüssvirágos* ruhában, bokáigérő bőszoknyában, selyemkötényben, combközépig érő blúzban az úgynevezett *leves*-ben és *menyecs*készen megkötött selyem fejkendőben.

Hiába, minden változik a világon. Még a ruha-divat is. Ezelőtt bezzeg ötven évvel az említett népviseletet hordta itt minden nő.

Népviseletet? Ha megnézünk egy 19. századot bemutató kiállítást, ahol korbeli fotók is láthatók városi családokról, megdöbbenünk. Hisz a Monarchia kiegyezés kori városi női viseletében, mintha a 20. század közepének bátyai mását látnánk. Tehát itt is a *gesunkenes Kulturgut* jelenségével állunk szemben – mondhatnánk a szakmai zsargonnal, vagyis a bátyai viselet az egykori városi polgári öltözetet konzerválta.

Ez az öltözet az, amelyet a közelmúltban még Bátyán is *bácskai*snak neveztek, eredetét errefelé kell keresnünk. Annál is inkább, mivel 20. század eleji fényképeinken még egészen másfajta ruházatban pompáztak a bátyai nők. Erről azonban majd később lesz szó bővebben.

A bácskai viselet felkeltette Erdei Ferenc figyelmét is, s belőle mély szociológiai következtetéseket vont le 1937-ben megjelent *Futóhomok* című művében. A különböző helyekről települt vagy telepített bácskai parasztság – mondja Erdei – kedvező körülmények között fejlődött. Néhány generáció múltán polgári egzisztencia lett belőle. *Ezen közben legtöbbször arra sincs ideje, hogy primitív kultúrát (népművészetet) fejlesszen ki. Bácskai parasztkultúra nincs, nem beszélhetünk róla abban az értelemben, mint ahogy a sárköziről vagy az alföldi pásztorkultúráról.* Mégis szerbnek (szerintem inkább bunyevácoknak mondható) vagy svábnak tartja ezt a sötét színű, hosszú, sokszoknyás viseletet. Idézi Jánoshalma monografusát, aki – nyilván a szóban forgó viseletről – azt írja: *az asszony nép pompakedvelő.* Máshol meg: *Jánoshalma népe ma már szenvedélyesen tagadja, hogy nem lenne ősi színmagyar hely, és azt állítja, hogy szerb viseletét „csak úgy felvette”. (Szerintem Jánoshalma lakosságának vegyes eredete ellenére az úgynevezett szerb viseletet éppúgy felvehette, mint Bátya népe.)* Erdei nem győzi hangoztatni, hogy a bácskai helységek polgárosultabbak, mint a Duna-Tisza közének északibb részén találhatók. Bácsalmást többek közt így jellemzi: *Népviseletük nincs, házaik sem paraszti építmények. Csávolyról meg ez olvasható: német falu (a bunyevácokat meg sem említi), Bajához húz, és népviselete és egyéb paraszti külsőségei ellenére is kispolgári földműves társadalom.*

Bátya, javarészt archív fényképekből összeállított képeskönyvének szerkesztése közben – mint erre már utaltam – föltűnt, hogy a 20. század elején a bátyai népviselet alapvetően különbözött a *maítól*. Annál több hasonlóságot találtam a Romsics Imre szerkesztette *Kalocsa anno...* című fényképalbumban. Közel állott a bátyaihoz a Bárth János által felfedezett Travnik család archív fényképanyagán ábrázolt keceli népviselet is. Ebben az időben még nem alakult ki a ma idegenforgalmi jelentőségű rövid bőszoknyás, virágos kalocsai viselet.

Ha az öltözködési kultúrát nagyobb térben nézzük, meg kell állapítanunk, hogy a Duna melléki rövid bőszoknyás magyar viseletek mellett Bátyán, Dusnokon és Kecelen is a jánoshalmihoz, bácsalmásihoz, sükösdíhez, bajaszentistvánihoz hasonló hosszú bőszoknyás viselet volt elterjedve a 20. században. Gergely Katalin meg is állapítja Kecel monográfiájában, hogy *a keceliek szerettek bácskai*snak öltözködni. Kiegészítették ezt a viselet-dialektust a környékbeli sváb falvak lakói. Ez a felemás öltözet ötvözte a paraszti és a polgári hagyományokat.

Eddig kizárólag a női viselettel foglalkoztunk. Ennek pedig az az oka, hogy a férfiak Bátyán már a két világháború között elhagyták azt. A paraszti társadalomban a nők, úgy látszik, ebben is konzervatívabbak. Viszont a Kalocsai Sárköz polgárosulásának fázistolódását jelzi az a tény, hogy a Duna-Tisza közének középső és Tisza-menti részén a kivételként nemcsak a férfiak, de a nők körében is még korábban bekövetkezett.

Bátya népviseletének legkorábbi, nyilván 18. századi állapotáról abból a történeti mondából értesülünk, amely szerint a kalocsai érsek elé idézett, tilosban legeltető bátyai pásztor a magán hordott viseletdarabokat sorolja válaszként az érsek példabeszédéhez szükséges kérdéseire. Ezek pedig a következők: *kabánica (szűr), lájbli (lajbi, mellény), üng (ing)*. Akár bevarrott ujjú szűr is használhattak akkoriban, ugyanis egy Bárth János által közölt levéltári adat szerint 1789-ben egy elfogott pásztor szűrének ujjja és tarisznyája tele volt szilvával, amit a bátyai szilvásban szedett. Az 1960-as években sikerült egy későbbi, valószínűleg 19. századi szűr megmentenem a kalocsai múzeum számára. Érdekes, hogy ez csuklyás, bokáig érő, aszaj nélküli, de nem bevarrott ujjú ruhadarab volt. Egy 1850-ből származó végrendelet szerint Maros János *Attya halála után kapott egy új szűr, négy pár fehér ruhát.* A fehér ruha nyilván a házivászonból készült inget-gatyát jelentette. Az 1960-as években gyűjtöttem két kör alaprajzú kacagányos *bundát (subát)* is. Az 1836. évi adófőkönyv szerint a jegyzőnek, kántornak, preceptornak évi *két pár új csizma*, a kisbírónak, a kocsisnak és a monyasok szénázójának évi egy pár új csizma jár egyebek mellett fizetségül. Ezek a csizmák feltehetőleg oldaltvarrottak lehettek, mert én még az 1950-es években is láttam viselni ilyet. A csizmán bizonyonnyal sarkantyút is hordtak, mert a népdalban szó van róla: *Nek ti sárgaceju sarantjuvi, / Nek ne cuju mlogi zotvori (Ne csörögjön a sarkantyúd, Ne hallja a sok rosszakaró).* A csösznek ellenben csak *egy pár bocskor* a járandósága ruházatban. (Rácul: *opanka*). A fehér ruha és a bocskor még a 19. század második felében is általános férfiviselet Bátyán. Mint Simonyi írja: *A két rác helységben (Bátyán és Dusnokon) még mindig bocskort viselnek hétköznap.* Ezt az ősi lábbelit a két világháború közti időkben aratáskor hordták. Valószínűleg a bajai bocskorkészítőtől vásárolták, mert tréfás mese őrzi a bajai bocskoros kalandját. Tárgyi gyűjtésünk során az 1960-as években hegyes orrú egylábas és tompaorrú változatok is előkerültek. A bocskornak egy régebbi, ünnepi változatára következtethetünk egy bátyai népdalból: *Piros bársony a bocskorom, / Még az éjjel széttáncolom.* Az istállóban pedig *faklumpában (cokolyában)* dolgoztak. A

szegény legények azonban valamikor (?) ebben járhattak udvarolni is téli időben, miként a népdal mondja a szerelmes kislányról: *Da vide, da cuje, ko toa klumpuje (Ha látná, ha hallaná, ki jár klumpában)* Ennek a viseletdarabnak a divatja talán a közeli sváb községekből került Bátyára. Az 1836-os adófőkönyv szerint a *birkák szénázójának* egyebek mellett járt *1 pár kesztyű* is (Rácul: *rukavice*)

Guzsvány Mihály 1825-ben kelt végrendeletében ezt írta: *Feleségemnek hagyom a Mentét és más többi ruháját, melyeket vettem.* Ez az akkoriban divatos ruhadarab a férfiak és nők körében egyaránt használatos volt, de itt nyilván női felsőruháról volt szó. *Marokity János árvájának Annának édesanyjától maradt javainak jegyzéke* című inventárium a 19. század első feléből egy teljes női ruhatárat tartalmaz, amelyet nyilvánvalóan a *ládá*-ban tartottak, hisz a felsorolás ezután következik így: *5 ingvál, 3 pöndő, 1 fehér 4 lábú tarisznya, 2 pruszlik, 2 keszkenyő, 1 cifra abrosz, 2 kötény, 1 szoknya, 1 konyha kötény, 4 pár piros csizma.* Egyéb textíliák (*páma, lepedő, rőf vászon*) és háztartási eszközök után következnek a valószínűleg máshol tárolt ünneplős ruhadarabok, úgymint: *1 új szoknya, 1 új selem pruszlik, 1 ingvál, 2 kendő.* A felsorolt ruhadarabok közül mai szemmel legfeltűnőbb a csizma mint női lábbeli. Különlegességét emeli, hogy piros színű, s mindjárt négy pár van belőle. A 19. század második felében Simonyi már azt írja, hogy Bátyán vasárnapi *alacsony széles cipőt vagy sárga-piros papucsot hordtak a nők.* Ezt nevezték *bátyaiasnak.* A bányai párosító őrzi a papucs emlékét. *Anurkina ubulasi papuce./ Od speckala do Bertejine kuce (Anurkina felvette a papucsát./ Elcsatogott a Bertejinék házáig).* A lábbelit különben igen megbecsülték. A 20. század elején még midszentkor is *mesztéláb (boasa)* gyalogoltak be misére, s a kezükben hozott cipőt csak a templom előtt húzták föl. A népdalban is azt mondja a legény: *Barna kislány gyere vélem a bálba,/ Száz koronát adok a cipő kopásra. A lakkos cipőt is megénekelték: Barna kislány lakkos cipőt szabatott, / A sarkába szerelmet rakatott.* Egy ballada meg a halálra táncoltatott lány *ebelezdí* cipőjét említi, nyilván annak anyagára utalva.

Fontos viselettörténeti dokumentumnak tekinthető az a nagyméretű olajfestmény, amely eredetileg a bányai uradalmi intéző lakását díszítette, s amely az 1849-es faluégést ábrázolja. A képet nyilván nem sokkal az esemény után festhették beállított modellekkel. Az égő templom előtt álló földesúr és családja az 1860-as évek Európájának polgári divatja szerinti ruhában látható. A plébános természetesen papi reverendában, felöltöben. A bíró fehér ingben, lábhozálló fekete nadrágban, fekete csizmában, fia piros hajtkás kék mentében, fehér ingben-gatyában, fekete csizmában, mondhatni magyaros ruhában van lefestve. A bíró családjához tartozó nők ülnek, ezért ruházatuk nehezebben értelmezhető. A fiatalabb asszony, nyilván a bíróné, piros fejkendőben, sötétkék kacabájában, piros bőszoknyában és kék kötényben tartja kisbabáját. Az idősebb nő hasonló, de sötétbarna színű ruházatban ül mellette. A rajta látható felsőruha talán bőrködmön. Mellettük egy tulipános láda, amellet pedig egy kék színű gyermekruha a földön. A bíróné mögött egy idős házaspár ül egy farönkön. Az első, női alak világosbarna bő szoknyában, kék színű kigombolt kacabájában, balján pedig egy barnaruhás férfi. Érdekes, hogy valamennyi férfi hajadonfőtt szerepel. A földesúr családjától balra egy barnaruhás, rövid szoknyás, fehér kötényes, fehér harisnyás kibontott hajú nő látható, amint egy kecskén ülő kisgyereket vonzol. Mögötte egy batyus férfi alig kivehető alakja.

Az alapvető ruhaféléket lenből, kenderből minden család maga állította elő. Az önellátó gazdálkodás Kalocsa környéki hanyatlását, a gyári textiltermékek térhódítását Simonyi 1882-ben erkölcsi kérdésnek tartja, s így kárhoztatja: *Lenszárból most is még férfiak és nők számára vászonruhák készíttetnek a háznál, és nem ritkaság oly háznépet látni, mely saját természetmennyű és saját iparával jó vászonná feldolgozott lenjéből ruházkodik. Ez egyszerű ősi szokástól el nem állott családoknak emlékét érdemes volna itt név szerint fenntartani, ama családok ellenében, melyek köréből az ősi egyszerűséget, s vele a jólétet, nyugalmat, jámborságot kiszorítja a pipere- s divat hajhászati szenvedély, mely Sárközben, de főleg Kalocsán mily hatalmas gyökeret kezd verni, és mily meggondolatlanul ápoltatik, kitetszik ama körülményből, hogy a nők s főleg leányok fullasztó hőségben is fejükre két-három, a nyakra három-négy kendőt kötnek, melyet ma is alku szerint szokás venni.*

A bányai kendertermesztés emlékét őrzi a török időkben, 1548-ban feljegyzett *Kenderá* (valószínűleg kenderáztató) nevű kincstári halastó, valamint a 19. század végén készült kataszteri térképen a Vajason feltüntetett *Kenderáztató* helynév. A hagyomány szerint a Remenice-tó is kenderáztató volt a 19. században. A külterület Kalocsával határos egyik részét pedig azért nevezik *Lanik*-nak, mert ott termelték a lent. Tárgyi gyűjtések során előkerültek *kendertörök, tilolók, gerebenek, perge rokkák és motollák*, s még az 1950-es évekig élt a *fonyóház* szokása, ahol eredetileg a kenderfonalat készítették.

A ruházkodással kapcsolatba hozható családnevek közül a *Szabó* már 1703-ban létezett Bátyán, s máig gyakori. A *Csízsmagia, Csízsmagia* családneveket az 1720-as években írták be a matriculába. Házasság révén került Bátyára Kalocsáról egy *Zsebics* nevű szücsmester, ám a *Szücs* családnév már az 1548-as defterben megtalálható. Délszláv formában – *Such, Suc, Suchi* – pedig 1714 óta szerepel az anyakönyvekben, később aztán *Szőcs, Szüch, Szüts* alakban jegyzik be, s máig *Szücs* formában él. A *Takács* családnév, néha *Textor, Textőr* alakban, 1741-50 között került be az anyakönyvekbe. A ma szintén élő *Varga* családnév *Vargacsevich, Vargaz, Vargich* alakban 1716 óta szerepel, ugyanott 1876-ban Galgóczy azt írja, hogy Bátyán egyebek közt 14 takács és két csizmadia működik. A takácsok nagy száma azt mutatja, hogy ebben az időben még élt az az ősi puritanizmus a ruházkodásban, amelynek feladását nem sokkal később Kalocsán Simonyi mint erkölcsi romlást kárhoztatja.

A viseletkutatás régi időktől idéz olyan egyházi és világi véleményeket, amelyek a divatozást elítélik. Az előbb említett Simonyi is gúnyos hangon szól a Kalocsa környéki pazarló divatról 1882-ben. Az *ilyen gazdagon öltözött lányt, ha kifehértve és kipirosítva megy a tánczba, érheti aztán a szerencse, hogy föle hallatára mondják: „Haminczfórintos”. (Értsd: a kendő a nyakán) „Félfertály ára van rajta.” (Értsd: öltözéke fölé fél fertálynak – de nem ám lúdfertálynak, hanem fél fertályos földdarabnak árával, azaz: két-háromezer forinttal, de nem új pénzben, mert még csak a régi pénzláb járja a közbeszédben, hogy már ha nem jó a pénz, legalább több legyen mondva.)* Az idézett véleményben föltűnő a női arc kozmetikájára való utalás. Magyarozatát Borovszkynál találjuk, aki ugyanebben az időben épp a bunyevácokról írja: *a férfiak ideálja a haloványarczú szépség, ezért a lányok sárgaföldet, sőt és kámfort esznek.* Az egészséges napégette bőr, vagy az eredendően barnás színű délszláv testszín, úgy látszik, túlságosan parasztinak tetszett Kalocsa környékén is, csakúgy, mint a Bácskában. Magam is tapasztaltam, hogy míg a városi lányok a strandra jártak leburnulás céljából, a bányai lányok az 1950-es években mindenféle patikaszerrel, krémekkel igyekeztek bőrüket kifehériteni. A népdal is említést tesz erről: *Hej Marice, Marice,/ Na farbano ti lice,/ Zasto ti si farbala,/ Zar bise udavala. (Hej Marica, Marica,/ Ki van festve az arcod,/ Miért vagy kifestve,/ Talán férjhez akarsz menni?)* Magyarul szintén elmondták ezt: *A kislánynak azért nincsen háza,/ Amit keres patikára szánja,/ Patikára meg az arckenőcsre,/ Meg arra sok barna legényre.* Népdalainkban is gyakran a ruhadarab és árának megnevezésével fejezik ki annak szépségét. A kondorosi csárdásné lányának például *százforintos selemkendő a nyakán.* A szépen öltöztetett lányt könnyebb volt férjhez adni. A lányokat a közvélemény még az 1950-es években is aszerint értékelték, hogy *hány selem szoknyája volt.* A bányai közmondás ezt így fejezte ki: *Kényős keleményös.* (Vagyis: kelendő.) Ezért páváskodtak a bányai lányok. *Lányok, lányok, ti bányai lányok,/ Hétköznap is selemszoknyába jártak, / Selemszoknya kantáros a kötője,/ Rá sem néztek akármilyen legényre* – mondta népdal. A *kantáros kötő* már a polgári divat jele volt. A ruházkodásra kiadott

sok pénz következményét pedig így énekeltek meg: *Fehér szoknyám karamé (vagy kazsamér),/ A házamba nincs kenyér,/ Nincsen kenyér, nincsen só,/ Nincsen rántanivaló.* A szólásmondás meg azt tartja: *Utcán fodros, otthon rongyos.* Vagy még szebb a kételylvség virágának tekinthető közmondás: *Két réf nyakravaló, mégis gól a vrát. (Két róf nyakravaló, mégis csupasz a nyak.)*

Már Simonyinak föltűnt a bátyai nők ruháin a sok *aranypillangó, s ékszereltségük.* Divat volt a *minguse (fülönfüggő)* és a *nyakdísz ezüstpénzből és üvegyöngyből.* Ez utóbbit lázsiás-nak, vagy egy ma már elfedett szóval *dukátá-nak* neveztek. A kóló-dallamban is ezzel dicsekszik az énekes: *I tata, i mama kupi ce nam dukata (A nagypapa és a nagymama vesz nekem dukátát.)*

A 19. század második felének hajviseletéről egy népi emlékezésből idézünk: *Valamikor befonyták a fiúknak a haját ugyanúgy, mint a lányokét két hajfonatba. Öregapám 1850-ben született. Egy hétig sírt, hogy levágták a hajfonatait. Akkor gyűtt az a szokás, hogy a fiúknak le kell vágni a haját, 1858 körül.* Érdekes, hogy a bátyiaiak a távoli félegyháziakat *csimbókosok-nak* csúfolták, nyilván ott tovább őrizték a hajfonat divatját. Egy – valószínűleg a 19. század végi – fénykép a bátyiai községi előljáróságot ábrázolja, de ezen, már a nyolc idős férfi közül hét hosszú körhajat visel, s valamennyi bajszos. Megvetették, kicsúfolták a csupasz szájú férfit. Az egyik ember épp azért kapta a *Püspök* csúfnevet, mert nem nőtt ki a bajsza.

Vázoljuk föl röviden azt az öltözködési kultúrát, amelynek közegében a bátyiai kialakult. A Kalocsai Sárközben az úgynevezett Duna melléki falvak közül Foktó, Uszód, Benedek viselete eltér a dunántúli kapcsolatok felé mutató Ordas és Pataj viseletétől. A legsajátosabb a Kalocsa és szállásai népének virágos ruházata. A távolabbi Érsekcsanád és Szeremle a Tolnai Sárközhez áll közel. Sajátos a német falvak – Hajós, Nádudvar, Császártöltés, valamint a szlovák Miske viselete. A Sárközzel érintkező Kiskunság népi öltözködése a nemesi, paraszt-polgári és a pásztor viselet hatását mutatja, míg Kecel viselete a szlovák Kiskőröséhez hasonló. A távolabbi Bácska magyar, délszláv és német etnikumainak viselete kölcsönösen hatott egymásra, s sajátos tarka képet eredményezett. Ez a sokszínű nagytáj vándorereskedésük révén ismert volt régóta a bátyiaiak előtt, s nyilván hatással lehetett viseleti ízlésükre is.

A bátyiai férfiviseletről elmondhatjuk a fényképek, a népi emlékezések és a begyűjtött ruhadarabok alapján, hogy legalább a 19. század közepétől magyaros jellegű volt. A magyar eredetű Harangozó Márton családtörténeti emlékezése is ezt bizonyítja: *A nagyapám 1849-be nősült. Szenttamáson vót cserélni. (Nyilván paprikát, hagymát vagy káposztát.) Majdnem agyonverték, mert azt hitték a ruhájáról, hogy magyar. Az mentette meg, hogy tudott rácul.* Magyaros jellegű volt a bő ujjú kézellős *üng*, a vitézkötéses *mándli* meg a zsinóros fekete, lábhoz álló nadrág a fekete csizmával. A nagyobb gazdák fekete *lájbli-ját* az emlékezések meg fényképek bizonyossága szerint nagy ezüstgombok díszítették, mint a nótabeli szabadkai betyárokét: *Szabadkai szőlők alja homokos,/ Arra járnak a nagy ezüstgombosok,/ Arra hajtják a sok lopott lovakat,/ Azon veszik a nagy ezüstgombokat.* Használtak persze kisebb selyem mellényt is a népdal tanúsága szerint: *Hej, gombolom, gombolom,/ Selyem lajblikom gombolom,/ Haminchárom gomb van rajta./ Kisangyalom neve rajta.* Egy 1910-es évekből való fényképen kalocsaiasan himzett férfiinget látunk. Állítólag ilyen ing viselése miatt maradt egy bátyiai családon a *Szraka (Szarka)* ragadványnev.

Általános fejviselet volt nyáron a fekete kalap. Ez a férfiaság szimbóluma a népdalokban. *Hozd ki, Anna, kalapomat,/ Hadd tegyem fejembe* – énekelte a büszke legény. Ezt pántlikázták föl a regruták a *mátkájuk-tól* kapott szalagokkal, s így jártak sorozástól rukkolásig. Télen a báránybőr – ünnepnap a *perzsián* – kucsmát (*sapurát*) hordták. Ez is legtöbbször fekete színű volt, s vagy körkörös, vagy hosszanti irányban gyűrték be. A fejrevalót a házba belépéskor nem szokták levenni, csak hosszabb benttartózkodás esetén. Télen fekete színű, posztó, prémgalléros félkabátot hordtak. Ilyenben *vetetkezett le* az előljáróság is a 19. század végén.

Jellegzetesen szláv hatást mutat ugyanakkor az úgynevezett *sarenka*. Ez a hétköznapi, ing fölött viselt ruhadarab az orosz rubáskához hasonlít, végiggombolós, mellfoltos meleg ing magas gallérral, amit nem kötöttek a nadrágba. A kalocsai férfiviseletben megfelel az *üngbátya* vagy *untercikk* nevű ruhadarabnak.

Annál érdekesebb viszont a bátyiai női viselet. Varga Lajos 1927-ben írja: *Érdekes és különleges volt Kalocsán és környékén a ruházatkodás is. Határozottan érezhető volt a szláv hatás.* Gábor Lajos meg felháborodottan írt arról, hogy a kalocsai városháza üvegablakán a címert tartó lányok nem kalocsaiak, hanem bátyiai rácok, viseletük alapján. Ha azonban megnézzük akár a *Kalocsa anno...*-ban közölt archív fényképeket, akkor azt találjuk, hogy a 19. század végén, sőt a 20. század elején is a bátyiaihoz hasonló ruhát hordtak a kalocsai nők. Az akkori idők bátyiai viselete is a kor városi polgári viseletét tükrözte. Ennek legfontosabb sajátosságai a bő, hosszú szoknya, a külön szabott felsőrész (ingváll-szoknya, illetve ujjas és szoknya) még a paraszti öltözködés hagyománya.. Viszont a hajdani vászonból készült felsőruhák alsóvá váltak. A paraszti öltözet darabjai közül tovább élt a kötény, a vállkendő, a fejkendő, a haj- és fejviselet. A polgári viselet hatása a felső ruhák színében, anyagában és a szabásmintákban jelentkezett. A csizmát kiszorította a cipő. Mondhatjuk Gergely Katalinnal, hogy a bátyiai viselet is a *polgári divatot követve, de azt a paraszti ízlés szerint alakítva jött létre.* Simonyi a 19. század végén írja: *A bátyiai asszonyok szeretik a sötét ruhát. A lányok is rendszeren sötét színűben járnak, de vasárnap sok tarka ruhát látni.* Nyilván ebből következett, hogy miként Kalocsán, itt is gyakran fekete színű volt a menyasszonyi ruha. A népdal is azt mondja, hogy a szeretőjét elhagyó lány *Most esküszik fekete gyászruhában.*

A paraszti közösségben már polgári értékeket képviseltek a kereskedők, akik *iparosossan* jártak, tehát viseletben is különböztek a falubeliektől. Az iparosnék például *tunikát*, vagyis egybeszabott ruhát hordtak, mint a nótabeli *kőrösi lány*, akinek a szoknyája *Ni fodros, nejoj tunika (Nem fodros, hanem tunika).* A helyi divat szerint működő varrónők jól kerestek, megbecsülték őket. A nőta azt mondja: *Nincs is annál aranyosabb élet,/ Amely legény varró kislányt szeret./Varró kislány zörgeti a gépet,/ Mulass babám, ez a legény élet.* A boltos legény szerető meg azért volt irigylésre méltó, mert *Boltos legény méri a pántlikát,/ Szombaton este várja a babáját.*

A gyáripar termékeinek hatalmas kínálata még bűnre is csábíthatta a divatos ruháért mindenre kész nőket. Közismert a múlt század eleji, társadalmi helyzetképnek is felfogható műdal: *Künn a pusztán szántok-vetek, kezem-lábam fárad,/ Téged pedig az uraság viganóban járta,/ Becsületed feláldoztad, de én azért nem átkozlak...* Bátyán is énekeltek a könnyűvérű asszony nótáját: *Van neköm szép szoknyám, nem az uram vötte,/ A szekszárdi piarcon a farom kereste.* És ugyancsak ismerték a 19. század általánosan elterjedt műdalát arról az úri kisasszonyról, akít a kívánatos ruhaanyag lopásra csábított: *A kisasszony Pozsonyban klinorinba,/ Selymöt lopott a boltba klinorinba.*

A nők hajukat két *kiká*-ba (hajfonatba, copfba) fonták, s ebből *kukma-t* (kontyot) alakítottak. A lányok 8-as alakban tekerték hajfonatukat, s *cesaj* segítségével formázták kontyukat. (Ez egy U alakú fogas pléh hajtartó.) Egy 20. század eleji fényképen egy kislány haja elől olyan hurkába van sodorva, mint amelyet a nógrádi lányoknál láttunk. Simonyi írja 1882-ben, hogy *a bátyiai lányok a hajfonatukat tágas koszorúba tűzik, a koszorút virágos szalaggal kötik körül.* Az 1930-as években szokás volt a nők haját elől *vassal kisütni*, hogy hullámos legyen. Az asszonyok fejüket először kis háromszögletű kendővel, a *zavezivac*-csal kötötték le, majd erre vagy az álluk alatt, vagy a tarkójukon kötötték meg *menyecskésen* a selyem vagy kázmír kendőjüket, a *samicka-t*, vigyázva arra, hogy

kötéskor a csücskei felfelé álljanak. Hétköznap egyszerűbb kendőt használtak. Nagy melegben, munkában csak a fejük tetején tartották, álluk alatt nem kötötték meg, csücskeiket főlhajtották. A menyecskék a 20. század elején többféle *kápá-t* hordtak. Ebből a fejrevalóból volt *plüssvirágos kápa* (vastag selyem), *gyöngyös kápa*, ezt a tarkón színes, széles gyári virágos szalagokkal egészítették ki, mint Simonyi írta (a géderlakikak hordtak hasonlót), és az úgynevezett *kurva kápa*. Ez utóbbi a Tolnai Sárköz bíbor végeihez hasonló, világos kontúrokkal kiemelt motívumokkal, fekete klottra színes gyapjúfonallal hímzett, dús díszítésű főkötő volt. (A kalocsaiak a hasonló szabású, de más hímzésű főkötőt fityulának mondták.)

A házivászonból készült női ruhadarabok, mint írtam, a legősibbek, s mára az öregasszonyok körében alsóruhaként használatosak. Simonyi írja 1882-ben: *A kalocsaihoz hasonló csipkés ingvált viselnek, csak nem nagyon keményítik..* Talán az a mellé varrott ujjú bő szabású, derékig érő, szoknyába be nem köthető, *putykos* ujjú, könyökben szalaggal megkötött, alatta csipkés bő ujjú ingvált lehetett az említett ruhadarab, amelyből még sikerült találnom gyűjtésem során. Ezt a bátyiak *oplec*-nak vagy *oplecka*-nak nevezték. Szabása jellegzetesen magyaros. A *cupic* vagy *cupicka* rövid ujjú, T-szabású vászoning, amit a szoknyába kötöttek. Nyáron, munkában felsőruhaként is hordták.

Az alsószoknya, a *kriła* (*pöndöl*) fehér durva vászon, alul horgolt csipkével. A cigánycsúfolóban így említik: *Hesz maj pendel, szusz maj dán, boldog díne, boldog dán, áj.* A megesett lány meg panaszában ezt mondja: *Csipkés szélű pöndölömet felhajtotta kend..* Egy másik népdalunkban a férfi és nő viseletdarab együttes említése szintén egyértelmű szexuális szimbólum: *Két ujsa van a ködmönnek,/ Kerek alja a pöndölnek,/ Csivirítem- csvarítom,/ Majd a hátadra borítom..* Efőle ünnepnap három-négy finomabb vászonból készült *rokja-t* (rokolyát) vettek, amelynek az alja *slingölt* volt. A krilára előbb *farpámát, guzicát, turcsit* (ruhatekerceset) erősítették, hogy a *szoknya* (*suknje*) jobban álljon.

A szoknya a 20. század eleji fényképeken is hosszú, bokáig érő, de ekkor még harang alakú. A bácskaiak forma csak az 1920-as, 30-as években kezd elterjedni, s ez már kemence formájú. Ennek elején egy kisebb téglalap formában más anyagból készült betoldást varrtak, derekát, a *gallér-t* pedig az alsószoknyához hasonlóan *peritivel* kötötték meg. A szoknya fölé kötötték még az úgynevezett *kofazsebet* (*veliki dzeb*), s erre került a téglalap alakú vagy alul ék alakú *kötő* (*ketecka*). Az 1910-es évek fényképei szerint a nők *canadska ketecka sentistvanska ketecka* (*csanádi, illetve szentistváni*) nevű háziszöttek kötényeket hordtak. A munkába való kötény neve *farbacka ketecka* volt, mert olcsó kékfestő anyagból készült. A boltba menős kötény a szintén kékfestő anyagú *pregaca* volt, az ünnepi selyemből készült. Minden köténynek *galambe* nevű madzag volt a megkötője. (Tehát nem kantáros.)

Az öltözet felső része régebben nyilván az ingvált lehetett. Ez alatt is hordtak, mintegy melltartóként dísztelen, fehér vászon *pruszlik*-ot. De fölötte is viseltek aranyozott hímzésű pruszlikot. Ősszel és tavasszal erre rojtos selyem vállkendőt, a *svilni rubac*-ot (*selemkendő*) terítették, átlósan félbehajtván, elől keresztelték, s hátul a derekukon kötötték meg. A lányok négyrétbe hajtották ugyanazt a kendőt, a vállukra terítették, s elől csak összefogták, nem kötötték meg. Középkorú asszonyok az 1900-as évek elejétől ugyanígy használták a rojtos, színes mintájú gyári kázmír-kendőt.

A 20. századi fényképeken pedig az újabb divatú teste szabással készült, polgári hatást mutató *testálló-t* viselték, amelynek alja a deréktól alig 10 cm-rel ért csak lejjebb. Ugyanebben az időben hordták a fényképek tanúsága szerint azt a fajta blúzt is, amit itt *rancos*-nak, Kalocsán pedig *tülemálló*-nak vagy *vizikli*-nek nevezték. Ennek nyakán és kézelőjén gyakran *krézli*-nek nevezett fodrot találok.

Az asszonyok téli felsőruhája volt a testállóhoz hasonló szabású, vatelinnal bélelt, meleg, szövettől készült, gyönggyel díszített *kacabajka*. Nem tudom, erre vonatkozik-e Simonyi megjegyzése, miszerint Bátyán az *öregasszonyok kis bundás kabátján* sárga-piros cifra van. Már csak az emlék őrzi a birkabundából készült ujjatlan, csipőig érő mellényt, az úgynevezett *kuzavc*-ot. (Talán ebből származik a magyar *kozsók* szavunk.) Ünnepi jellegét mutatja az a dal, amelyben lánykéréshez veszi föl az anya: *Mila majko, zagarnite kuzavca,/ Pa idite milu dragu prositi* (*Kedves anyám, vegye föl a kozsókját,/ Menjen el és kérje meg a kedvesemet.*) Mintha a magyar nótát hallanánk: *Édesanyám kössön kendőt, selymet a fejére,/ Menjen el a legszebb lányhoz a falu végére...*

A mai napig használt téli viseletdarab a szintén boltban vásárolt, gyapjúból készült, vastag, meleg *beliner kendő*. Az asszonyok sötétebb színűt, a fiatalok akár fehéret is hordhattak. Átlósan háromszögletűre kétrét hajtották, s vagy a fejüket is betakarva, elől keresztelve, hátul megkötve, vagy csak a vállukat, mellüket takarva viselték. A *veliki guber-t* (*nagykendőt*) négyzetesre hajtották két rétegre, s csak a hátukra vetve viselték.

Az 1920-as, 30-as években jelenik meg a fényképek tanúsága szerint az új stílusú bácskaiak felsőruha, a *leves*. Ez a hosszú vagy rövid ujjas blúzféle előlgombolós, anyaga vagy megegyezik a szoknyával, vagy nem. Az ünnepi fajtája *rakott*, vagyis csipőre szabott, a hétköznapi pedig *igenyős*. Öve saját anyagából készült, s patenttal záródik. Föltűnő sajátossága, hogy félcombig ér, s alsó része követi a szoknya domborulatát. A bácskaiak ruhák legpolgárosultabb változatai között már kockás mintázatút is láthattunk az 1950-es években.

Egy nehezen megfogható mechanizmus működött a régi falusi társadalmakban, amely a közösségi norma erejével sokáig megőrizte a viseleti hagyományokat, máskor meg szinte kötelezővé tett bizonyos öltözködési változásokat. A régi falu kohéziós ereje közismerten erős volt. A falvanként, kistájanként kialakult népviselet befelé az összetartozást, kifelé a különállást tudatosította. Az 1950-es években az is hozzájárult a *kivetkezéshez*, hogy amikor a bátyai asszonyok beálltak a kalocsai boltok elé a sorba kenyérért, ruhájukról ismerték föl, és zavarták el őket. Az erős összetartozást jelzi, hogy archív fényképeinken a legények egymás vállát fogva, a lányok meg egymásba karolva néznek bele az idegen fotós masinájába. A falusi kisebb közösségek, mint a rokonság, szomszédság, a munkára, dramatikus szokás előadására szerveződött csoportok, s főképpen a legény és lány bandák természetesen állandó kommunikációs kapcsolatban álltak egymással, de még a népviseleten belül is nagyobb egyformaságra törekedtek. A lány és legény bandák ilyen irányú törekvéseiről az 1960-as években így vallottak: *A lányok közül, akik cifrábban tudtak öltözködni, szorosabb barátságot tartottak...* Vagy: *Azok a lányok, akik szorosabb barátságot tartottak, egyformán szoktak öltözködni. Szoknyát, fülbevalót, gyűrűt szoktak cserélni egymással, hogy a bálban új ruhában, új ékszerekkel lássák őket..* Hasonló volt a helyzet a legény bandákban. *A szállási legények pávatollat viseletet. Azok mindig együtt jártak. Tizenhárom gyűtt egyszerre.* A nóta is azt mondja róluk: *A szállási duhaj banda,/ Tizenhárom áll egy sorban,/ Mindegyiknek fekete kalapja, / Tearózsa nyílik rajta.* Jelencsity Mihály azt mondta róluk: *A szállásiaknak majdnem mindnek ölmos botja volt. A csizmaszárba hordta. A szállásiaknak rozmaring volt a kalapjuk mellett, muskátli a szivarzsebbe.* Az egyformaságra való törekvés még abban is megnyilvánult, hogy *akik barátok voltak, egyforma ruhába jártak.* A szegények és gazdagok ruházatában természetesen volt eltérés. *Okvátovity Ferenc tehetős legény volt. Pajtásaival egyforma zsinóros ruhába jártak, de a sorozóbálon szegény-gazdag együtt mulatott.* A régi szegénység emléke mint viselettörténeti adat is feltűnik egy paraszti vallomásban: *Decsák bácsi tizennyolc esztendő vót, akkor vették neki az első nadrágot. – Addig mindig ubonyba járt? – kérdeztük. – Nem jártam ubonyba, hanem jártam olyan nadrágba, amit apám elhordott, eldobták, fótos vót, rongyos vót... Kalapot is vettek neki akkor. Akkor má ű ulyan büszke vót.*

Érdekes, hogy a kalocsai népművészet legújabb kibontakozásával szinte egyidőben, vagyis az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején kezd megváltozni, hangsúlyosan *bácskai* vagy *bunyevec* jellegűvé válni a bányai női viselet. Szinte ugyanabból az alaptól a kalocsai megmagyarosodik, a bányai meg eldélslávosodik. Tudjuk azt, főképpen Romsics Imre kutatásaiból, hogy Kalocsán a Gyöngyösbokréta mozgalom irányítói, főképpen Kujányi Ferenc kanonok és Gábor Lajos festőművész tanár milyen jelentős módon avatkoztak be a népművészet fejlődésébe. A parasztság öntevékeny művészeti életének megszervezésében máshol is fontos szerepet játszottak az értelmiségiek, különösen pedig a falusi tanítók, akik népszínművek, hazfias ünnepélyek, szüreti bálak, Gyöngyösbokréta csoportok létrehozásában, rendezésében új dalokat, szokásokat, viseleteket honosítottak meg. Érdekes az is, hogy a szőlővel nem rendelkező Bányán máig is minden évben megrendezik a színes szüreti felvonulást és bált. Ilyenkor azonban a szokásos szerepekhez az általánosan elterjedt jelmezeket öltik magukra. Ünnepélyeken leginkább az úgynevezett *magyarruhát*, ám ezt egyébként nem használták. Az egyház kérésére viszont például a virágszóró lányok a szokásos népviselet tiszta fehér változatát készítetik el, s ezt a ruhát más alkalommal – például bálba – is felveszik. A Mária-lányok fehér színű népviselete szintén ilyen egyházi hatásra terjedt el.

1893 december elején került Bányára, s a következő évben kapta meg plébánosi kinevezését a szabadkai bunyevec származású, bunyevecul jól beszélő Jeszenovics Félix, aki 1936-ig töltötte be ezt a tisztséget, s itt is halt meg nem sokkal később. A nép szerette papját, s azt is tudjuk róla, hogy még bunyevec népdalait is megtanulták. Lehetséges, hogy az ő biztatására kezdett tért hódítani a bácskaias, bunyevecos népviselet Bányán. Amikor szabadkai rokonai jöttek hozzá látogatni, a vendég asszonyok pompázatos, gazdagságot sugárzó és mégis polgárius viselete adhatta a döntő hatást a bányai öltözet átalakulására. Másrészt meg épp ekkor kezdtek Bányára hordani a szabadkaiak, a bácsalmásiak, jánoshalmiak azokat a népviseleti ruhákat, amelyekből ők már kivetkeztek, s itt használt ruhaként azokat eladták. A viselet ilyenforma áramlásának iránya az 1960-as években megfordult. Amikor a bányaiak kezdtek tömegesen kivetkezni, a bányai ruhákat erdélyi cigányok meg kalotaszegi magyarok vásárolták föl, s lehet, hogy ma ott fejtik ki viseletátalakító hatásukat.

Vallasek Júlia

Kipergett magvak

Fiatal erdélyi szerzők népiségkoncepciója a negyvenes években

A harmincas évek erdélyi magyar prózájában a realizmus változásának jegyei figyelhetők meg. Az új nemzedék érdeklődése elsősorban a szociografikus érdeklődéssel közelít a falu, illetve a népiség kérdéséhez. Tájékozódásukban nyilván szerepet játszott az *Erdélyi Fiatalok* szociológiai munkássága, illetve a Gaál Gábor által szerkesztett *Korunk* lapjain jelentkező „valóságirodalom”, de maguk a társadalmi változások is. Ezeket a változásokat ragadja meg Böződi György *Székely bánja* című szociográfiája (1938), amely a székely falu múltját és jelenét tárja fel, vagy Szenczei László regénye a nagybirtok szorításában vergődő falu valóságáról (*Korom és korona*, 1939). Mindkét kötet az Erdélyi Enciklopédia kiadásában jelent meg, amely kiadói vállalkozás elsősorban a falusi és városi szegénység életmódjának feltárásával, kendőzetlenül realista ábrázolásával jellemezhető műveket publikált.¹

Böződi György a harmincas évek elején jelentkezik verssel és prózával, de a *Székely bánja* írói sikere, illetve a második bécsi döntés után kiszélesedő publikációs lehetőségek közt lesz elismert írója a legfiatalabb nemzedéknek. Két elbeszéléskötetében (*Repedt csupor*, 1944, *Rebi néni feltámadása*, 1945) elsősorban a falusi életmód, lelkeség és szemlélet valósághű ábrázolására törekszik. A szociális igazságtalanságok leleplezésének szándéka gyakran tézisnovellává, ideológiai példázattá fordítja írásait. Ez alól azok az elbeszélések, novellák jelentenek kivételt, amelyekben nem annyira a szociális valóságon, hanem az adott valóság szubjektív megélésén van a hangsúly (*Rebi néni feltámadása*, *Mennyországban*). Ugyancsak a tézisjelleg érvényesül Böződi első, *Romlás* (1940) című regényében. A cselekmény a kisebbségi korszak sajátos láttelepe: kisszerű személyi ellentétek miatt elrománosodik a falu vezetősége, az emberek kilátástalan egyhangúsággal tengetik életüket, amelyben a házasságtörés jelenti a legnagyobb érdekességet és a falusi bál a legnagyobb eseményt. A fiatal nemzedék tagjai nem találják helyüket: a generáció rossz közérzetét a főszereplő fogalmazza meg: „A mai fiatalok nem tevékenykednek, mert nincs hol, nincs munkaterük, hivatásuk, nincs társadalmi szerepük.” Mihály családtagjaival, a fiatal jegyzővel vagy a pappal folytatott hosszasan vitáin keresztül kétségbeesetten keresi azt az új gondolatot, amely kimozdíthatná nemzedékét a szellemi hontalanság állapotából. A regény lassan haladó cselekményét hosszan felfüggesztő párbeszédnek álcázott esszéisztikus betétek valójában ideológiai viták, illetve szónoklatok a transzszilvanizmus időszerűtlenségéről, az irodalom szerepéről, a népi, illetve baloldali tájékozódás esélyeiről, amelynek Mihály híve ugyan, de képtelen a vegetálás köréből kilépni.

Böződi György második regénye, a *Nyugtalan pásztorok*² nemcsak címével és tematikájával, hanem erotikus képeivel, illetve szaggatott, líra felé hajló prózanyelvével is Szilágyi András *Új pásztorát* idézi. A regény mintegy azt hivatott demonstrálni, hogy a balladateremtő tragédiák nem feltétlenül a néplélek immanens termékei, vagy ahogy a *Tizenegyek* vélték, „az örök székely lélek” megnyilatkozási formái, hanem konkrét társadalmi valóságból erednek. A *Nyugtalan pásztorok* cselekménye balladai bűn és bűnhődés története: Séra János a magányos pásztorfiú megöli gyerekkori barátját egy leányért, de a gyilkosság után képtelen visszatérni régi életéhez és elbujdosik a hegyek közé. A pásztorok sajátos világát poétikus színekkel ábrázolja Böződi: „az ő sorsuk soha nem egyéb, mint az álmodozás, a sóvárgás, a kielégíthetetlen, örök nyugtalanság.” A pásztorvilág megrajzolásában a hűséges Móricz-tanítvány Böződi számára a *Barbárok* lehetett a minta, a pásztorok csak félig élnek az emberi közösség, a falu kötelekeiben, életüket ősi primitív rítusok és hiedelmek kormányozzák, ugyanakkor az ösztönök és a természet törvényeinek is ki vannak szolgáltatva. Séra János nemcsak javíthatatlan magányos álmodó, hanem ösztönlény, aki „az állatokhoz élt közel, nem az emberekhez.”

Míg a Böződi-féle új népi realizmus nyers, sokszor naturalista képekkel dolgozik, és a cselekmény alakításában gyakran kap szerepet az ösztönvilág, addig Gagyí László írásaiban a lírai prózanyelv kialakítására, illetve a reális és irreális elemeket ötvöző cselekményformálásra tesz kísérletet. Ez a lírai monológokra és szubjektív világlátásra épülő prózanyelv, amely csak kevéssé épít a tájnyelvi elemekre, a kispőrában jobban érvényesül, mint a regényekben. *Szerelmem* című hosszabb elbeszélése és *Pillangó Zsuzsika* című regénye³ ugyanakkor a történetváznak két különböző kimenetelű (egy tragédiába hajló és egy népmesei zárlatú) változata, azonos nevű hősnővel. A konfliktusszegény történetet át meg átszövő lírai monológok megteremtik az elbeszélés lebegő, népmesei irrealitását, ugyanez a prózatechnika széteső, mozaikszerű darabokból álló regényszerkezetet eredményez. A regény komor hangulatvilága (különösen a fiatal parasztlány reménytelen és tragikus szerelmének ábrázolása) a népballadákra emlékeztet, míg egyes jelenetek (a falu felgyújtása vagy a zárlatban a csábító és bűnét megbánó pap nyilvános meglincselése) inkább a romantikus hagyományhoz való visszanyúlást jelzik. Gagyí László *Nehéz órák*⁴ című regénye már teljes egészében a házasságtörő, bűnös szerelmem és a hazafias kötelesség konfliktusára épül, a tömegirodalomra jellemző konfliktusalakítást az élet értelméről/értelmetlenségéről való patetikus monológok szakítják meg.

A népi irodalom vonzásterében helyezhető el a második világháború éveiben költőként és prózaíróként egyaránt debütáló Horváth István munkássága. A költészetében is leíró, Magyarózd világát, életképeit tárgyias részletezéssel megidéző, és annak kapcsán allegorikus gondolati reflexiókat felvillantó Horváth István elbeszélő művészetében elsősorban a *Termés* prózaeszményének jegyében formálódik. A *Termés* köre a második bécsi döntés nyomán kialakult új, többségi helyzetben a nemzeti(ségi)ről a társadalmira helyezte a hangsúlyt, szerzőitől egyaránt várta a valósághű és esztétikailag hiteles ábrázolást.

Horváth István első elbeszéléskötete (*Kipergett magvak*, 1944) a társadalomfejlődés sodrában széthulló paraszti-népi világot ábrázolja, az ősi életforma sokszínűségét, sajátos erkölcsi kódrendszerét, ugyanakkor érzékelteti azt is, hogy a megváltozó világban hogyan torzulnak el a természetes emberi viszonyok, hogyan változik az életet irányító kódrendszer. Gyermek és kamaszhősöket felvonultató elbeszéléseiben (*Ugaron*, *Karácsony*, *Leányavatás*) az ősi rendbe való beilleszkedést, a paraszti társadalom sajátos szocializációját többnyire a gyermekszereplők szubjektív nézőpontján keresztül látatja, ezek az írások egyformán érzékeltetik egy elmúlásra ítélt életforma vonzását és taszítását. Akár a népi írók többsége, Horváth István is kiemelt témaként kezeli a földhöz való viszonyt, a földszerzés éhségét, amely tárgyiasítja, illetve megkérdőjelezi a falusi közösség évszázados viszonyrendszerét. *Meghasonlott falu*⁵ című esszéjében Horváth társadalmi reformokat sürgetve éppen a földkérdés, a birtokreform felől közelíti meg a problematikussá vált paraszti életforma számára mind személyesen, mind művészi szempontból alapvető fontosságú kérdését.

„Móricz Zsigmond és Veres Péter után ritkán fedez fel ugyan újdonságokat a paraszti élet mélyrétegeiben— írja Horváth prózájáról

Nagy Pál –, de ahogy beszél, megjelenít, babonák és bűnök nehéz leplét hasogatja, lírába oldódik s balladás képekbe burkolózik: ez egészen sajátja."

Horváth István korai novellisztikájára jellemző a népi hasonlatok, néprajzi elemek túlbujánzása. A *Kipergett magvak* idején íródott elbeszéléseit az ötvenes, hatvanas évek során átdolgozta, de a regionális elemek szándékolt mellőzésével, illetve a cselekmény ideológiai átigazításával éppen az veszett el Horváth prózanyelvéből, amely addigi erejét, dinamizmusát biztosította. Horváth István prózája az 1971-es *Magyarózdai toronyalja* című szociográfiában éri el ismét a negyvenes években közölt novellák színvonalát. Az életmű fókuszpontjaként értelmezett falurajz visszanyúl a negyvenes években elindított kezdeményezésekhez, a falu szellemi térképének, folklórkincsének felrajzolása voltaképpen a *Termés* „Vadrózsa” rovatában megjelentetett népmeseközlések folytatásaként is értelmezhető. A szociografikus falukép a hetvenes években ismét népszerű műfajjá válik, Féja, Kodolányi új művei, vagy akár Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* (1970) című szociografikus önvallomása teremti meg azt a keretet, amelybe Horváth István könyve beilleszthető.

A *Magyarózdai toronyalja* előszavában írt jellemzés voltaképpen Horváth István teljes prózamunkásságára alkalmazható, hiszen a szerző itt éppen azokat az értékeket sorolja fel, amelyek indulásakor egyértelműen jellemezték, a későbbiekben pedig legjobb műveinek szervező elvévé váltak. „Én vagyok ez a könyv – írja Horváth István. De nem csak én. Az a nép is, amelyhez tartozom, amellyel – vagy amelyekkel – összefűznek a borzongató hiedelmek, varázslások, szokások, játékok, a népköltészet gazdag csillagos ege, s a nyelv, amelynek egyes szavai a ködös ősidőkből visszhangoznak ide. Paraszti múltamban közvetlen s részben közvetett módon, minden szokást és hiedelmet megéltem, amit e könyvben leírtam.”⁸

A fiatal írók harmadik nemzedékéhez tartozó Asztalos István írói pályája ugyancsak a negyvenes évek idején bontakozik ki. Első novellája (*Történt az utcán*) 1938-ban, a kolozsvári *Ellenzék*ben jelent meg, és már magán viseli mindazokat a jellegzetes vonásokat, amelyek Asztalos későbbi prózáját is meghatározzák: kevés cselekményben rejlő drámaiság, egyszerű, már-már szikár prózanyelv. A novellának (akárcsak a legjobb Asztalos-írásoknak) alig van cselekménye: a reggeli utca közönsége megkövezt egy veszettnek hitt, valójában csak éhes kóbor kutyát. A „nem történt semmi”-hangulatot alátámasztó, tárgyilagos, beszámoló-stílus felerősíti a történet drámaiságát. A valamilyen feltételezett bűn miatt már-már rituális szertartással kivégzett állat motívuma Jékely két korai novellájában, az 1935-ös *Vendettában* és az 1939-es *A kolozsvári macskagyilkosban* is jelen van. Jékely gyilkosai gyerekek, jogos felháborodásból ölnek (azt hiszik, hogy a róka, vagy a második írásban, a szomszéd macskája ölte meg a féltve őrzött galambokat), és nemcsak a gyilkosság mámorát, hanem annak feleslegességét és fájalmát, a barbár gesztustól való irtózatot, és az elszabadult indulatokkal szembeni tehetetlenséget is megismerik. Asztalos nem jellemzi az utca járókelőit, arctalan, névtelen alakok (egy asszony, egy férfi, a mézárós, egy városi fiú), akik értelmetlenül, az elhatalmasodó pánik hatására gyilkolnak. Nincs megbánás, nem ismerik fel gyilkosságként a kutya megkövezését, csupán a véres kövezetre csorgó tej láttán jegyzi meg sajnálkozva egy asszony, hogy „kölykei lehettek valahol”. A feloldás nélkül hagyott zárlatból, az ellehetetlenült katarzis erejéből fakad a novella drámaisága. Az egyszerű emberek gyilkos közösséggé való transzformálódása, a lincs-motívum, és az áldozat kiszolgáltatottsága természetesen a korabeli történelmi helyzetből is eredeztethető, ennek függvényében is olvasható (mint ahogy a kritika többnyire meg is teszi). Ilyen allegorikus olvasatot kínál Asztalos István 1939-es, *Piliskén* című csattanóra épülő karcolata: látszólag egy röpke kirándulást idéz, a tavaszi erdő szépségeit, idilli világát festi, a szorgos méhek és a rájuk vadászó, ugyancsak szorgos hangyák bemutatása után, gyors, paradox fordulattal a gyilkosság megelőzésére maga az egyes szám első személyben beszélő narrátor válik gyilkossá. „Visszamentem a méhekhez. Ott már a bükkfa is tele volt hangyával, s lent az avaron, mint egy országúton új hangyaoszlopok meneteltek. Tovább nem vártam. A bolyhoz mentem, megraktam száraz ággal, és felgyújtottam minden lelkiismeret-furdalás nélkül – a méhekért.” A militarista képekben bővelkedő hangyaboly-leírás („Gyilkolnak, rabolnak, ebből élnek. Hadseregeik vannak, erős rágószervekkel, savakkal ellátva, előőrseik, osztagaik, de mind csak támadásra.”) már nem is metafora, hanem elég egyértelmű allegóriája a harmadik birodalom hadseregének.

Asztalos István igazi erőssége a rövidpróza. „Fejlett artisztizáló hajlam és kisformaérzék jellemzi” – írja (egyébként elmarasztaló) kritikájában Gaál Gábor. 1940–45 között az irodalmi lapok (*Termés*, *Pásztortűz*, *Erdélyi Helikon*, *Magyar Csillag*) hasábjain sorra jelennek meg elbeszélései, novellái, 1941-ben *Üröm* című elbeszéléskötete az Erdélyi Szépművészek Céh gondozásában. Visszatérő témája a szegénységben való kiszolgáltatottság. A szegénység nem egyszerűen materiális sajátosság, ennél mélyebben ontológiai tapasztalásként jelentkezik. A szegénység egyúttal mindig az emberi tehetetlenség, egyfajta heideggeri értelemben vett világba vetettség tapasztalását jelenti. Asztalos hőseinek gyakran felröpt a baloldali kritika, hogy a Nagy István-figurákkal ellentétben megadóak, sorsukba törődtek. Nem láznak, ha sorsuk, az ábrázolt élethelyzet lázító is. A tiltakozás az igazként mesélt betyártörténetek szublimálódott formájában, nyelvi szinten jelentkezik: *A favágók között* két öreg famunkása, Pityik és Suta bá például idealizál, természetfeletti képességekkel ruház fel egy-egy betyárfigurát. „Ezek köré szőtték minden kimutatni nem mert lázadásait, elégedetlenségeiket”.

A tehetetlenség nem azonos a cselekvésre való képtelenséggel, hanem minden cselekvés felesleges voltát jelenti, hiszen a szegénység alap kategória, magát az életet határozza meg. Balassa Péter Édes Anna-elemzésében figyel fel a testi szegénység lelkivé válására, az artikulálatlan nyelvi szegénység problémájára: „(A szegénység) nem időbeli ante, hanem tapasztalati és logikai ante. A szegénység ugyanis: kifejezhetetlenség, dadogás, az artikuláció és a nyelvi kifejezés előtti rákérdezés arra a világra, amit később, utóbb, fentebb a magasban nyelvi artikuláció révén átértelmezünk majd és kissé átesztétizálunk. A szegénység az első, a lét alapjaihoz közeli nyers tapasztalás.”⁹

Asztalos legsikerültebb rövidprózaírási évei éppen azok, amelyek nem a szegénység szociális igazságtalanságára vannak kiélezve, hanem a (tágra értelmezett) lelki szegénység különböző vetületeire. Az *Angyalvárás* sűrű, feszültségtől terhes légkörű, két szölamra épülő elbeszélés. Két hang váltja egymást: a betlehemezésre készülő kisfiúké és a váratlan terhességétől szabadulni igyekvő, férje haragjától rettegő anyáé, két életérzés: a Kisdéd várása és születésén érzett öröm és a nemvárt gyermek okozta gondok, félelmek. Az angyalvárás /angyalcsinálás szemantikai közelségére épül a történet feszültsége. A magzatelhajtás lehetséges módozatait tárgyaló beszélgetésbe beékelődnek az Isteni Gyermek eljövételét ünneplő karácsonyi énekek. Az intertextuális utalások a nemkívánt terhesség metaforájaként idegen testként ékelődnek a szövegbe, míg végül a történet azzal zárul, hogy az öregasszony elindul a sötétben a magzatelhajtást végző bábáért, de a házból még mindig hallatszik az éneklő gyermekek dala, vagyis a zárlat egyszerre állítja a gyermek halálát és (az idézetben keresztül) a Gyermek születését.

Az Asztalos-novellákban ábrázolt szegénységet átjárja a középkor groteszk, misztikus babonákkal terhes hangulata. A *nekurát* osán (avasi román) faluja legalább olyan primitív, mint *A szakáll*-ban a besszarábiai falu, csak hogy világát a különböző babonás hiedelmeknek való kiszolgáltatottságban ábrázolja Asztalos. A külvilágtól elvágott, középkori hiedelmek és félelmek között élő hegyi faluban a babona nyelve az egyetlen, amely értelmezni képes bármilyen jelenséget, az élet tényeire (betegség, érzelmek, félelmek) a havasiaknak nincs működőképes nyelvi készlete. A testből lelkivé nő a szegénység, illetve az ebből fakadó kommunikálásra való képtelenség végül tragédiához vezet: a láncostól elszabadult kutya láncsörgetését gonosz léleknek vélő Gyisa Stefán

öngyilkosságba hajszolja boszorkánysággal gyanúsított feleségét.

A *Gyergyó* című karcolatban keresztény szokás ad teret a pogány indulatok megnyilvánulásának. A tét, hogy a Mária-zászlókkal ki ér föl hamarabb Szárhegyre, a virtus fogalma felől igyekszik artikulálni egyfajta élethez való viszonyulásmódot. (A virtus maga definiálatlan, közösségi konvenció által meghatározott fogalom, az azonos című novellában a tanító arról beszél, hogy a szomszédságukban zajló verekedés már nem jelzi a virtust, az a múlt adottsága, ami az első világháborús harcokkal feledésbe borult. A virtus pozitív példája saját háborúban elesett fia, aki egyszer egy kézigránáttal megölt néhány vacsorázó olasz katonát.)

A *Gyergyó* szaggatott mondatokkal operáló búcsúleírása készíti elő a zárlat apokaliptikus, kemény kontúrjaival középkori festményeket idéző képét: „A keresztiek lebuknak, majd újra lebbenve szállnak, mint a varjak a szélben, s végre elől lebeg az alfalvi kereszt, egy... kettő... majd mind a négy, s a Mária-zászló is. Ők értek ki elsőnek a kálvárián. Tépve, lihegve, de ujjongva mennek, ujjongva énekelnek: Ékes virágszál, kit szent Anna szült... Csengve szól a harang ott fenn a kálvárián: és az úton fekszik szétáposva az a száraz kis öregasszony, rajta valamivel feljebb egy félig meztelen asszony, majd vérében ázva a ditrói legény.”

A *Szaporodnak Lázárék* keresztelőjelenete tragikomikus groteszk, a nyomortanyán elfajuló keresztelői mulatság során kiderül, hogy az ünnepnek hiányzik az értelme. A sok éhes gyermek valójában teher, a nyomor fenntartója, a keresztelő így groteszk siratóba, részeg csetepatéba fordul, hogy a végén a megvert, részeg asszony kitáruuló testén keresztül az öntudatlan szexus győzedelmeskedjen, és perpetuum mobileként újatermelje a nyomorban való kiszolgáltatottságot.

A szegénység mint létnek való kiszolgáltatottság felől történő interpretáció akkor válik erőltetetté, és Asztalos írásművészete is akkor bicsaklik meg, amikor hiányos a szereplők lélektani motivációja vagy a prózanyelv hatékonysága.

Asztalos időnként túl sokat bíz a szegénység szociális vetületére, nem annyira annak művészi, mind inkább etikai hatására alapoz. Ilyenkor az ábrázolás összetettsége, a szegénység világának sűrű, érzékletes hangulata csorbul. A *Marika hazajön*-ben, néhány utalással a parasztember kiszolgáltatottsága felé irányítaná az interpretációt az író, amiért a városi szolgálatból terhesen hazatérő feleségét csak megveri és nem zavarja el a főhős, „mert az asszonyé a kicsi hozomány, a föld, a tehén, hová is mehetne, mit is kezdené nélkülkülük”. Pedig a történet sokkal gazdagabb is lehetne, ha nem a definiálatlan szegénység, hanem az emberi érzelmek, viszonyok mentén artikulálna.

Asztalos István novellái jobbára két regényével, az *Elmondja Jánossal* és az *Újesztendővel* egyidőben, azok szomszédságában születtek. Első nagyobb lélegzetű (és Asztalost íróként szentesítő) prózai kísérlete, az 1939-es *Elmondja János* hőse, Kósa János sodródó ember, nem alakítja, hanem elszenvedti az életét. Ide-oda vetődik, faluról-városra, városról-falura, majd ismét visszavezet az útja, mindig jobb körülményeket keresve, soha nem találva. Nagygazdáknál szolgál, vak koldust vezet, jégpályát seper, napszámos, hirdetőpostás, hogy végül temetőpásztorként állapodjon meg. Kósa János mégsem nevezhető passzív hősnek, hiszen az életpálya nyelvi artikulációja neki köszönhető. Az egyes szám első személyű előadásmód lehetővé teszi, hogy a narrátornak kiválasztott figura megkonstruálja saját élettörténetét, kihagyásokkal és betoldásokkal, a hangsúlyok kihelyezésével, kapcsolatok feltételezésével létrehozson egy olyan narrációt, amely egyszerre tekinthető önéletrajznak és fikciónak. Az egyes szám első személyű előadásmód, a sajátos nyelvhasználatban is megnyilvánuló én-reprezentáció alapján elsősorban Móricz *A boldog emberével* rokonítható Asztalos regénye. Móricz prózanyelvének, a móríczi ars poeticának egyértelműen nagy hatása volt a második világháborút megelőzően, a népi mozgalom vonzásában induló fiatal prózáirókra, a negyvenes évek során Asztalos prózája is ennek a móríczi eszmének a vonzásában formálódott. 10 Asztalos egyik késői visszaemlékezésében a példának tartott móríczi prózanyelv jellemzőjét a takarékos nyelvhasználaton keresztül megnyilvánuló organikus ábrázolásmódban jelöli meg: „Egy-két szó, mondat, bekezdés, s máris előttünk a jellem, a figura egész egyénisége. És előttünk a táj, a környezet, a kor és a társadalom, amelyben az az egyéniség él, szenved és szeret.”¹¹

Az *Elmondja János* ugyanakkor zökkenőmentesen beilleszthető a pikareszk-hagyományba. Oda kapcsolja a nyelvi humor, a fragmentált cselekmény, amely többnyire egy-egy csattanóval, humoros jelenettel, szentenciával záruló epizódokból áll össze, a kalandról-kalandra vándorló picaro, akit az események nem érlelnek, változtatnak (mint a Bildungsroman hőseit). Asztalos picarója azonban nem annyira a Kakuk Marci vagy Esti Kornél-típusú, az élet peremére sodródott (nagy)városi bohém figurák rokona, mint inkább Ábelé vagy Uz Bencéé. Az *Elmondja János* szorosan kapcsolódik a pikareszk hagyomány sajátos transzszilvanizált változatához, az erdélyi „góberegényhez”. Az erdélyi regény egy szellemileg összefüggő, a romantikus történelmi regény és a szociografikus hitelességű realista prózától egyaránt eltávolodó vonulata olyan (többnyire) népi származású, a természettel szoros, már-már organikus kapcsolatban álló picarókat mozgat, akik gyakran éppen sajátos nyelvhasználatnak, vagy az abból fakadó észjárásnak köszönhetően győzedelmeskednek. A transzszilván góberegény Tamási Ábelével, majd Nyíró József Uz Bencéjével indult, hogy végül erős kánonná növe ennek keretei közé illeszkedjenek Karácsony Benő művész-csavargói vagy (a sajátos műfajt kissé ponyvasítón) Wass Albert egyik-másik figurája.

A transzszilván pikareszk vonulata a harmincas években Karácsony Benő kapcsán figyel fel a kritika, Dóczy Jenő például egy tizenkilencedik századi színházi figura, a Naturbursch feléledését látja a góbé-picarókban, s ennek mentén próbálja körülírni az erdélyi pikareszk sajátosságait: „... ez a vidám, rusztikus »naturbursch« az utóbbi években föléledt – irodalmunkban. Egy-két írónk átvette a régi színházak kelléktárából és helyet, mégpedig központi helyet adott neki regényeiben. Az is érdekes, hogy ezek az írók éppen erdélyiek. Tamási Áron, Nyíró József és legújabban Karácsony Benő (...) Ugyanaz az ízes, zamatos, kissé nyers humor, az erdélyi táj és lélek annyira rokonszenves atmoszférájában.”¹²

(Karácsony műveitől eltekintve) a transzszilván pikareszk jellegzetessége a sajátos regionális nyelvhasználat, amely (főleg Nyíróé és Wassnál) már-már manírbá hajlóan épít egy-egy tájegység (elsősorban a székelység) nyelvére. Az *Elmondja János* egyaránt alapoz a Mezőség román hatásokat is őrző regionális köznyelvére és a városi argó egyes elemeire, időnként kissé mesterkéltnak tűnik ugyan, de összességében szolgálja az én-történet megkonstruálását.

Az *Elmondja János* fogadtatása nem volt egységesen pozitív, a *Korunk* kritikusa, Gaál Gábor például hiányolja belőle a konkrét társadalomkritikát. A második bécsi döntés nyilván nem jelentett poétikai fordulatot az alig egy éve indult szerző munkásságában. Továbbra is kitüntetett műfaja marad a kispróza, a világháború éveitől írt meg csaknem valamennyi maradandó rövidpróza alkotását. Újabb regénykísérletében (a regény megjelenésének idejére már megszüntetett) *Korunk* vagy a radikálisabbá váló népi mozgalom hatására megpróbálkozik a konkrét társadalomkritikával. Az *Újesztendő* az elhagyatottság regénye, fiatal özvegyasszony hőse, Kicsi Kati újtól újévig tartó küszködésének krónikája. A regény szerkezete a késleltetésen alapul, minden új évszak valamilyen pozitív fordulatot ígér, majd rációfól a szereplők reménységére, és újabb tenzió-detenzió egységként továbbgördíti vegetáló életüket. Asztalos forradalmi társadalomkritikája a regény cselekményét megszakító, indokolatlanul hosszú sikeredett gazdaköri jelenetben érzékelhető. Bár a marxista kritika éppen a jelenetben látta Asztalos írói világszemléletének megváltozását, ez a regény leggyengébb része, ahol az addig néhány vonással jól felvázolt szereplők egy-egy ideológiai vonulat szócsöveként hatnak. Az *Újesztendő* jól sikerült jellemrajzai, humorral, lélektani érzékenységgel megrajzolt töredékes, mozaikszerű epizódokból építkező cselekménye elkerüli ugyan az érzelmességet, de nem tud szabadulni a szegénység-téma másik nagy veszedelmétől, a politikai pátosztól.

A negyvenes évek jelentik Asztalos számára a sikeres kanonizáció első állomását. Szerződéses írója lesz a Révainak, sorra jelennek meg regényei és elbeszéléskötetei, aktív szerzője a Termés-körnek, 1943-ban pedig megkapja a Baumgarten-díjat. Ugyancsak 1943-ban tűzi műsorra a Nemzeti Színház *A fekete macska* című háromfelvonásos darabját, egyik korábbi novellájának dramatizált változatát. A színdarab és *A macska* című novella összevetése rámutat arra a paradoxonra, hogy Asztalos kisprózái sokkal nagyobb drámai töltettel rendelkeznek, mint drámái, melyek megmaradnak a színpadi dialógussá felduzzasztott életképek szintjén. A novella egységes szerkezetű, elsősorban a belső, családi konfliktusra épül, a színdarab viszont eleinte vígjátéki elemeket mozgat, hogy a végére tragédiává érjen.

Az 1945-ben bekövetkező gyökeres politikai fordulat elsősorban műfajváltást jelent majd Asztalos munkásságában: a rövidprózától a regény, illetve a publicisztika felé fordul. Ez a fordulat ugyanakkor devalválódáshoz is vezet, drámai erejű novelláinak pontos jellemrajzai, keményen kontúrozott képei feloldódnak a vulgármarxista irodalmi kód, illetve az azt szorgalmazó cenzúra hatására.¹³ A regények (*Fiatal szívvel*, *Szél fúvatlan nem indul* stb.) tágabb ívű szerkezetét már nem tudja kitölteni a drámaiságát veszített tartalom. A devalválódás első jele éppen 1946-ban megjelenő háborús napló/riportja, az *Író a hadak útján*. A sematikus szemlélet (minden tiszt tolvaj, gazember, minden gazdag bogaras, zsugori stb.), ezzel szemben minden közlegény, illetve a budapesti jelenetekben minden szegény ember becsületes, jóindulatú, segítőkész stb.), a szerző kommunista baloldallal való szoros kapcsolatának időnként teljesen indokolatlan felemlegetése aláássa a jellegzetes svejki groteszk „háborús komikum” hitelét.

A kommunista író, Nagy István pályája a harmincas évek elején indult, a népi mozgalommal a második bécsi döntés után került közelebbi kapcsolatba.¹⁴ A berendezkedő hatalom megbízhatatlannak tartotta, ebben az időben írásait kivétel nélkül a Magyar Élet Könyvkiadó jelenteti meg. A munkásíró kapcsolata a népi mozgalommal azonban nem csupán egy lehetséges irodalompolitikai opció volt, a szerző mintát, felhasználható poétikai kódrendszert látott a népi írók munkásságában Regényeikből – írja 1942-ben Nagy István „ma már ismerjük a parasztság minden rétegét, küzdelmét, embertípusait. Ismerjük múltját, lelkét, gazdálkodási módját. Hasonló regényekben kellene megidézni a munkásság életét is.”¹⁵

Valóban, Nagy István negyvenes években született írásai, elsősorban a *Külváros* című társadalmi rajz Kolozsvár munkásnegyedéről a szociografikus pontosságú ábrázolásmód jegyében íródtak. A külváros ihletője *A Boldog-utcán túl*¹⁶ című elbeszéléskötetben foglalt írásoknak ugyanakkor cselekményük helyszíne is. A cím itt nem egy novellát emel ki a többi közül, hanem mintegy regénycímként funkcionál, a kötet novelláin, elbeszélésein keresztül lokalizál és feltérképez egy sajátos világot, a külvárost. Nagy István monográfusa, Sőni Pál Tamási novelláival rokonítja ezeket az írásokat,¹⁷ hiszen ezekben is megtalálható a meseszerűség (*Máriné szívet cserél*, *Az asztalos meséje*, *A töröttszámú angyal*), a balladai szerkesztésmód (*Forgalmi akadály*, *Keresi az igazít*), illetve a szívbőlummá növő záróképek (*Aki lemaradt a hajóról*, *Az enyedi prikolics*).

A gyermeki képzeletben a háború egyre jobban körvonalazódó fenyegetését a harang színeváltozása jelzi, a valóság elemei így mesévé formálódnak: „a diákocskák arról suttogtak, hogy az egyik harang még holnap berukkol tűzérnek a harmincketű és felesekhez. Leveti magáról ezt a tágas toronymadrágot és ezután szűk ágyúcsőbe szorul.” (*Az enyedi prikolics*)

Ugyancsak a gyermeki nézőpont érvényesül a *Miki és a bűntársak*ban, ahol a detektívregényekért rajongó kisasinás játszótársa hirtelen halála mögött valamilyen regényes összeesküvést sejt. A gyermeki fantáziában így lesz bűntársá a fizetését elívó apa, a lyukas kabátot árusító ócskás, a sorbanállók, akik nem engedték előre Jolánt, egyszóval mindenki, akivel a kislány élete során kapcsolatba került.

Székely János tanulmányában a novellák „szociográfiai értékét” emeli ki, azokat a módszereket elemzi, amelyekkel Nagy István ábrázolja a külvárost, illetve a külvárosi munkásemberek sajátos látásmódját, hangérzékenységét, világértelmezését. „Nagy István novellisztikájának főbb vonásai úgyszólván statisztikai eszközökkel is megragadhatók: tematikája, konfliktusalakítása, figurái, eszmeisége egyértelműen vezetnek egy új írófajta, a proletáriró képének megrajzolásához(...) Amit láttat, amit tapintat, hallat és szolgált, mind-mind a külvárosi proletárok szemén, bőrén, fülén és orrán keresztül teszi.”¹⁸ Egy -egy kifejezéssel, sajátos szófordulattal (pl. „toronymagas hírt hozok”, „ez borzalmas nagy gurítás volt” stb.) újraalkotja a külváros sajátos nyelvét is, így teremtve meg az ábrázolt alakok, helyzetek, jelenetek hitelét.

Nagy István írásainak kitüntetett témája a harmincas évek népi irodalmának egyik legtöbbet elemzett problémája: a szegénység. A nincstelenségből, a szellemi és anyagi hiányosságból fakadó kiszolgáltatottság felmutatása többnyire célzatos, különösen Nagy Istvánnál, aki az irodalmat elsősorban a társadalom megváltoztatására szánt ideológiai eszköznek tekintette, az írószerepet pedig nem az önkifejezés módjának, hanem megbízatásnak. Elsősorban a szegénység-tematika megformálásában különbözik a nagyjából vele egyszerre induló Asztalos Istvántól. Asztalosnál maga az ábrázolt helyzet (a nincstelenség) lázító, Nagy Istvánnál többnyire akad egy novellahős, aki nemcsak cselekedeteivel, hanem tételelesen is lázad az adott állapot ellen. Ezek az agitáló „tézis-novellák” kevésbé sikerültek, az ideológiai szándék minduntalan kiütközik, és befolyásolja a mű irodalmi megformáltságát. A legsikerültebbek azok a novellák, amelyek a szegénységből fakadó kiszolgáltatottság abszurditását jelenítik meg. *A Lezsnó szegény akar lenni* már címében is paradoxon helyzetet sugall: a maláriás öregember kórházba utalják, de ingyenes kórházi kezelésben csak szegénységi bizonyítvány birtokában részesülhet. A kis hegyi falu bírója nem hajlandó kiadni az igazolást, hiszen az öregnek van egy rozoga, elhagyott kunyhója, tehát hivatalosan nem tekinthető vagyontalannak. A kétségbeesett Lezsnó felgyűjtja a házat, mire gyűjtogatásért börtönbe kerül, szabadulásakor, pedig azért nem kaphatja meg az iratot, mert előbb erkölcsi bizonyítványt kell szereznie. Ezt pedig büntetett előélete miatt nem kaphat. Az öreg szemében a kórház maga a mennyország, ahol a betegek „szőlőt és dinnyét falatoznak”, a világ pedig tiltások és szabályok halmaza, ahol minden gépies, „papírok beszélnek papírokkal”, ahogy a kórházi orvos mondja. Lezsnó kiszolgáltatott helyzetének paradoxonát jelzi, hogy az egyetlen esemény, amiben aktívan részt vesz, egy action gratuit (saját házának felgyűjtása). „Az író a cselekmény menetében, előadásának módjában, az egyedi eset kibontásának olyan kontextusát teremt meg, amellyel a paradoxon érvényességét megerősíti” – írja Cs. Gyimesi Éva.¹⁹ Az öregben végbemenő megrázkódtatást nem lélektani ábrázolással vagy direkt megfogalmazással, hanem egy sztereotip cselekvésforma ellenkezőjelű ismétlődésével jelzi. Az indításban „Az öreg Lezsnó erőtllenül kóborgott ide-oda a klinikák folyosóin (...) ment, újra le, újra fel, és minden ajtó elé kitett lábtörőn gondosan ledörzsölte a bocskorát, az első emeleten éppúgy, mint a másodikon és a harmadikon.” (kiemelés V.J.) Az öntudat nélküli élő ember gépies reakciója ez, amire még a katonaságnál szoktatták. Az öreg szemében a társadalmi együtélés szabályait a katonaságnál falra festett feliratok jelentik, „Törölj lábat!” és „Ne köpj a földre!”. Ugyanezekkel a triviális tiltásokkal magyarázza Zvetyka bíró is, miért bűn a ház felgyűjtása: „te szegénységi érdekből adtál tüzet neki... És hogy megkárosítsd a magas financiát, amelyik tartja a kórházat, ahova te be akarsz feküdni.... *A földre köptél, Lezsnó!*” (kiemelés V.J.) A novella zárlatában éppen a fenti szabályoknak való ellenszegülésben fejeződik ki a főhős öntudatlan lázadása: „Lezsnó fogcsikorgatva, átkozódva hagyta el a szülőfaluját. Attól kezdve, amíg csak élt, városról városra kóborolt (...) Szándékosan kereste a legbűzösebb pocsolókat, s lábát bemocskolva csengetett be a különbnél külön házakba, *a lábtörőket, szőnyegeket gondosan megkerülve, otthagya meztelen lábnyomait mindenhol.*” (kiemelés V.J.)

Lezsnó nemcsak a bürokratikus világ karkai arcával kerül konfliktusba, a társadalmi szerepek között sem tud kiiqazodni, nem látja

át, hogy a bíró, az orvos, mind megannyi társadalmi normák által szentesített szerepet játszik. Személyiség és szerep konfliktusa Nagy István novellájában abszurd konfliktus, Lezsnýó hiába próbál azonosulni a számára felkínált szereppel, a bürokrácia nem engedi. Ugyancsak a szabályok szerinti létezés abszurditása uralja *Az öreg Máté és a stop* című novella kiemelkedő jelenetét, amikor a balesetet szenvedett fiával kórházba szekerező öreget újra és újra körbejárta a rendőr, mert az nem ismeri a közlekedési szabályokat. Ebben a novellában nem a szegénység, hanem az idegen világban való lét kiszolgáltatottsága okozza a tragédiát.

Nagy István azon törekvését, hogy a mű szövegéből egyértelműen kicsengjen valamilyen ideológiai tanulság, példázza az 1943-as kötetben *Téli rege*, a későbbi válogatásokban *A jótékony prémeskabát* címen megjelent novella két szövegváltozata. A *Téli rege* mindvégig abszurd világban játszódik, sem a kabátot ajándékozó úr, sem a fagyoskodó szegény neve nem hangzik el, csupán a névtelen hős pánikszerű félelmét és menekülését követjük nyomon. A rongyos, mezítábas szegényemberen gyanúsan feszítő prémes kabát valóságos üldözési mániát indít új tulajdonosában, aki úgy érzi, mindenki tolvajnak tartja, s ezért végül megkönnyebbülve fogadja letartóztatását. A későbbi változatban már mind az adományozó, mind a szegény ember nevesített, életkörülményeik, indítékai is ismertek. A kabátajándékozás nem a csodák irracionálisával következik be, a tulajdonosnak utaznia kell, az ócskás nem jön a kabátért, szinte kínálja magát az ajándékozás gesztusa. Az elfogott, tolvajnak hitt embert csak fél év után engedik ki a börtönből, amikor is az ismét oda nem illő télikabátban kimondja az ideológiai tanulságnak szánt mondatot: „ha megint kerül valaki pohos, aki jótékonykodni akar velem, hát foggal esik a torkának.”

Nagy István legsikerültebb rövidprózai írásaiban a társadalomkritika ideológiai éle szatírban oldódik fel. Lezsnýó útja a tilalomjelző táblák között, az *Egy vidám történet* narrátorának próbálkozása arra, hogy a gróf végre elvegye a munkáslányt, és a fehér ló ne legyen kirívó elem a külvárosi utcán, szatirikus világméretű rajzra, amelyben az ideológiai célzatosság áttételesen érvényesül. Nagy István írói pályáján később teljesen háttérbe szoruló szatirikus hangra éppen a korai novellák kapcsán figyel fel Kahána Mózes: „Mint minden igazi szatirikusnak, Nagy István témája mindig egy és ugyanaz: a társadalom... Példázat, konstrukció, retorika – szubjektivitás – (...) ezek határozzák meg írói karakterét, tehát a szerző legkiváltképpen szatirikus.”²⁰

A második világháború éve alatt Nagy István nemcsak novellát hanem nagyobb lélegzetű regényt is írt (*Oltyánok unokái*, 1941 és *A szomszédság nevében*, 1941).

A *szomszédság nevében* című regényben az elbeszéléskötet élményanyaga sűrűsödik össze a külvárosi Coobuc utca lakóinak történetében. Az apró-cseprő események látszólag minden finalitás nélkül követik egymást, a történet lassan halad előre, mintha igazából nem is maga a cselekmény, hanem a külvárosi élet rajza volna a fontosabb. *A szomszédság nevében* a közösséggé válás regénye, akárcsak a *Fekete kolostor*, csak hogy nem az extrém élethelyzet (fogság), hanem a szürke mindennapok keretében. A szolidaritásnak először a negatív formája érvényesül, az életmódjában és értékrendjében idegen, másként viselkedő Giczáné ellen fog össze az utca. Az agresszióknak van egy nyelvi formája (az asszonyok szűnet nélküli gyanúsítgatása, pletykálgatása) és egy tettekben megnyilvánuló formája (az egész nap magukra hagyott gyermekek megölik az öregasszony kecskáját, rugdossák a kapuját stb.). A Szobor Julinak csúfolt Giczáné belső fordulata után a „valaki ellen” indulata fokozatosan háttérbe szorul, helyébe a „magunkért” pozitív motivációja kerül: az asszonyok megpróbálnak létrehozni egy napközi otthont a gyerekek számára. A regényben a környezetrajz dominál, a külvárosi élet tablója egyéni portrék sokaságából tevődik össze: a „kapuszájú” Bedőné, Kovács, az esténként az utcai lámpának dőlve olvasó szobafestő, Takács néni az örökké síró, féltő mosónő, a számos gyerekével kinlódó Furkáné stb.

A kritika is felfigyelt Nagy István sajátos, cselekményben szegény, életképekre alapozó regénytechnikájára, amit ismét a népi írók prózapoétikai sajátosságaival véltek rokonítani. „Nagy István műve abban hasonlít Veres Péter irodalmi módszeréhez, hogy életképek sorozata, írjuk is az életképek mestere.” – írja Féja Géza.²¹

Az életképek fontos szerepet játszanak az *Oltyánok unokáiban* is. A tanya, a falu vagy a város tablója itt is sikerült egyéni portrék mozaikjából áll össze (Nagyapó, a mesebeli bölcsüket idéző öreg paraszt, a félig parasztsorban élő bojár, a városi élethez alig alkalmazkodó mesterné, a nacionalista verseket irrogató alkoholista tanító stb.). Különösen az első fejezet (*Gyermekkor*) sikerült jól, amelyben az író a gyermek Oltean Dimitrie nézőpontjából ábrázolja az alföldi román falu sivár világát, az első világháború hatását. „Dimitrie számára csupa zűrzavarból rakódtak össze a háborús évek. A korábban kifürkészett dolgok rendje értelmét veszítette. Megszakadtak az összefüggések, a gyermekértelem összezavarodott.” Az *Oltyánok unokái* tulajdonképpen Bildungsroman, két testvér, Alexa és Dimitrie eltérő fejlődése, amely egyiket az illegális kommunizmus, másikat a vasgárdista mozgalom körébe vezeti. Nagy István példázatnak szánta regényét, s így a két testvér jellemrajza nem a kommunista ideológiai követelmények szerint alakul. Alexa gyermekként is vad, gonosz, tolvaj és felelőtlen, testvére pedig jófejű és jószívű gyerek, akit éppen naivsága vezet a fasiszta szervezetbe, míg úgy tűnik, Alexát nem annyira elvek, hanem az ellenkezés ösztöne küldi az illegális kommunista szervezkedők közé. A politikai kicsengésű zárlat, amelyben a meghasonlott Dimitrie az elveiben megizmosodott Alexával a börtönben találkozik, már gyengébb, és lélektanilag jóval kevésbé hiteles, mint a gyermekévek rajza. Szabó Zoltán is a lélektani alapozást hiányolta a *Nyugatban* publikált recenziójában: „A szegénység környezetrajza fontosabb az író számára, mint a szegénység és tudatlanság alatt élők lélekrajza.”²²

A harmincas években induló Nagy István írói művészete a negyvenes évek regényeiben, elbeszéléseiben vált mélyebbé, színvonalasabbá. A kommunista hatalomátvétel után írásaiban eluralkodik az ideológikus szándék, egyre nyilvánvalóbbá lesz a tézis jelleg, s így kibontakozó életművének tetemes részében olyan sematizált világot ábrázol, amely a kívülről bevitt ideológiai szempontoknak ellenállás nélkül engedelmeskedik, és azokat könnyen levonható tanulságok formájában igazolja.

A fenti szerzők és művek elemzéséből kiderül, hogy ami a népi mozgalom értelmezését illeti, nem beszélhetünk egységes művészi megközelítésmódról vagy ideológiáról. Maga a mozgalom (sem Erdélyben, sem Magyarországon) nem volt egységes, zárt rendszer, ideológiai szinten egyformán felvállalhatta a népi eszméket az illegális kommunista Nagy István és a jobboldal felé tájékozódó Nyíró József, az autentikus népi tehetségként induló Horváth István, a radikális Böződi vagy a teoretikus és magasan iskolázott Szabédi László. Nyilvánvaló, hogy a különböző szemléletű szerzők más-más poétikai kóddal dolgoztak, s adott esetben akár az alapkövetelménynek számító „valóság-hű megközelítést” is egymástól nagyon eltérően alkalmazták. A mimetikus ábrázolásmódtól a szimbolikus vagy allegorikus képteremtő prózapoétikáig, a naturalista valóságábrázolástól a népmesei fantasztiikumig terjed az a kör, amely a korabeli, többnyire falusi vagy külvárosi világ valóságát kívánja visszaadni.

A népi irodalom tehát Erdélyben sem jelentett egységes kánont, csupán nagyjából egységes szembenállást a transzszilvanizmus konzervatív, Gyallay Domokos-féle népábrázolásával, vagy a „népiesség” divatjelenségével.

„Amennyiben a modernséget az ipari kapitalizmus kulturális ideológiájának lehet tekinteni, a népi mozgalom egyszerre volt következmény és ellenhatás” – írja Szegedy-Maszák Mihály.²³ A népi mozgalom kapitalizmussal, illetve a polgári értékrenddel és világmérettel szemben megfogalmazott kritikája az 1945 után bekövetkező politikai fordulat után több szerző számára megkönnyítette az új rendszer elfogadását, de rövidesen a „szocialista valóságábrázolás jegyében” elszűrkítette, illetve sematikusá tette az ekkor íródó műveket. Egyes szerzőknek (Szabédi, Horváth István) a pálya adott szakaszán sikerült legyőzni a tézis-irodalom törvényeit,

mások viszont (Asztalos István, Nagy István) ígéretes prózairói indulásuk és a marxista kánonban elfoglalt előkelő helyük ellenére a kilencvenes évekre gyakorlatilag kiestek az erdélyi magyar irodalom aktív, élő hagyományából.

Jegyzetek

- 1 Az említettek kivül itt jelent meg: Balogh Edgár: *Íratlan történelem*, Szemlér Ferenc: *Más csillagon*, Nagy István: *Külváros*, Vámszer Géza: *Szakadát*, Kahána Mózes: *Hat nap és a hetedik*, illetve Nagy István: *Oltványok unokái* című műve.
- 2 Bözödi György: *Nyugtalan pásztorok*. Turul Szövetség és Szépmíves Bajtársi Egyesület kiadása, Bp., 1941
- 3 Gagyi László: *Szerelem*. In. Termés 1942/Tél, Uő: *Pillangó Zsuzsika*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1941.
- 4 Gagyi László: *Nehéz órák*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1943.
- 5 Horváth István: *Meghasonlott falu*. In. Termés 1944/tavaszi. Az itt közölt szöveg cenzúrázott változat. A kimaradt részleteket Cseke Péter ismerteti és elemzi Horváth István-monográfiájában.
- 6 Nagy Pál: *A költő prózája*. Utunk, 1970/2.
- 7 lásd Cseke Péter: *Horváth István*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 180.
- 8 Horváth István: *Magyarórdi toronyaljja*. Írói falurajz. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1971, 5.
- 9 Balassa Péter: *Kosztolányi és a szegénység. Az Édes Anna világképéről*. In. A látvány és a szavak. Magvető kiadó. Bp. 1987. 119.
Az Asztalos-monográfiát író Balogh László szerint a móríci prózanyelv hatásával magyarázható Asztalos negyvenes évek elején íródott kisprójájának dinamikusabb, színesebb ugyanakkor leegyszerűsödött nyelve: (Móricz hatása) „A karcolatok, jellemképek, helyzetrajzok statikus állóképeit dinamikusabbá teszi, jellemeit élénkebben színezi, a leírás és megfigyelés mellett nagyobb funkciót biztosít az ábrázolásnak, egyszerűbb, kiegyensúlyozottabb epikusabb lesz a hangvétel.” In. Balogh László: *Asztalos István: Irodalomtörténeti füzetek*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969.
- 10 Asztalos István: *„Az én házámban ez a szokás”*. Asztalos István művei. I-V. Bukarest, 1962. 541
- 11 Dóczy Jenő: *„Naturbursch” irodalmunkban*. Új Magyarország 1936.dec.25.51.
- 12 Karácsony Benő regényeinek pikareszk hagyományba való illeszkedéséről bővebben: Tót H. Zsolt: *Széttagosított ösvény. Karácsony Benő élete és műve*. Balassi Kiadó. Bp., 1994.
- 13 Szokolczay Lajos tanulmányában ugyancsak kitér Asztalos negyvenes évek végén lezajló, részben társadalmi körülményekkel magyarázható „műfajváltására”, részletesen elemzi a rövidprózáról regényre való áttérés következményeit. „... kár azon meditálni, hogy mit veszített el a hirtelen jött - részben társadalmi körülményekből következő - műfajváltással. Ismerjük el: sokat. A pontos alakrajz és a keményen metszett, de lírában sem szűkölködő kép - ami eddig legnagyobb erőssége volt - elveszítette hatóerejét.” In. Szokolczay Lajos: *Asztalos István*. Előszó Asztalos István: *Táltos ökrök*. Magvető kiadó. Bp., 1985. 26.
- 14 Borbándi Gyula jelzi *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék* című kötetében (Püski, Bp., 1989), hogy Nagy István emlékezéseiben arra utalt, hogy a Kommunista Párt megbízásából épült be a népi mozgalomba: „némileg talán mentegetőzősként azért, hogy az illegális szervezkedésben való részvétel helyett a népiekhez állt s azok intézményrendszerében szerepelt, amit akkor sok elvtárs rossz néven vett.” (373.)
- 15 Nagy István: *Irodalmunk feladatai*. In. A harc hevében. 24.
- 16 Nagy István: *A Boldog-utcán túl*. Magyar Élet. Bp., 1943.
- 17 Sóni Pál: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
- 18 Székely János: *Nagy István novelláiról*. In: Uő. Egy rögeszme genézise. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 179-193.
- 19 Cs. Gyimesi Éva: *Szabálytalan nyomorúság* (Nagy István, avagy egy szerepnovella paradoxona). In: Uő. Krikai mozaik. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999. 127.
- 20 Kahána Mózes: *Nagy István*. In: Korunk. 1940. 92.
- 21 Féja Géza: *Nagy István: A szomszédság nevében*. In: Híd, 1941 okt. 48.
- 22 Szabó Zoltán: *Oltványok unokái*. In: Nyugat, 1941/4. 173.
- 23 Szegedy-Maszácz Mihály: *Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban*. In. „Minta a szőnyegen” A műértelmezés esélyei. Balassi Kiadó, Bp., 1995. 161.

Pethő Bertalan

Az Iszony stációi: létértelmezési kísérlet

Szokták mondani, hol inkább dicsekvésképpen, hol inkább elítélőleg, hogy a magyar embertől idegen a filozófia. Erről a kérdésről nekem különvéleményem van: a magyar nyelvű gondolkodás legalább a nyelvi sajátosságainál fogva másféle, mint azon a néhány indoeurópai nyelven történő gondolkodás, amelyiken a filozófia – hosszú időn át „a filozófia” egyáltalán (ma viszont, a globalizáció korában így mondjuk: „a nyugati filozófia”, jelesül a nyugati metafizika) – keletkezett, és mindmáig mérvadóan alakult.

Mellőzöm most azonban ennek a nyelvészeti viszonylag egzakt módon vizsgálható tételnek a tárgyalását. Néhány összefüggésben foglalkoztam vele másutt.¹ Jelenleg fejtegetve eltérítene a tárgytól. Hiszen a „magyar létértelmezésről” van szó. Ennek pedig a nyelv a tornáca.

A nyelv a létértelmezés tornáca, és a létértelmezés házába – a „Lét Háza”-ról beszélni egyaránt túlzott és túlhaladott jóhiszeműségnek tartom mind a nyelv, mind a lét, mind az értelmezések vonatkozásában – aligha lehet másképp bejutni, mint a nyelv révén. És kijutni sem igen lehet belőle másként, mint nyelviileg. Ugyanis a létértelmezés maga a lélek műhelyében történik. Ahol a nyelv eszközként szerepel, bár enélkül az eszköz nélkül nem lenne műhelye a léleknek. A „lélek” mindenestre előtűnik. Mégpedig központi helyzetben, ha filozófia és nyelv összefüggését vizsgáljuk. Különösen hangsúlyosan akkor, amikor a különböző nyelveken történő filozofálásokat hasonlítjuk össze egymással.

Ebben az esetben a különböző nyelvek „használatával” történő gondolkodás sajátos eredményeit és a különbségeit tulajdoníthatjuk maguknak a nyelveknek. Az egyes nyelveket használó emberek történelmi és társadalmi sajátosságainak, az egyes nyelvek fontosságát magával hozó világtörténelmi korszaknak, vagy éppenséggel a „népleleknek”, a nyelvhasználó közösség sajátos mentalitásának (pl. a többféle, egymástól nagyon eltérő metaforikus értelemben érthető „ázsiai lélek”-nek), egy nép, ország, nemzet stb. „szellemiségének” stb. Nevezetes példa az európai filozófia anyanyelvének, a görögnek a latinizálódása. Ez a kb. időszámításunk kezdete körül a középkorig élénk, de tulajdonképpen mindmáig lezáratlan esemény erősen, bár alig felmérhető mértékben alakította „a filozófiát”. Vizsgálata jöszerevel még csak a műszavak, a terminológia elemzésénél tart.² Több fontos nyelvi váltás, pl. a skolasztikus latin franciára és németre, mindháromnak az angolra váltásának a jelentőségét még kevésbé ismerjük tételesen, noha a filozófia „angolosodása” – főként a kommunikáció és a tudomány elangolosodásának a részeként – éppen napjaink eseménye. Együttjárva a globalizációval, illetve a globalizációnak ellenálló, globalizációt megszegő tendenciákkal.

„Iszony”: az ontológiai háttér- és kerettörténetről

A magyar nyelvet használó gondolkodás a globalizáció kérdését figyelembe véve válik ismét időszerűvé. Nyelvünkkel együtt vagyunk – „egyelőre” – inkább a világ perifériáján, mintsem a közepén. Törekedve „befelé”; kérdés azonban, hogy mit gondolunk „közben” – hogy mi vagyunk mi magunk, és hogy mennyiben függ a nyelvünk az, amit gondolunk, és amik magunkra gondolva vagy akár enélkül vagyunk. Ily módon a nyelv problémája visszavet bennünket önmagunkra. Magával hozva történelmünk, társadalmunk, mentalitásunk kérdéseit. Az utóbbi, mentalitásunkra vonatkozó kérdés nem kor- és időszerű azonban. Mint ahogyan a „lélek” kérdése sem az. Sőt, a magyar nyelvű gondolkodás anyanyelvűségének a kérdése sem. Különösen nem a közelmúlt feszegetéseként, az „aktuális problémák” gyökereihez nyúlva.

Éppen az ilyen ellenállásokat és ellenkezéseket szem előtt tartva hangsúlyozom mégis, hogy van sajátosan magyar létértelmezés. Azért „sajátosan” magyar, mert van sajátosan „magyar” lét. Nyelvi szempontból – az „etnolingvisztika” napjaink egyik tudományos témája³ – minden elfogultság, előítélet, szüklátókörség, önteltség, tendenciózusság stb. nélkül tárgyalható, és tárgyilagos módon védhető ez a vélemény.

Amikor kijelentem, hogy van sajátosan magyar lét, amelyik sajátos létértelmezésben fejeződik ki, akkor „tudományosan” elsősorban nyelvi vonatkozásban teszem ezt. Mellőzve a lélek és a mentalitás kérdéskörét. Bár abban a határozott tudatban, hogy amikor az „Iszony”-ról beszélek a Létről szólva, akkor a „lélek” és a „mentalitás” témakörében mozgok.

További külön kérdés az, hogy „tudományossá” válik-e ilyen módon az „Iszony”-nak magának a vizsgálata. Ennek a kérdésnek – inkább kérdéscsoportnak – a megválaszolási kísérletei mindeneke előtt azon múlnak, még az irodalomelmélet és az irodalomkritika tudományosságát illető válaszkísérletek előtt, hogy tudomány-e a filozófia? Hogy művelhető-e tudományosan? Ezekkel a kérdésekkel sem foglalkozom azonban, hanem a dolog közepébe vágok. Felvázolom röviden az iszony mint ontológiai „kifejezés” („terminus”, „fogalom”, „ontológéma”, „peratológéma” – mindjárt megfogadom majd most, hogy igyekszem kerülni a közismertnek nem tekinthető szavakat) háttér- és kerettörténetét. Melybe akarva-akaratlanul, tudva-tudattalanul beleágyazódott az „Iszony”, és ennek fogadtatása. Előzetesen éppenséggel az „Iszony” nyelve révén, melyet – a magyar nyelvet és a magyar nyelvhasználót – tekintve már a nyelv (és kutatásának a) története a háttér- (és a keret-) történetének a része. Történetének mint „irodalomnak” a materiája. Melytől „fogalmilag” el lehet tekinteni, habár a fogalmiság – melyet most a háttér- és kerettörténet megrajzolásánál figyelembe veszek – kijátszása egyáltalán nem mentesíti.

Igyekszem „didaktikus” lenni. Egyre csak fogadkozom ezen a szövegen dolgozva, hogy egyszerű írásmódra, semleges tónusra, szokványos kifejezések használatára, közérthetőségre törekszem. Lehet, hogy már unalmas, amikor ennyiszor hajtogatom. Mégis ismétlgetem. Részint azért, mert szeretném eloszlatni a filozófiától és egyáltalán az „elmélet”-től idegenkedők rosszérzését, ami az iszonnal való foglalkozást illeti – a „magyar ember filozófiatlanságának” a „tantétele” mégis kísért bennem! –, részint mert előre tudom, hogy a fogadalmamat kénytelen leszek megszegni. Most mégis újra megfogadom. Lazításul valamelyes dramatizálással próbálkozva, hátha ezzel érdekesebbé teszem a témát.

1841. november 15-én új előadó mutatkozott be a berlini egyetem filozófiai katedráján. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling. Az előző napon, 1841. november 14-én emlékeztek meg Hegelről, halálának tizedik évfordulóján. Az ő katedrájára hívták meg Schellinget. Aki Hegel előfutárának számított a filozófiában, noha öt évvel volt fiatalabb Hegelnél. A korán érő Schelling filozófiáját elhomályosította azonban később a Hegelé. Berlinbe azért hívták meg Schellinget, aki már 66 éves volt ekkor, hogy az „abszolút Szellem” nevében magát törvényesítő, de több szempontból kényelmetlen valóságba új gondolatokat vigyen.

Illusztris társaság gyűlt össze. Az utókor azonban főleg azokat tartja számosnak, akik akkor még névtelen fiatalok voltak és később váltak híressé: Sören Kierkegaard, Jakob Burckhardt, Friedrich Engels, Mihail Bakunyin, Johann Jakob Droysen. „Negyven éve már

annak – mondta Schelling az üdvözlő szavai után –, hogy sikerült nekem új lapot felütnöm a filozófia történetében; ennek egyik oldala teljesen tele van most írva [...]”⁴. Szívesen látna ezen a helyen egy fiatalabb embert, fűzte hozzá Schelling, aki a lapot a másik oldalára fordítaná, de az „idők kihívásának” engedve mégis maga vállalja ezt a feladatot. Majd így folytatta, miután jelezte, hogy a szellemi és az erkölcsi világ különválásának problémáját nem oldotta meg a Rendszer (ti. az „ami ésszerű, az valóságos, és ami valóságos, az ésszerű” jelszavával lenyűgöző hegeli rendszer; erre csak célzott azonban Schelling, Hegel néven nevezésétől pedig tapintatosan tartózkodott): „Nem rombolni vagyok én itt, hanem építkezni; várat megalapozni, melyben a filozófia mostantól biztonságosan lakjon. [...]”⁵

Kierkegaard nevét nem véletlenül említettem elsőként az illusztris társaságból. Ő számít kezdeti kulcsfigurának az iszony háttér- és kerettörténetében. Tudták az egybegyűltek, hogy Schelling évek óta „negatív filozófia”-ként könyveli el magának egykori barátja, Hegel rendszerét, és most a „pozitívát” várták. „Vidám vagyok, leírhatatlanul vidám – írta egyik levelében Kierkegaard –, hogy Schelling második előadását hallhattam. Amiképpen ő a »valóság« örömtől kimondta, »a filozófia viszonyát a valósághoz«, úgy integetett felém a gondolat gyümölcse, mint ahogyan a szívem zakatol az örömtől bennem [...]”⁶. Nemsokára annyira csalódott azonban, hogy egy másik levelében Schelling „elviselhetetlen fecsegéséről” panaszkodott,⁷ majd abbahagyta Schelling előadásainak a látogatását.

Kierkegaard a „pozitívának” hirdetett új filozófia pozitívításában csalatkozott. Bár Schelling volt az, aki a filozófia története során elsőként kapcsolta össze egymással a Végesség, a Szabadság és a Gonosz kérdéseit,⁸ és a maguk nemében igyekezett komolyan venni a lelki élet eseményeit (pl. a szorongást, a haragot, a gyötrelmet, a szenvedést⁹), időskori elmékedéseit a „mitológia” és a „feltárulás” filozófiájaként adta közre. „Feltárulás”, „Offenbarung” címen az abszolút isteni Igazságba és Kinyilatkoztatásba (az utóbbi magyar kifejezés parancsoló és műveltető értelme találó és fontos itt) torkollatva mindazt a mozgalmasságot és bizonytalanságot, ami lelkileg, bensőleg az újonnan figyelembe vett filozófiai témák sajátja.

Ez volt a „pozitív filozófia” végkifejlete. Kierkegaard azonban személyes átéléseinek a küzdelmességéhez ragaszkodott. Huszonkét éves korában, hat évvel Schelling előadásainak a látogatása előtt jegyezte föl magának: „Ámbár nem akarom tagadni, hogy még most is magamra veszem az ismeret parancsolatát, és hagyom, hogy ezáltal is hassak az emberekre, *de ez esetben az kell, hogy az ismeret elevenen legyen felvéve bennem*, és ezt tekintem én most a földolognak. Ez után szomjazik a lelkem, mint az afrikai sivatag a víz után .... Ez hiányzott nekem: *teljes emberi életet* élni (és nem csupán az ismeretét), úgyhogy ilyen módon oda jutottam, hogy a gondolati fejlődésemet ne olyasmire alapozzam, ami – jöllehet, objektívnek nevezik – mégsem az én sajátom valamennyi esetben, hanem olyasmire, ami az én egzisztenciám legmélyebb gyökereivel összefügg [...]”¹⁰. Kierkegaard az Istenségbe való belenövést tűzi ki célul magának ezen az úton, útközben azonban az egzisztencia háborgásának a személyes tudósítója lett. Egyedi egzisztenciájának szószólója, nem pedig a tulajdon egzisztenciájából kivételező gondolkodó egyén, aki történetesen egzisztenciáról – mint tárgyról, akár mint az alany és a tárgy egysége („Subjekt-Objekt”) szerinti témáról – elmélkedik.

Szorongás volt az egyik, leginkább korszakosnak bizonyuló lelet, amelyet Kierkegaard önnön bensőjéből felhozott. A szorongásnak nincs semmiféle tárgya, de amikor azt mondjuk, hogy a szorongás tárgya „a semmi”, akkor éppenséggel azt mondjuk ki, hogy a „szorongás és a semmi állandóan egymás megfelelői.”¹¹ A szorongás nem tökéletlenség azonban, mert „minél eredetibb az ember, annál mélyebb a szorongása.”¹² A szorongás ugyanis „a szabadság szédülete.”¹³ A lehetőségből valóságba történő átmenetet kényelmes dolog a logikában tételezni, a valóságban azonban „közép-meghatározásra (Mittelbestimmung) szorulunk. Ez az a szorongás, amelyik [...] nem a szükségszerűség meghatározása, de nem is a szabadságé; a szorongás megkötött szabadság; a szorongásban a szabadság [...] önmagába van kötözve.”¹⁴ A szabadság lehetősége ugyanis nem abban áll, hogy Jó és Rossz között választhatunk – ez gondolat nélküli beszéd –, hanem abban, hogy a *tevés lehetőségével élünk*.¹⁵ A szorongás teljességgel különbözik a félelemtől és a hasonló állapotoktól, mert ezek „folyvást valami meghatározottra vonatkoznak, a szorongás viszont a szabadság valósága, mint lehetőség a lehetőség előtt.”¹⁶

Szövegösszefüggésekből kiragadva idézem az iménti leírásokat, mert a jelentőségük túlnő Kierkegaard vezető témáján, melynek a megbeszélésébe többnyire be vannak ágyazva: az eredendő bűnön, a bűnösségen, a bűntudaton. Nem lebecsülni akarom ezzel a megállapításommal a vallás és az erkölcs – korabeli – jelentőségét, hanem a szorongás huszadik századi „karrierjére” utalok előre. Három mérvadó gondolkodót említek, akik ennek a „karriernek” az állomásait a Lét vonatkozásában ismerték fel és tudatosították.

Mielőtt azonban róluk szólnék, Kierkegaard többértelmű, ám talányos, sokrétű, de szakadékos szorongás-fogalmának az egyik jellemzőjére kell utalnom a továbbiak előkészítése céljából. A kétértelműségére, ami leegyszerűsítve két szorongásfélésegre vonatkozik. Egyik a kívülről leselkedő Semmi által keltett szorongás, másik a belül, önmagunktól kelő szorongás.

Kifejtve mindkettőt, külön-külön bonyodalmas. Az előbbi az ártatlanságot szegi meg, az utóbbi tettekre-készséggel jár. Az előbbit a test és a lélek egységeként felfogott embernek tulajdonítja Kierkegaard – a szellem még csak szendereg az ilyen emberben, a szorongás pedig „az álmodó szellem meghatározása”¹⁷ –, az utóbbit a lélek és a test szintézisét végző szellemnek.¹⁸ Ebben a nagyjából körvonalazódó felfogásában Kierkegaard foglya marad a metafizikának, ami egyébként heves ellenkezést vált ki belőle pl. amikor Schellinget hallgatja. Test, lélek és szellem hármasságában tagolódik ilyen módon Kierkegaard „szorongás”-a, Hegel módjára ismerszik meg dialektikus menetekben, a szellem révén pedig az istenhitben oldódik fel, szinte a schellingi feltárulás/megnyilatkozás (Offenbarung) értelmében. Ha pedig a hit nem segít, akkor a szorongás démonikus az ember életében. „Az örökkévalóságban ellenben – írja Kierkegaard – minden ellentmondás meg van szüntetve [...]. De az örökkévalóságot nem akarják komolyan gondolni az emberek; szorongásuk van tőle, és a szorongás száz ürügyet lel, melyeknek rabul esik. Dehát éppenséggel ez a Démoni.”¹⁹

Századunkban viszont a Démoni is elvilágiasodott. A Szorongás ezáltal állja a Létet, immár akár isten nélkül, hitehagyottan, szellemjárástól függetlenül is. Vagy esetleg éppen fordítva, a Lét vált olyan aggodalmassá történelmileg, hogy felszívta a Szorongásába istent, a hitet, a kísértő szellemiséget.

Jaspers, Heidegger és Sartre – rájuk céloztam az imént, amikor három mérvadó gondolkodót említettem –, hosszú évtizedeken át élt együtt századunk történelmével. Nagy és sokrétű életművükből több mindent sorolhatunk az „iszony” háttér- és kerettörténetébe. Most csupán azokból az összefüggésekből említek néhányat, amelyek Kierkegaard szorongás-tematikájához kapcsolódnak. Ezek az összefüggések századunk sok eseményéhez elvezetnek persze; jelenleg maradjunk azonban a filozófiai vizsgálódásoknál.

Kierkegaard költő-filozófus volt.²⁰ Nem a versírás értelmében „költői”, hanem a saját-élményekből táplálkozás értelmében. Ilyen módon fogalmazta meg a „szorongást”. Nem írásos, idegen kűtfőből, hanem tulajdon átélésének forrásából merítve. Filozófiailag művelt volt persze, és sokszor pontosította filológiai és tudományos körültekintéssel egy-egy gondolatát, de sem arra nem törekedett, hogy a filozófus elődök rendszereibe illessze – vagy erőszakolja be – a saját leleményeit, sem arra, hogy saját filozófiai rendszert építsen ki. Az említett három századunkbeli gondolkodó viszont – és sok követőjük méginkább – a /nyugati/ metafizika hagyományait figyelembe véve folytatta Kierkegaard kezdeményezéseit. Gyakran szembefordulva a metafizika egyes tételeivel, de mégis beléjük bonyolódva, és valamiképpen továbbvive azokat. Akár a saját tudatos törekvésük ellenére is a metafizika vonzkörében maradván.

A mi háttér- és kerettörténetünk szempontjából azért fontos ezt hangsúlyozni – megjegyezve, hogy nem osztja mindenki ezt a

filozófiai értékelést –, mert Kierkegaard szorongás-bonyodalma („komplexust” mondanék, ha nem terhelné meg túlzottan ezt a szót többféle pszichológiai előítélet), ami újdonság a metafizikához, illetve az addigi metafizikához képest, mégis visszaerőtlenedik ily módon a metafizikába.

A szorongásban olyasmint fedezett fel Kierkegaard, ami nem volt (maradékalanul) értelmezhető a Lét és Létezés, vagy Túlvilág és Evilág, transzcendencia és immanencia, vagy *res cogitans* („gondolkodó dolog”) és *res extensa* („kiterjedéssel bíró dolog”) stb. kettősében. Amikor mégis megkísérlik, hogy ilyen kettősökben fogják fel a szorongás-bonyodalmat, akkor a „szorongás” sajátossága vész el: az ember olyan Bensője, amelyik újdonság a világban, vagyis sem nem túlvilági, sem nem evilági, hanem Harmadikféle; tárgyi világon kívüli átélés, amely mégsem túlvilági; lélek, ami akár Isten nélkül is éppolyan, amilyen. Emlékeztetek itt arra, hogy Kierkegaard vallomások gondolkodásában éppenséggel az istenkeresés módjává vagy eszközévé minősül ugyan a szorongás. De nem metafizikailag tételes és rendszeres módon, hanem folyvást „költőileg”. Századunk filozófiáiban azután a szorongás-bonyodalom a kemény valóság ütközeteiben töredezett szét. Részint alkalmassá válna arra, hogy metafizikai kalodákba zárják, részint pedig kítőve mégis a metafizika rendszereiből, mint ahogyan századunk embere és történelme szakított sok, éppen legfőbb vonatkozásban a maga kb. két és félszer éves (nyugati) hagyományával.

Ha nagyon-nagyon leegyszerűsítsem a filozófiai kérdéseket és válaszokat – dehát más választásom most nincs –, akkor jellemezhetem néhány jelszó- vagy jelmondatszerű megállapítással témánk, az iszony, századunkbeli háttér- és kerettörténetét. Jaspers, aki külön referátumot szentelt Kierkegaard-nak az 1919-ben megjelent „Világnézetek pszichológiája” című vaskos könyvében, így írt 1954-ben az akkori vállalkozására visszatekintve, miután hangsúlyozta, hogy (Hegel és Nietzsche mellett) Kierkegaard hatott rá úgy annak idején, mint kinyilatkoztatás: „a téma nem a választani való világnézetek – ma így mondhatnánk: nem filozófiai áruminta bemutatása –, hanem az irány bennük, az ember-létben sehol sem megragadható igaz-lét (Wahrsein) egészére.”²¹ „A szorongás a tulajdonképpeni Létért, mint egzisztencia”²² ebben az értelemben torkollik az önmegvalósítás során az elszennvedő és kitaró türelembe, amiben érződik „a transzcendencia Léte”, sőt a transzcendenciáról való megbizonyosodás ad támaszt a Létezésben, a szorongásban pedig nyugalmat.²³ Nem állhatom meg, hogy megjegyezzem: köznapi nyelven kifejezve nagyon lapos filozófia ez; nagyjából „a türelem rózsát terem” életbölcességének felel meg. Jaspers gondolatvilága összehasonlíthatatlanul gazdagabb persze ennél. Lapossá a metafizika satujába – a transzcendens Lét és az immanens Létezés kettősébe – való önkéntes beszorításakor válik, dehát ez a szorongástól való mentesülés hagyományos módja.

Heidegger első gondolkodói korszakának főműve, a „Lét és idő” szerint, a szorongás az egyik „egzisztenciálé” (Existential). Az „egzisztenciálé” peddig hasonló módon valamely átélésnek a határba – a bensőnek a külső felőli határába – ütközését jelölő fogalom, mint ahogyan a „transzcendentálé” fogalom jelöli az ember világának, a Létezésnek a végső (Lét-) határába sodródását; vagyis a transzcendencia, a Lét felé törekvés korlátját, függetlenül attól, hogy van-e értelme a Létnek, és ha van, akkor az mi. „Egzisztenciálé” és „transzcendentálé” gyökeresen különbözik persze egymástól abban, hogy az átélésnek a Külsője éppúgy adva van és bizonyos, mint maga az átélés, az viszont, hogy mi van a világon kívül, illetve túl, az teljességgel bizonytalan. Heidegger sajátos és bonyolult fogalmaiban éppen ez a gyökeres különbözőség szűnik meg azonban. Átélés és Lét olyan módon folyik össze, hogy a tárgyi, dologi külvilág, melynek egyik tagja persze éppen maga a hús-vér ember, akinek az átéléséről és a létéről a filozófiában szó van, az összefolyás eseménye mint ilyen pedig végső soron mégis kihagyható az Átélés és a Lét végleteinek az egymásra találkozásából.

Nézzünk egy közérthető példát. A „halálhoz való lét” egzisztenciálé. Más szavakkal kifejezve: az ember meghal, és erről már az életében tud. Ily módon az életét a halál árnyékában éli. Élet és halál egyaránt tárgyi/dologi eseménysor. A majdani halál előzetes átélésében azonban ez az eseménysor – amely összeköti az eleven tudatot a halállal, amiről tud – a maga közvetítő szerepében iktatódik ki. „A halálba belevettség (Geworfenheit) eredetiben és behatóbban lepleződik le a Létezés (Dasein; ez az ember személytelen neve a »Lét és idő«-ben) számára – ti. eredetiben és behatóbban, mint »az elméleti tudásban« – a szorongásban (in der Befindlichkeit der Angst; a »Befindlichkeit« magyarul kb »hogylét«, de a »lét« szót nem célszerű alkalmazni a »Befindlichkeit« fordításában, amikor Heidegger gondolatvilágába helyezkedünk, ezért körülményeskednünk kell, ha mégis ki akarjuk fejezni nyelvünkön azt, amiről itt szó van: pl. »amilyenek-magát-találja-az-ember«, »önmaga-mint-magát-lelés«, »lelősség«).”²⁴ Ez a szorongás nem valami „gyenge hangulat”, és nem „élmény”, magyarázza Heidegger, hanem a Létezés „alap-hogyléte” (Grundbefindlichkeit). Vagyis a Szorongás Lét-sajátosság. Az emberben akként adódik, ahogyan a létező ember a létére megy.²⁵

Amikor az imént mégis azzal kezdtem ezt a szakaszt, hogy a szorongást mint egzisztenciálét átélés-sajátosságnak neveztem, akkor előlegeztem Heidegger felfogásának a kritikáját a szorongás huszadik századi karrierje szempontjából. Az ember nem merül ki ugyanis – az egyes alany sem – szorongás (vagy egyéb egzisztenciálé) és Lét egybeesésében, hanem próbálja létesíteni a létezését, ezáltal pedig mind az átélésére, mind a létére, mind ennek a kettőnek az összefolyására tevékenyen hathat. Magyarán: az ember küzdhet a szorongás mint lét, azaz mint egzisztenciálé ellen.

Ezt az aktivitást Sartre hangsúlyozta nyomatékosan. „Az egzisztencia előtte jár az esszenciának” – hangzott híressé vált megállapítása.²⁶ Bár ez a fogalom-kettős még mindig a metafizika két végfogalma, az „egzisztencia” a tevékeny ön- és világkialakítást jelenti Sartre számára, mintegy belülről megszegve ily módon a metafizika nyugvását. A szorongás nem kárhozthat tétlenségre, írja, hanem szabadság révén tette serkent.²⁷ Heidegger azért marasztalja el, mert „úgy írta le a Létezést (»Dasein« német szó a francia szövegben), mint olyan létezőt (l'«existant»), aki elmellőzi a létezőket a létük felé tartva”. Szemben ezzel a felfogással, „/a/ cselekvésnek (agir) ez a szüntelen lehetősége, ami a magánvalónak (en-soi; a tárgyi, dologi világ, mint jelenség neve Sartre-nál; Grendel Lajos szóhasználatában²⁸ „anszó”) a saját ontikus materialitásában való módosítását jelenti, ezt a maga húsában kell nyilvánvalóan figyelembe venni, mint a magáértvalónak (pour-soi; az ember, mint tudat neve Sartre-nál; Grendel szóhasználatában „purszó”) a lényegi (essentielle) jellemzőjét.”²⁹ A cselekvésnek nagyjából három kifutásával számol azután Sartre. A testiség parancsolata szerintivel, az elkötelezettséggel, és a vaktában, „találomra” történővel („acte gratuit”). A metafizikában különösen az elkötelezett ragadhat benne; csúfos módon a marxizmushoz szegődés – egyébként ellentmondásos – formájában.³⁰

Nem szeretném, ha valaki rangsorolást látna a három említett gondolkodó tárgyalásában. Az ügy ennél sokkal bonyolultabb; elég, ha az egymással folytatott vitáikra³¹ gondolunk, még a saját filozófiai véleményünk kialakítása,³² és az eszerinti utólagos értékelések³³ előtt. Csupán néhány gondolati fogódzót szándékoztam adni az „iszony” háttér- és kerettörténetéhez. Mindegyik fogódzó sok további támpont kereséséhez segíthet hozzá, hogy a háttér- és kerettörténet ezekkel váljon részletessé.

Mindenesetre, a szorongás vonatkozásában már alapfokú tájékozódás számára készletezve voltak megszerezhető ismeretek a hatvanas évekre. Ha már egy nevezetes egyetemi előadás elbeszélésével kezdtem ezeknek az ismertetését, akkor most szintén egy tudományos összefoglaló említésével zárom. Az 1964. évi „Starnbergi Beszélgetések”-re tizenhét szakembert hívtak meg különböző szakterületekről, hogy a „szorongás aspektusait” megtárgyalják.³⁴ Nevüket nem sorolom fel, mert az Olvasó valószínűleg csak egyetlen-kettőt ismerne közülük (köztük Konrad Lorenz nevét bizonyosan). Ami számunkra most fontos: a szorongás eluralkodását mutatták meg a filozófiáktól az irodalomig, és a mindennapi élettől a betegségekig, a betegségek értelmezésétől és kezelésétől pedig megint a filozófiáig. Nyitva hagyva persze a kérdéseket, vajon inkább biológiai, inkább történelmi, inkább létebeli-e a szorongás. És hogy mit

jelent a leküzdése, hiszen a kísérletezéssel is együtt jár a szorongás.

Az „Iszony” létértelmének kérdéséről

Az Iszony az ember társadalmi auto-immunreakciójának közege. Ezt a „meghatározást” előzetesnek szánom a most következő kifejtéshez. Nem a téma, az Iszony „kimerítéseként”, hanem csupán rámutatás és tájolás együtteseként.

„Közeg” az Iszony; olyan közeg, amelyik zsigerileg terjeng, közösségi ellentétek által gerjesztve és torlasztva. Filozófiai jelentősége első közelítésben abban áll, hogy mint ilyen, valami sajátos Harmadikféle a metafizika már említett kettősségei (Lét és Létezés, immanencia és szcendencia stb.) „mellett”. Sem nem tiszta átélés, sem nem külső dolog, hanem testiesség; sem nem túlnani Lét bejelentkezése, sem nem evilági „megfogható”, „kéznel lévő” létező, hanem mindkettőt eszközölő és mindkettő által eszközölt sajátosság, amelyik mindkettőn kívül önálló. A régiek Ötödik Eleméhez, az „aithér”-hez („éter”; pempté ouszia, kvintesszencia) hasonlóan különbözik mind a Földtől, mind az Égtől. De az Iszony nem „tisza” (pl. nem tisztán szellemi), habár nem is közönségesen szennyes (pl. nem „váladék”), hanem szenvedelmes (ezt az utóbbi kifejezést nem magyarázom itt, hanem utalok az Ady-tanulmányomra, a *Lét és irodalom* I. kötetében), habár nem is meghatározott szenv, hanem olyasmi, ami a szenvedelmet egy-egy bizonyos szenvvé teszi.

Meg kell jegyezni, a hanyag olvasatok és az intellektuálisan elégtelen értelmezések már előre kiiktatása céljából, hogy az Iszony filozófiai jelentőségének a keresése nem változtatja „tézis-regényé” az „Iszony”-t. Csak parlagi gondolkodású ember vélheti, hogy elvek kimutatása elv-építménnyé teszi azt a művet, amelyikből kimutatják. Az ilyen gondolkodás egyaránt értetlen a művel, az elvekkal és a mű elvek általi tovább-vitelével szemben – a hermeneutika megelégedett a „tovább-értelmezéssel” (erre tételesen utaltam annak idején az „Iszony”-ról szóló írásom bevezetésében: „Az olvasóra vár a feladat, hogy jobban értse meg az eseményeket” stb.), de sokkal inkább a tovább-teremtés forog kockán, és értetlenségével mindhámat a maga parlagiságához züllesztí.

Az „iszonytól” mindez nem idegen persze. Tudálékosságot játszva lehet lubickolni a műveletlen és maradi provincializmusban, miközben a lubickolásba szivárgó mesterséges ideológiákat szolgálják; miközben maguk a szolgák sem igen tudják, hogy mennyire spontán, kényszerből vagy szokásból és kényelmességből teszik ezt. Leginkább persze mégis sunyiságból, hogy megelőlegezzek még egy, nemsokára szóba kerülő /magyar/ közeget. Ez tetten érhető pl. az „úrhatnám kulátfi” emlegetésekor („benyulás a hatalomnak”, mondták akkoriban) az egyik Németh Lászlóról 1970-ben megjelent, az „Iszony”-t is tárgyaló, főntebb említett kritikában.

Az ilyen „iszonyú” – sekélyes, ugyanakkor alattomban célzatos – értelmezésekkel szemben hangsúlyozom a filozófiai értelmezés fontosságát. Amelyik tartja magát a metafizikai háttér- és kerettörténet színvonalához, de keresi a sajátosat abban, ami újonnan – pl. egy irodalmi alkotásként – előfordul, hogy akár éppen az adott metafizikai pályáktól eltérő utakra figyelhessünk fel, habár az eltérő utak inkább útvesztők esetleg, mintsem célállomásokra vezető szakaszok.

„Iszony”: a filozófiai vizsgálódás módszeréről

Miután nem tapasztaltam megfelelő fogékonyságot az irodalmi alkotások ontológiai értelmezése iránt, magam teszek most kísérletet az „Iszony” kapcsán az ontológiai értelmezés filozófiai pontosítására. „Tovább”-értelmezésként, abból a célból, hogy társadalmi-történelmi tanulságot keressek, minimális követelményként az irodalomba való visszacsatlakoztatásra törekedve. Fel tudnám cicomázni ezt az eljárást divatos posztmodern kifejezésekkel. Mondván, hogy ön-referens leszek/vagyok; hogy megosztom magamat saját múltam és jövőm között; hogy a legalább ilyen módon bekövetkező fragmentáltságotom görgetem tovább ön-dekonstrukcióval; hogy az írásomra vonatkozó mostani írásomban referens nélküli jelölők és jelöltek játékába bocsátkozom; hogy nárcisztikusan viselkedek; hogy poszt-nárcisztikusan a szövegeimen kérdőzők önmagam helyett; hogy a saját ontológiai értelmezésemnek a saját filozófiai továbbértelmezése csupa szövegpótlék/szövegpótlás a már sehol fel nem található „eredeti” /valóság/Szöveg hiányában, stb.

Bevallom, hogy nem is tartanám mindezt csupán csak dísznek, Posztmodernben jártassággal kérkedésnek, filozófiai bizsunak, mert mindegyik felsorolt – és több, most fel nem sorolt – cífraság utal valamiképpen korunk, a századvég cikornyosságára. Nem megvetésből mellőzöm tehát a posztmodern ékítések, hanem azért, mert egyrészt kímélni akarom az Olvasót (egyelőre; később úgylis sor kerül valamelyest a „[Magyar] Posztmodern”-re), másrészt vissza szeretnék helyezkedni – habár függetleníteni nem tudom magamat „egészen” a mostani önmagamtól – az „Iszony” megírásának, fogadtatásának és aztán a róla annak idején író önmagamnak az idejébe. A két világháború közötti végidők, a második világháború és a kommunista rezsím idejébe. Amikor aktuális, de távoli, ismeretlen vagy félig-meddig tiltott volt Kierkegaard és a három nyomába szegődő századunkbeli gondolkodó, meg aki őket követte; amikor a szorongásból tettre kelő egzisztencializmus a rothadó, de bomlásában nyomasztó marxizmus valódi megfellebbezésének látsz/hat/ott; amikor mégis súlyos, bár nehezen megfogható közeg lepte el – legalábbis mifelénk – az eszmélkedést, az igazulásra törekvést, a szabadulás mocnáását.

Témámhoz, az Iszonyhoz érkeztem a „közeg” említésével. Amikor annak idején „Lét és iszony” címet adtam az „Iszony”-ról szóló írásomnak, akkor egyértelművé tettem, hogy ontológiai szempontból foglalkozom az iszonnal. Nem ad azonban eligazítást az írásom címe a tekintetben, hogy vajon miféle ontológiai felfogásról van – lesz – szó. Néven nevezve a tanulmányomban sem beszéltem erről, mert – hogy finom legyek – az ideológiai klíma nem tette ezt lehetővé. Az volt annak idején az érzésem, és ma is úgy vélem, hogy írásomban elmentem az akkori cenzúra tűréshatáráig (erre visszatérek még), és talán csak az irodalmon kívüli helyzetemben kockáztathattam meg – és kockáztathatta meg velem az ő politikán belüli helyzetében Simon István – a szöveg közlését; mivel nem az irodalomból éltem, inkább elvihettem a „balhét”, mint aki abból élt.

A „lét” említése ugyanis önmagában „ideológiai elhajlásnak” számított, ha nem marxista tanúságtétellel történt, vagy legalább nem marxista értelemben (lét és tudat kettőssége; a társadalmi lét határozza meg a tudatot; az olyan tudat hamis, amelyik nem a történelmi és dialektikus materializmus által tanított létet tükrözi stb.). Márpedig ilyesmi még nyomokban sem volt található az írásomban. Volt viszont benne határozott utalás a szorongásra és a gondra [76],* a „Lét és idő” vezető témái közül kettőre – lehetett számítani arra, hogy Heidegger egzisztenciáléiról mit sem tudnak majd a cenzorok –, és volt néhány, aktualizálható célzás a társadalmi visszasságokra („a társadalom feltáratlan problematikája” [44]; Nelli és Sanyi világa egybeesésének magyarázatáról társadalmi létükben [58]; az iszonyba csavarodó létről [65]; az iszony és a társadalmi fejlődés megrekesztésének a kapcsolatáról [76] stb.), remélve, hogy az adott, éppen „szocialista” társadalom ilyen burkolt kritikáján éppen átsiklik még a „szocialista cenzúra”.

Immanens elemzéshez ilyen kettős szorultságban kereshető út vezetett akkoriban. A háttér- és kerettörténetben szereplő szerzők és nézetek megnevezését éppen az uralkodó marxista ideológia öntotalizáló intézményessége tiltotta (még a kritizáló tárgyalásukat is, ha a kritizálásukba elismerés vegyült), a marxizmustól való elhatárolódást pedig sejtetni sem volt szabad, hiszen a marxizmus önmaga feltétlen elismerését követelte meg elsősorban és végső soron. Ezért a szorultságért kárpótolt azonban az elemzett irodalmi mű, ha valóban forrásmű volt. Németh László regénye pedig ilyen volt; mi több, századunk korszakos forrásművei közül való. Ahogyan

visszaemlékszem tanulmányom megírására, írástechnikai értelemben könnyű dolgom volt. Magával ragadott az olvasmányom, és nem kellett mást tennem, mint célzatosan, a Lét célzata szerint összeszednem azokat az állításokat, amelyek a könyvben elragadtatottságom rugóiként megtalálhatók voltak. Most pedig, amikor az „Iszony”-ról készített immanens elemzéséből szándékozom kiolvasni az Iszonymnak a metafizikai háttér- és kerettörténetéhez méltóan megfogalmazható filozófiai sajátosságát és jelentőségét, akkor szintén elég tartanom magam a Németh László-i forrásműhöz. Az „Iszony”-ból átszármazó tapasztalathoz, amelyik olvasmányélményként a „Lét és iszony” megírására készítetett.

Magára a jelenlegi tárgyra térve, először „Az Iszony az ember társadalmi immunreakciójának közege” mondatról szólok néhány szót. Logikai szempontból ez a mondat meghatározás, definíció. Egyáltalán nem „meghatározás” azonban az úgy logikai „elintézés” értelmében. Inkább csak „előrejelzés”, körülbelül olyan módon, ahogyan a meteorológus figyelmeztet egy front közeledtére. Rámutat a térképen egy felhőzetre – az iménti mondatban ilyen a mondat alanya: az „iszony”; megnevezi ezt, pl. mint „viharzózat” – mondatunkban ilyen a mondat állítmánya: „közeg” (a magyar nyelv elhagyja ilyen esetben a létigét a névszói állítmány „mellőli”; figyelemre méltó etnolingvisztikai tényállás); megmutatja a környezeti viszonyokat a felhőzet és a mi helyzetünk viszonylatában, pl. „északról betörő hidegfrontot” jósol, amelyik „zivattal jár” – mondatunk bővítője felel meg ennek: „az ember társadalmi auto-immunreakciója”. Az Iszony sajátosságai felsejlenek ilyen módon, de a minőségeiket éppúgy nem tapasztaljuk, mint ahogyan a majd bekövetkező zivatart sem tapasztaljuk, ameddig nem kergeti a szél a fejünk fölött a felhőket, ameddig nem zúdul ránk a jégeső, ameddig nem cikáznak a villámok. Akiben nem terjeng az iszony, az nem „tudja valójában”, hogy micsoda.

Ha ideiglenes érvénnyel a logikai meghatározást tartjuk szem előtt, akkor ezt a helyzetet azzal jellemezhetjük, hogy sem a meghatározás egészéből (pl. mint „fogalom”-ból), sem pedig a meghatározás részeiből nem lehet levezetni azokat a minőségeket, amelyekre a meghatározás vonatkozik (vagyis az „explicans” nem jeleníti meg az „explicatumot”). Semmi kifogásunk sem lehet persze a meghatározásnak a meghatározandóhoz való külsődegességével szemben, amikor „úgyis mindenki tudja, hogy miről van szó”. Pl. amikor a meteorológus bejelent egy szokványos nyári zivatart. Ilyen esetben mindenki előveszi a korábbi élményeit, és ezekkel feltölti a logikus beszédet. Ha viszont olyan vidékre jeleznek előre pl. tornádót, ahol ilyen még nem fordult elő, akkor a legtöbben csak az élmény nélküli tudomásaikat vehetnek elő, ezekkel élve pedig annyira értetlenek lennének magával az eseménnyel szemben, hogy közülük sokan „félvállról vennék” a bejelentést, vagy „hitetlenkednének” és „könnyelműen viselkednének”, pl. mégis nyílt vízre mennének a csónakjukkal. Akkor pedig már késő lenne a bánat, amikor örvénylik a tornádó, és esetleg odavesznének.

Minden újdonság leírásával hasonló a helyzet. Mivel pedig az „Iszony” újdonság – legalábbis a (hagyományos) metafizikához, „létérzékeléshez”, „Léthez”, „létértelmezéshez” képest újdonság –, a logikai meghatározása elégtelen az átéléshez. Az átélése nélkül pedig ismeretlen marad a minősége. A meghatározásból, illetve a meghatározás egyes tételeiből való levezetés („dedukció”) éppúgy felmondja a szolgálatot, mint a jelentésnek a mondat környezetéből, a szövegtől kiinduló rekonstrukciója (a „hermeneutikai értelmezés”). Sem az emberben, sem a kijelentésben, illetve a szövegben nincs ugyanis (előre) készen az, amire a meghatározás, egyáltalán a kijelentés vonatkozik. Ezt az elégtelenséget tovább vizsgálva arra a megállapításra jutunk, hogy a nyelvhasználók nyelve alkalmatlan a nyelvhasználók új élményeinek a közlésére. Rájövünk ilyen módon arra, hogy a nyelv a kifejezés eszköze ugyan, de nem a kifejezendő Elevenje. Mint nyelv nem vág a nyelv húsba, hacsak a nyelvhasználó nem vág nem nyelvi úton/módon elevenbe a nyelvhasználat során. Ezt a megfigyelésünket megfogalmazva elmondhatjuk, hogy a nyelv az átélés Határa-mint-Medium, de nem médiuma magának az Átélésnek.

Amikor a „közeg” szót a „médium” szótól és szakkifejezéstől élesen megkülönböztetetten használom, akkor irodalmi szempontból az Átélés és a Nyelv kétféleségét tartom szem előtt. A „közeg” belső közösség, közlekedés, akadály, állag, sodrás; oldószert és csapadék; oldás, kötés és folyam/at/ egyaránt. Eltérően a „médium”-tól, ami a saját mivoltában önállóul közvetítő. Képletesen szólva a közeg az Átélés zsigerei – a „lélek” kifejezésére nem véletlenül használták az ősrégi beszédben a szív, a rekeszizom, a tüdő neveit –, a nyelvmédium pedig az Átélés bőre.

Az Átélés nyelvi kifejezése alapfokú transzcendencia.³⁶ Ezért kell gyakran az új élmény kifejezésére új szó, neologizma, vagy egy már használatos szónak az új nyelvi fonat csomópontjába állítása. Az utóbbi eljárás esete az „iszony” szó használata regénycímként („Iszony”), és a regény ontológiai elemzése során egy bizonyos sajátos közeg nevéként történő használata.

A nyelv „háztartása” úgy viselkedik ilyen esetekben, mint az Átélés tőzsdéje. Amikor egy élmény keletkezik, akkor érdekeltté válik iránta a nyelv. Tapogatózó becslésekkel, tájékozódó megnevezésekkel. Az „elkészült” élményt azután jegyzi. Ha az élmény új „termék”, akkor akár új névvel. A jegyzés árfolyama pedig az élmény jelentőségétől függ. Ilyen módon a „jegyzés” az Átélés és a Nyelv ökonómiája. Eltérően a Jelölő, a Jelölt és a Jel akár tisztán nyelvészeti (és szemiotikailag) felfogható és tárgyalható ökonómiájától – melyben a „jegy/zés/” kifejezés szerepelhet a „jel/ölés/” megfelelőjeként – a „jegyzés” az iménti önálló értelmében a Közeg és a Nyelvmédium viszonyának a megnevezése.

Az „Iszony” immanens elemzése a most pontosított értelemben az „iszony” jegyzése. Megnevezésébe, mondatfoglalásába, szövegezésébe mindig szervesen beletartozik az élménye. Közhasználatú kifejezésekkel nem lehet azonban elevenen tartani a nyelv és a közeg kölcsönösségét másként, mint oly módon, hogy minden egyes elemzésegységet a meteorológiai előrejelzéshez hasonlóan használunk. További elemzésegységeket bontunk ki belőle, melyek egyre inkább a kérdéses helyszínt, a helyszíni eseményt jegyzik. Az „Iszonyból” és Iszony definíciójából, a definíció egyes tételeiből újabb leírásaihoz, az újabb leírásokban az „éppen most talál!” becsapódásához – egy-egy nyelvbomba átélésgócba csapódásához – igyekszünk eljutni.

Sietek megjegyezni, hogy ez a „menet” gyökeresen különbözik az egymás utáni szövegek mindig csupán másik szövegre utalásának menetétől, az ún. „halasztódó-különbözéstől”,³⁷ melyre külön irodalomelméletet is építettek. A jegyzésként szövegdő nyelv ugyanis folyvást Átélésre tart. Továbbíve az iménti harci hasonlatot azt mondhatjuk, hogy célra tart: irányékában az Átélésre szegeződik. Külön kérdés, hogy eltalálja-e az Átélést, és ha igen, akkor miként. Erre a fogós kérdéscsoportra az olyanfajta irodalom a válasz, melynek kiváló példája éppen az „Iszony”. Ezt a regényt olyan jegyzés-szövevénynek tekinthetjük nyelvi, amelyik halmazatilag beletalál az Átélésbe. És ott gerjeszt, olykor robbant. Ennek bizonyítéka az ún. olvasmányélmény, különösen ha új nyelvi képződmények eredőpontjává válik, pl. elgondolkodás, megbeszélés, műelemzés forrásává.

Nem mindenhol és mindenkit talál telibe azonban az „Iszony”. Németországban pl. kevésbé voltak fogékonyak iránta az olvasók, mint itthon – mellőzöm a kérdés megbeszélését, hogy a nyelvi különbözőség és esetleg a fordítás minősége mennyiben játszott ebbe bele –, bizonyos idő elteltével pedig a hazai „aktualitásából” is veszíthet, nem is szólva arról, hogy annak idején sem „érintett meg” persze mindenkit.

Ez a megfigyelés az irodalmi hatás határesetére vezet rá: beletalál-e egy nyelvmű az Átélésbe akkor, ha az Átélésben semmilyen tapasztalat sincs arról, amiről a nyelvmű szól? Másként kifejezve: megteremtheti-e egy nyelvmű a sajátos Átélését akkor, amikor a tulajdon mondanivalójáról különben nincs élmény? Azaz közvetítheti-e a személyes tapasztalatot az irodalom olyan esetben, amelyekben az olvasónak nincs egyébként ilyen személyes tapasztalata? A mi témánk vonatkozásában: kelt-e iszonyt az „Iszony” című regény abban, aki még soha nem „iszonyodott”? És az én elemző vállalkozásomról szólva: mondott-e valamit a „Lét és iszony” szöveg

annak, akinek nem volt különben tapasztalata erről az összefüggésről (netán az iszonyról, vagy a Németh László regényéről, vagy a Létről, vagy egyikről sem)? És mond-e valamit a saját elemzésem mostani filozófiai pontosítási kísérlete annak, akinek sem az előbb említett tapasztalatai nincsenek meg, sem pedig filozófiai igénye nincs?

Félreteszem egyelőre ezeket a kérdéseket. Csupán két meggyőződésemet előlegezem; annak a kérdését is mellőzve most, hogy ezek a meggyőzések mennyire triviálisak vagy újszerűek, s hogy ki mennyiben oszthatja ezeket.

A másodikkal kezdem: meg vagyok győződve arról, hogy mennél inkább forognak nyelvmediumra a beszédrészek, annál inkább találunk az egyre inkább átmediálódó emberre. Arra, ami az emberek történelmileg kifejlődő társadalmi sajátossága; ami a transzcendens Létük és az immanens Létezésük „mellett” kiképződő Harmadik jellemzőjük: a medialitásuk. Filozófiai gondolkodásnak azért látom értelmét, mert ilyen módon forgathatja, pörgetheti fel, feszítheti végletekig a nyelvet.

A másik meggyőződés lenne az első, ha keletkezésük sorrendjében követném az eseményeket. De ha a medialitásból térek rá vissza, akkor az eredetisége még inkább megmutatkozik. Meg vagyok ugyanis győződve arról, hogy egy nyelvű fakaszthat vadonatúj átélést. Pl. az „lszony” című regény kelthet „iszonyt”. A „lehetőség” nem véletlenül szerepel azonban a megfogalmazásban. Ami az „lszony”-t illeti, nyelvűvének megfogadásához szükségesnek tartom annak a közegnek – az Isonynak – a terjengését az átélésben, amelyet a nyelv – mint Határ-Medium, mint az átélés határát képző médium – szóba foglal. Ha ezt a feltételt a gyökeréig követjük, akkor magának az Átélésnek, a „Lélek”-nek a minőségét találjuk problematikusnak. Ha terjeng „benne” valamely közeg, akkor az Átélés nem „tisza”, és a nyelvű által belőle fakadó sajátos átélés sem vadonatúj. Ha viszont nem terjeng az Átélésben már előzetesen a közeg, hanem a nyelvű által kerül bele (pl. a regény olvasásakor), akkor egyrészt azt kell feltételeznünk, hogy van „széplőtlen Átélés”,³⁸ ennek a saját-minősége azonban szinte „megfoghatatlan”. Másrészt pedig azt kell feltételeznünk, hogy a médium megteremti alkalmmal az átélést, amelyből az átélés voltaképpen kifejlődik.

Három feloldhatatlannak látszó ellentmondásba torkollik ilyenképpen a most ismertetett meggyőződés. Úttalan utakra vesztegetve, filozófiai kifejezéssel „aporetikus”-sá válva. Felsorolom a három aporetikus torkolatot: Lehetséges-e tiszta Átélés? Vannak-e az Átélésnek olyan saját-köztesei, melyek nem közegek? Teremtheti-e utólag a médium a közeg, ami a saját előzetese? Ezek a kérdések a mai gondolkodás „égető kérdései” közé tartoznak, bár talán mindig is nyugtalanították az embert. Kierkegaard pl. „ártatlanság” címen küzdött a tiszta Átélés problémájával, és ennek a problémának az aporetikáját az ártatlanságban kelő szorongásként tapasztalta.³⁹

Most ezekkel az égető kérdésekkel sem foglalkozom azonban, hanem megelégszek az „lszony” elevenbe vágó hazai hatásának megállapításával. Nem firtatom, hogy mennyiben eszméltette önmagukra, vagy környezetükre, vagy a világukra az embereket. Csupán arra törekszem, hogy kipreparáljam a regényből készített nyelvi kivonatomból az Isony filozófiai képletét. Élve a meteorológiai és a tőzsdéi hasonlatban jelzett módszerrel. Az iménti kettős meggyőződésben, habár abban a tudatban persze, hogy a kettő inkább üti, mintsem erősíti egymást. Vállalkozásom személyes célját éppen ennek az összekülönbözésnek az előbuktatásában látom azonban: *megmutatni az Isony, mint olyan közeg, amelyik a metafizikai Léte elállva a „léte” azoknak, akik ebben a közegben élnek.*

Az Isony stációi és filozófiai jelentősége

Ha valaki nem bízik abban, hogy egy művészi alkotás mondanivalóját ki tudja fejezni a műalkotás nyelvi elemzésével (vagyis áttelesen és sűrítve), akkor végső soron Borges térképésze szerint kénytelen eljárni. Pontos másolatot készít. A térképész annyira részletezte és pontosította a térképet, míg végül éppen akkora nem lett a térkép, mint a térképen ábrázolt terep. Aki az „lszony”-ról szándékozik írni hasonlóképpen, az szóról szóra lemásolja az egész regényt. A térkép-hasonlatban – amelyik egy „darab valóság”-nak és e valóság „kifejezésének” a viszonya – ennek az eljárásnak több lappangó buktatója ismerhető fel azonban. Milyen távolságról látja a térképkészítő a terepet? Milyen perspektívában? Milyen nézőszögből? Milyen szempontból? És tesz-e valamit azért, hogy a terepvizonyokat alaposabban ismerje meg annál, mint ahogyan éppen látja? Változtatja-e látószögét? Vesz-e talajmintát? És egyáltalán, tartja-e magát a kijelölt terephatárokhoz, vagy igyekszik tekintetbe venni az adott határokon kívüli területeket is?

Kinek-kinek a saját képzeletére bízom, hogy szaporítsa ezeket a kérdéseket. És azt is, hogy az írásmű, egy szövegalkotás összefüggésében fogalmazza át és tegye fel ismét ezeket. A magam részéről csak három megjegyzést szeretnék tenni.

Eredeti és másolat egybevétele nem az eredeti jelentés ismételése, hanem a sorozatgyártás kezdete. Különbözik az eredetivel egyező másolat készítése nem az eredeti iránti hódolat, hanem a tehetetlenség aktusa; üresjárat, melyet az motivál, hogy nem tudnak mit kezdeni az eredeti (Olvasóban – esetleg – megfogadó) jelentésével, netán el akarják sikkasztani azt. Az eredetiről előrejelzésként adott meghatározásokból leágazó további értelmezések nem szaporíthatók annyira, hogy lefedjék az Eredet, viszont ha egy értelmezés találó, akkor feleleveníti az Eredet, sőt, akár bővítheti azt. Ezt a három megjegyzést bizonyos posztmodern írásművek és irodalomelméletek kritizálására előre/gondolva teszem, módszertanilag pedig az „lszony” immanens elemzéséből történő filozófiai iszony-értelmezésben hasznosítom. Keresve a leírások találati „pontjait”, melyeken megelevenedik az Isony.

Az Isony a stációi felől elevenedik meg. Az „lszony”-ról folyó beszédben akkor, amikor az értelmezés talál egy stációra. Amikor az értelmezés során valamelyik nyelvi kifejezés eltalálja az átélést. És éppen a nyelvi találat által válik stációvá az iszonyodás. Ha még nem fogalmazta volna meg magának az, aki iszonyodik, akkor a regényíró nyelvi találatát által, vagy a regény beszélyéből az elemzésbe kiemelt megnevezések nyomatköszítése révén, vagy még tovább, az elemzések értelmezése során nyomatköszített vagy újonnan alkalmazott nyelvi lelemények által.

Megkísérem, hogy összeállítsam az Isony stációit. Németh László regényét veszem alapul, a regényről írott elemzésemet felhasználva. Más források figyelembevételével bizonyára mutatkoznának másféle stációk. Más szempontokból más sorrendben. Nem valamiféle kimerítő leltár készítése azonban a célom. Vállalkozásom egy sajátos magyar közeg megmutatására irányul. Beérve egy példájával, az „lszony” című regénnyel, és maradványok a róla készült írásműnél a példa kidolgozása során. Számítok azonban arra, hogy eljutok így egy olyan jellemzőhöz – az Isony-közeghez –, amelyik sajátossága „létünknek”, a /nyugati/ filozófia menetében pedig újdonságnak, éppen a Léte és a Létezés kettősében mozgó gondolkodás egyik kiváltásának, és így nyugati „lét”-kérdés sajátos átminősülésének bizonyul.

Az Isony első stációja az önellentmondásba csavarodás [65]. Érzékeli az ember azt, amibe nem lenne szabad belesodródnia, de mégis együttműködik – „kollaborál” (célzás volt ez az ige annak idején a különféle kollaboránsokra) – vele. Nem cinkosként vagy ügynökként, vagy cselszövöként, vagy egyéb olyan módon, amelyik az egyén egy bármilyen csekély, titkos és erőltetett zugából irányítható, vagy legalább észrevételezhető, figyelemmel kísérhető még, hanem testestül-lelekestül belebonyolódva. Belső támpont nem vész el úgy azonban, hogy megszűnik az önértékelés, ami többnyire öntudattá, önreflexióvá fejlődik aktuálisan. Ellenkezőleg. Éberrel ügyel az ember arra, ami vele történik, és ami önmagában végbemegy. Sőt, egyre-másra védekezik ellene. Ügyelése és védekezése csupán egy futó mozzanata azonban a sodródásnak. Ilyen módon az fakad fel benne belülről, ami kívülről elárasztja, és ami benne

terjeng. Az iszony mindent elborít; tulajdonképpen ez az Iszony észrevétele, de túl későn ahhoz, hogy a kivételeződés belőle felmerülhessen.

Következő stáció a „teljes kiszolgáltatottság” [67]. Felismeri az ember a kiszolgáltatottság feszítékeit. Kiszolgáltatottsága ellen nem tudja azonban fordítani ezeket, mert ő benne magában feszülnek. Hiába változtat rajtuk, a sajátjaiként fordulnak ellene. Az iszonyodás, ami külső, belső és legbenső frontvonalainak elmosódásaiból zúdult elő és tör fel továbbra is, most a tulajdon mérlegeléseket használja önmaga ellen. Érzelmek, gondolatok, szándékok, ítéletek azonmód kelnek önmaguk ellen, ahogyan keletkeznek. Eleggýé válnak. Az ember maga pedig úgy elegyedik, hogy ő maga ez az elegy. „Izonyú kétségbeesés” [72], amikor elegyben elegyként hánykódvá megnevezni próbálja magát az ember.

Harmadik stáció az Iszony kiteljesedése. Péppé változtat bármit. Kiváltképp az embert magát. Pépesen teljesedik ki. Ennek a kiteljesedésnek van azonban saját-minősége: a péppé emésztődéssel változik a Sors Végzetté [72]. Menekvés nincs. Meg lehet nevezni meghatározott témákat; a lényegeseket és legfontosabbakat, akár az iszonyból megváltó ígéretek is – hiszen az ember tudatos, sőt fokozottan /ön/tudatos lényként járja az iszony stációit –, tartása azonban egyiknek sincs. Ami összeáll, az az Iszony öntápláló oldatává esik szét. Ekkor pedig megmutatkozik, hogy előbb sem volt egyéb, mint foszlány.

Innen csak néhány lépés, hogy határtalanul behatárolódjon az Iszony. Alakokat ölt, de soha nincs kontúrja. Végletekig hatol, de sehol sincs széle. Szanaszét terjeng, de sehol sem esik rajta fogás. Bárhol behatárol, de minden határon túlcsap. A hagyományos metafizika szókészletét („Lét”) használva „Izony-lét” ez [73]. Személyre szabva: „átlényegülés”; belelényegülés az iszonyba, és viszont. És mindkettő „egyre”-megy; az Izonyra.

Bár alig hihető, van még stáció. Az ember iszonyba-omlott maradéka roskatagon és szétszéledőben is elegendő pillanat ahhoz, hogy a saját iszonyát másban tapasztalja, a másik iszonyt pedig sajátjaként [74]. Egy s más egyaránt iszonyteltett, és bárki ilyen módon Egy-Más. Szörnyetegek a szörnyű iszonyban, iszonyatként.

És máris itt a következő stáció. Az Iszony önmagát nemzi önmagában. Nemző és nemzett nem különül el azonban, hanem az Iszony önnemzése éppen az Iszony folyamata. Az ember, aki észleli – hiszen az ő stációja mindegyik Iszony-stáció –, azt mondja, ha az iszony benne és általa szóhoz jut: „ez az iszony mélysége” [74].

Hetedik stáció, amikor önmagát ismeri fel az ember az Iszony nemzőjének. Mindent elborítva és felemészítve zúdul persze tovább, akkor, és még tovább az Iszony; közege maga az ember, minden egyéb között. Az ember mégis megképzik benne az Iszony nemzőjeként. Ha futja arra, hogy mérlegelje ezt az eseményt, többszörösen képviselve találja magát az Iszonyban. Egyszer mint az Iszony mértéke, másszor mint az akár tőle függetlenül hömpölygő iszony reagense [75], kiváltképp pedig mint a külső és a belső iszonyt együttesen nemző köteléke.

„Médiúm” – tehetjük hozzá. Ezzel a Közéget „köztessé”, „közvetítővé”, „középsővé” minősítő kifejezéssel vége is szakad az Iszony stációinak. Noha mindegyre újra keletkezhet innen, és folytatódik a stációzás, akár szüntelen.

Az Iszony Médiúmmá válásának az esélyéhez jutva megszakítom azonban az Iszony sajátosságainak a vizsgálatát, mert a „médiúm” felbukkanása kikényszeríti a (nyugati) metafizikával történő összevetést. Eleinte is ennek a jegyében történt ugyan az „Iszony” értelmezése, az Iszony „közeg”-minőségének a felismerése azonban a metafizikától eltérő utakra terelte az értelmezést.

Miután az Iszonyról mint a Közeg egy fajtájáról kialakult mostanra egy bizonyos kép, a filozófiai vizsgálódás két feladat előtt áll. Egyik az Iszony és a metafizika fogalmi közötti különbözőség kimutatása, másrészt a metafizika megváltozása abban az esetben, ha az Iszonyt a hagyományos metafizika fogalmával egyenrangú kifejezésnek tekintjük.**

Jegyzetek

- 1 Pethő Bertalan: *TO PELEKEI EINAL. Arisztotelész egyik grammatikai konstrukciójának filozófiai értelmezéséről*. In: Uő: Határjárás Posztmodern Végeken. Platon, Budapest, 2003.
- 2 Vö. Heidegger, Martin: *Die Metaphysik als Geschichte des Seins*. In: Uő: Nietzsche. Zweiter Band, Neske, Pfullingen, 1961, 399–490.
- 3 Vö. Wierzbicka, Anna: *Ethno-Syntax and the philosophy of Grammar*. Studies in Language 3, 1979, 313–383.
- 4 Schelling, F. W. J.: *Philosophie der Offenbarung. Schellings Sämtliche Werke*, II. Abteilung, Bd. 4, Cotta, Stuttgart und Augsburg, 1858, 359. o.
- 5 l. m. 366. o.
- 6 Kierkegaard levelét idézi Hermann Glockner: *Die europäische Philosophie von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Zweite Auflage. Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1960, 909–910. o.
- 7 Idézi Michael Theunissen és Wilfried Greve: *Kierkegaard. Werk und Wirkung*. In: Michael Theunissen und Wilfried Greve (Hg.): Materialien zur Philosophie Sören Kierkegaards. Suhrkamp, Frankfurt/M, 1979, 9–104. (87. o.)
- 8 Vö. Paul Ricoeur: *Philosophieren nach Kierkegaard*. In: Michael Theunissen und Wilfried Greve (Hg.): Materialien zur Philosophie Sören Kierkegaard, id. kiadás, 579–596. /595. o./
- 9 Sören Kierkegaard: *A szorongás fogalma*. Ford. Rác Péter. Göncöl, Budapest, 1993, 70–71. o. jegyzet.
- 10 Kierkegaard 1835. augusztus 1-jén írott feljegyzését idézi Martin Heidegger: *Die Metaphysik des deutschen Idealismus. Zur erneuten Auslegung von Schelling: Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände (1809)*. Martin Heidegger Gesamtausgabe. II. Abteilung, Band 49, Klostermann, Frankfurt am Main, 1991, 23–24. o.
11. Kierkegaard: *A szorongás fogalma*, id. kiadás, 114–115. o.
- 12 l. m. 63. o.
- 13 l. m. 73. o.
- 14 l. m. 60. o.; az idézetet a német nyelvű kiadás (Der Begriff der Angst. Übers. Chr. Schrempf. Diederichs, Jena, 1923, S. 44.) alapján módosítottam. – Itt jegyzem meg, hogy az idegen nyelvű idézeteket az eredetiből való saját fordításomban közlöm, a megjelent magyar fordításának – ha ilyen van, illetve ha a rendelkezésemre áll – a bibliográfiai adataival együtt. Kierkegaard esetében nem a dán szöveget, hanem a német fordításának a szövegét használtam.
- 15 l. h. – Németül: Die Möglichkeit besteht darin, dass man kann.”
- 16 l. m. 52. o. – Németül id. kiadás, 36. o.
- 17 l. m. 51. o.
- 18 l. m. 53. o.; vö. 102. o.
- 19 l. m. 179. o. – Németül 153. o.
- 20 Pethő Bertalan: *Filozofálás és költőiség*. Magyar Filozófiai Szemle 26. 1982, 145–164.
- 21 Jaspers, Karl: *Psychologie der Weltanschauungen*. Fünfte Auflage, Springer, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1960, S. XI.
- 22 Jaspers, Karl: *Philosophie. II: Existenzherhellung*. Dritte Auflage, Springer, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1956, 266. o.
- 23 Jaspers, Karl: *Philosophie. III: Metaphysik*. Dritte Auflage, Springer, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1956, 235–236. o.
- 24 Heidegger, Martin: *Sein und Zeit*. Neunte unveränderte Auflage, Niemeyer, Tübingen, 1960, 251. o. – Magyarul: *Lét és idő*. Fordította Vajda Mihály és mtsai, Gondolat, Budapest, 1989, 430. o.
- 25 Vö. i. m. 12. o. – Magyarul: 101–102. o.
- 26 Sartre, Jean-Paul: *L'existentialisme est un humanisme*. Nagel, Paris, 1946, 17. o. – Magyarul: *Existencializmus*. Ford. Csatlós János. Második kiadás. Studio, Budapest, é. n. (Reprint: Hétágú Síp Alapítvány, Budapest, 1991), 34. o.
- 27 l. m. 32. o. – Magyarul: 43. o.
- 28 Vö. „Tudatállapot a második frontvonalon” című írással, a „Lét és irodalom” I. kötetében (Platon, Budapest, 2000), 183–189. o.
- 29 Sartre, Jean-Paul: *L'être et le néant*. Essai d'ontologie phénoménologique. Gallimard, Paris, 1943, 503. o.

30 Pl. Karl Jaspers: *Notizen zu Martin Heidegger*. Hg. v. Hans Saner. Piper, München, 1978. – Martin Heidegger: Über den „Humanismus“. Brief an Jean Beaufret, Paris. In: Martin Heidegger: *Platons Lehre von der Wahrheit*. Mit einem Brief über den „Humanismus“. Francke, Bern und München, 1947, (Dritte Auflage 1975), 53–119. o.

31 Pethő Bertalan: *Korunk filozófiája*. Két tételben: ELÉG-tétel – a MODERNről. TEHER-tétel – POSZTMODERN korszakváltozás. Platon, Budapest, 1992.

32 Pethő Bertalan: *Előmérkőzések posztmodern csatározásokhoz*. Platon, Budapest, 1995.

33 Pl. Jean-Paul Sartre: *Situations*, VI–VII. Gallimard, Paris, 1964, 1965. – Uő: *Critique de la raison dialectique*. (Précédé de Question de méthode). Tome I: *Théorie des ensemble pratique*. Tome II: *L'intelligibilité de l'histoire* (inachevé). Gallimard, Paris, 1960, 1985.

34 Ditfurth, Hoimar v. (Hg.): *Aspekte der Angst*. Stamberger Gespräche 1964. Thieme, Stuttgart, 1965.

35 Jahn, Thomas: *Zum Wortfeld „Seele-Geist“ in der Sprache Homers*. Beck, München, 1987.

36 „Lét és irodalom” című tanulmány az azonos című könyvnek az I. kötetében Platon, Budapest, 1998.

37 Pethő Bertalan: *Előmérkőzések posztmodern csatározásokban*. id. kiadás, 51. skk. o.

38 Pethő Bertalan: *A filozófia híg mosléka*. Első fél/adag/, id. kiadás az 1. sz. jegyzetben, 34. skk. o., és az 1. sz. jegyzetbe tartozó szövegben, főntebb.

39 Kierkegaard: *A szorongás fogalma*, id. kiadás, 44. skk. és 51. o.

---

* A szögletes zárójelbe írt számok a szerző „Lét és iszony” című tanulmányának a Lét és Irodalom I. (Platon, Budapest, 2000) kötetbeli oldalszámaira utalnak.

** Ez a tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramnak (OTKA 032646) „»Posztmodern« filozófia: lelevezés, hagyomány és kihívás feszültségében” téma támogatásával készült.

A tanulmány első része a Forrás 2002. szeptemberi számában jelent meg. Folytatása pedig a folyóirat következő, áprilisi számában található.

Wehner Tibor

„Új struktúra”

Tízéves a Műhely Művészeti Egyesület

Németh Lajos művészettörténész professzor 1991-ben állapította meg: „Bármennyire ellentmondásos is a magyar társadalom jelenlegi helyzete, tagadhatatlan, hogy merőben új struktúra kezd kialakulni a működésképtelenné vált régi rendszer romjain. E tény mindenfajta helyzetelemzésnek figyelembe kell vennie, annak ellenére, hogy számos területen érezhető a korábbi szisztéma átmentésének, vagy pedig az új szituációhoz való alkalmazásának kísérlete. Tény, hogy objektív és szubjektív okok miatt lelassult az átalakulás folyamata, ennek ellenére a paradigmaváltás mindenütt szembeötlő. Mindez megmutatkozik a társadalom intézményes rendszereinek válságában is.”

Nos, tíz évvel e gondolatok feljegyzése után megállapíthatjuk, hogy a válság hosszan elhúzódó: a művészet, a magyar művészet intézményei napjainkban is aggasztó állapotban vannak, a régi rendszer romjait – amelyek alatt értékek is rejtőznek – még nem takarította el senki, és az új rendszer pillérei sem épültek még fel: gondoljunk a művész meglehetősen ingatag és veszélyeztetett társadalmi helyzetére, a művészeti életet eltető források esetleges és korántsem elégséges voltára, a hosszabb távú, állami szintű kulturális-művészeti koncepció, stratégia teljes hiányára. Ami történt, ami történik, az önszerveződésen alapul, az a művészek öntevékeny fellépésének függvénye: és ezt pontosan tükrözi a kortárs magyar művészet szervezeti rendszerének mai összképe is. A nyolcvanas-kilencvenes évtizedfordulón lezajlott rendszerváltást követően a régi szervezeti formákkal szakítva és a művészeti életre köszöntött szabadsággal élve gyors és átfogó szerveződési folyamatok zajlottak le Magyarországon: a második világháború előtt működött művészársaságok éledtek újra, ám ennél fontosabb volt az ágazati, a technikai egységesítő jegyek által meghatározott szerveződések létrehozása. Egyesületet és társaságot alakítottak a festők és a vízfestők, a rézkarcolók és papírművészek, a szobrászok és a kárpitművészek, ám míg ezek egy-egy szakma képviselőivé váltak magától értetődő módon fővárosi székhellyel és működéssel, a teljes körű integrációra és a valódi műhelymunkára alkalmatlanok voltak: mert a régiókban, a vidéken élő és dolgozó alkotók csak esetlegesen és periférikusan vehettek részt tevékenységükben.

A regionális hatókörű szervezetek sorában az elsők között alakult meg a kecskeméti, a most tizedik születésnapját ünneplő Műhely Művészeti Egyesület, amelynek – mint a százas számot közelítő taglétszáma is mutatja – Kecskemét városa és Bács-Kiskun megye művészeinek, illetve az innen elszármazott, ide kötődő művészek összefogása az elsőrendű célja. Hasonló szerveződések az ország más tájain is meglehetősen – városi és megyei keretek között, mint a kaposvári Kapos Art, a Fejér megyei Székesfehérvári Művészek Társasága, a Veszprémi Művészek Céhe vagy a néhány hónapja megalakult Heves megyei Szabad Szalon –, amely regionális szerveződésű művészársaságoknak a tagok által képviselt sokrétűséggel, sokarcúsággal, és ebből következően az elmélyült műhelymunka illuzórikus voltával kell megküzdeniük. Mint a Műhely Művészeti Egyesület ezen kiállítási kollekciója is pontosan reprezentálja, itt eltérő területek, ágazatok, műfajok, technikák, törekvések képviselőinek, alkotóinak kell együttműködni, és e sokarcúság szellemében kell a művészeti célokat is megfogalmazni. A hosszú, tízéves együttműködés azt tanúsítja, hogy Kecskeméten sikerült e dilemmákat kiegyensúlyozni: a közös érdekképviselő, a rendszeres együttes fellépés, a folyamatos művészeti jelenlét az elsőrendű cél. És ezt a célt az ilyen rendkívüli változatosságot, az irányzatok, a törekvések, a stílusok, a műfajok és műnemek sokszínű együttesét felmutató kollekciókkal valósítja meg az egyesület, mint ezen ünnepi tárlat anyaga. Természetesen erőltetett lenne bármiféle jellegzetes domináns vonás, valamifajta kecskeméti vagy Bács-Kiskun megyei specifikum megjelölése vagy kiemelése, de körbepillantva az talán a nagyobb tévedések kockázata nélkül leszögezhető, hogy a mind a tartalmi, mind a formai vonatkozások által éltetett tradíciók továbbéltetésének, a hagyományokhoz való ragaszkodásnak itt meghatározó szerepe van.

Az egyik közelmúltban megjelent művészettörténeti elemzés – Szűcs György egyik tanulmánya – szerint alkotói szempontból rendkívül fontos, meghatározó probléma a centrum és a periféria egymáshoz való viszonya, illetve a művész pozícióját meghatározó volta. A modell létező: Magyarországon gondoljunk csak a Budapest–vidék meglehetősen ellentmondásos problémakörre. Nos, az elmélet szerint, a fővárostól, a centrumtól távol, vidéken, tehát a periférián élő és dolgozó művészek számára három magatartásmód lehetséges: 1. A centrum megközelítése, vagyis a periféria elhagyása, 2. A periféria centrummá alakításának kísérlete, 3. A hagyományvédő, önvédelmi elzárkózás, a centrum kizárása. A három lehetőség közül számomra a Műhely Művészeti Egyesület által megcélzott variáció, a periféria centrummá alakítására való törekvés jelöli a megoldást, vagyis a helyi értékekre és szellemiségre alapozott művészi szemlélet és magatartás, a független alkotótevékenység és az aktív művészeti kommunikáció.

Konczer Kinga

A mitikus tér

Bogdán László: Drakula megjelenik

Bogdán László *Drakula megjelenik* című regénye sajátos térbe vezet minket – egy hatalmassá tágitott, végtelen, felfoghatatlan térbe, melynek minden kiterjedése jelentőségteljes. Egy mitikus térbe lépünk.1 Bogdántól nem áll távol a tér mitikus felfogása, hiszen eddigi életművében gyakran találkozunk ilyen térábrázolással: az író szülővárosa, Sepsiszentgyörgy mint mitikus tér jelenik meg; ám e regényében (még tőle is) szokatlan térmegoldással találkozunk.

Bogdán Nicolae² Spiridon nyugdíjazott belügyes hadnagy „életútját” rajzolja elénk – életének mindazon mozzanatait, melyek összefüggésben állhatnak betegségével, azzal, hogy Drakula (a „homálygróf” állandó epikai jelzővel ellátott legendás alak) megjelenik neki, idegen nyelven beszél hozzá, a szemében kavargó vörös pontok, lángnyelvek pedig elnyeléssel fenyegetik őt (feneketlen kútként) – s néha ő maga változik át Drakulává.

Egyes szám harmadik személyben hangzik el a kezdőmondat: „*Hogy mindez mikor kezdődött, nem tudja [...]*” – s e mondat tér vissza a regény zárószakára, egyes szám első személyben: „*Hogy mindez mikor kezdődött, nem tudom...*” – a három pont jelzi a mű önmagába való visszatérését, önmaga farkába harapó kígyóként, mely a szövegvilág tengelye: Bogdán az elbeszélés elbeszélhetőségét több módon kérdőjelezi meg, ám ezzel a „befejezéssel” a lezárhatóság problematikája is megjelenik.

Az egyes szám első és harmadik személy folyamatos váltakozása mindvégig jelen van a műben – a kívül- és belülvaló lét állandó dinamikáját húzva alá (mikor áll Spiridon „magan” kívül, mikor áll az elbeszélésen kívül, az elbeszélhetőségen kívül...). A regény felütése Mészöly műveinek kezdetére emlékeztet: nincs meg a térben és időben való elhelyezés biztonsága, a szereplők bemutatása, a mindentudó elbeszélő fölényes felül (és kívül) maradása. Miután az olvasó elbizonytalanodik („*Hogy mindez mikor kezdődött, nem tudja, készletét nem érez az emlékezésre, nehezen is tudná visszavezetni; [tény, hogy...]*”), a „tény” szóban még megkapaszkodhatna, ám a „tény” szó után nem kézzelfogható, bizonyíték értékű dolgok sorakoznak („[...] *tény, hogy mindig sokat képzelgett; voltak visszatérő álmai is [...]*”). A kezdet egyes szám harmadik személye egy olyan narrátor meglétét feltételezi, aki rögzít egy eseményt, egy kór- esetet, egy történetet: rögzít, biztos ponttá merevíti a bizonytalanságokat, kívülről figyeli a történet főhősét, megmagyarázza a „képzeltéseket”, álmokat, a miértekre választ ad... Kihallgatás vagy gyónás ez, vagy pszichoanalitikus kezelésbe csöppentünk? – Hamarosan megtudjuk, hogy Spiridon magnóra mondja emlékezéseit, álmait, a doktornőnek, Maia Flitgartnak. Ám hamarosan arra is rádöbbenünk, hogy nincs biztos pont, nincs magyarázat, nem lehet az eseményeket kívülről nézni és értelmezni – belépünk ebbe a világba, s az elbeszélés tudatfolyammá válik, melybe néha egy-egy harmadik személyű „tudatos” hang beleszól, de a kezelés, az értelmezés sikertelen, mindenki adhat jelentést mindennek, mindenki másnak tulajdonít jelentőséget és másképpen, az immanens tartalmak nem írhatók le, hiszen mindenki számára mások: kilépni lehetetlen, s ezt erősíti a zárószak egyes szám első személye is.

Bogdán beemel, átír, megváltoztat ismert és kevésbé ismert szövegeket, rájátszik motívumokra is Leginkább Mészöly Miklós motívumaival találkozhatunk: Bogdán Mészöly motívumait mint adottat, mint ismertet dolgozza fel – gondolkodom itt a fény-sötétség ellentétpár, a soha el nem álló, végtelen esőzés képzelete (amely a *Sátántangó*t is felidézti az olvasóban), a térkép-labirintus-repedés (fal, plafon), a kút, a színszimbólum, az állatszimbólum felhasználására. Hangsúlyos helyen utal Kafkára: az utolsó fejezetcímről (*Az átváltás*) azonnal eszünkbe jut neve, s a kastély, melybe Geluval igyekeznek, s melyet hosszú ideig nem találunk (míg Drakula meg nem mondja az utat Spiridonnak), a tévelygés, a bolyongás leírása is mind a cseh író idézi fel. Orwell neve is többször felsejlik előttünk, majd el is hangzik a regényben. S az utalások és motívumok mellett Spiridon költőkről, írókról, filozófusokról beszél, Hoffman világról, s Ady Disznófejű Naggyúrral folytatott küzdelmeiről, a doktornő Jung könyvét adja oda betegének, hogy tanulmányozza azt... – Ám e dolgozatnak nem feladata megfejteni a Bogdán által beemelt idegen szövegtestek eredetét – pusztán fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a regény egésze voltaképpen nagyon ügyesen megválogatott „lopott” sorok együttese, találhatunk átalakított *Szózat*-sört, Radnóti, de Dante poklát is felismerhetjük egy-egy leírásban... A nyelvezet azonban nem darabos, Bogdán sajátos stílusát nem török szét a beemelt sorok, a szöveg fragmentumaiból egységes kép, egységes-sajátos nyelvi világ épül fel.

A befejezhetetlenség problémáját a szöveg mint tér elgondolása segít vizualizálni, a szöveg mint labirintus, (intertextuális) térkép, a szöveg, mely végtelen univerzum... A szöveg áramlását megállítani nem lehet, legfeljebb mederbe terelni, szabályozni – a szöveggel mint véget-nem-érővel kapcsolatos fogalmaink nem véletlenül idézik meg a víz valamely attribútumát, vagy valamilyen vízfórt: folyam, áramlás, (tudat)áram – az örök körforgás, az örök visszatérés képzelete párhuzamot von közéjük (állandó megújulás, az, hogy a víz örök körforgása az életet hordozza, s nem a halált, hogy ugyanaz a víz áramlik örökké, s mégis másik – ugyanaz a szöveg áramlik örökké, s mégis másik).

A könyvforma bekeretez: a szöveg halálát eredményezi, a mű alkotás létét; élőholtá tesz: az öröklétet s a véget egyaránt sugallja. Az író feladata, hogy ne elégedjék meg e sugallattal, más módon is sugallja öröklétét, ne csupán a könyvben mint tárgyban, mint kézzelfogható eredményben lássa annak megtestesülését. Az önreferencia a lezárhatatlanság felmutatására gyakori módszerré lett – a szöveg nemcsak a szöveguniverzum hálójában referenciális, hanem önmagára is állandóan utal, maga is egy háló, egy labirintus, melynek nincs középpontja, csupán pontjai vannak – ennek teresítése jól megmutatkozik a *Bevezetés a szépirodalomba* című Esterházy-műben (a tökéletes iskolapélda). Ám Bogdán másként teresít, másként problematizál: művében mitikus teret hoz létre, s a szövegtest gömbszerűvé válik, két dimenzióban (könyvbe zárva) körré, a legtisztább geometriai alakzattá, melyben minden benne foglaltatik, mindennek kezdete és vége, s az örök körforgás szimbóluma. A regény különleges nyelvjátékteret (is – egy újabb térfogalom) hoz létre: a nyelvileg kifejezhetetlen dolgok felsorakoztatásán túl, a tudatfolyam technikáját a linearitás látszólagos lehetőségességével, elfogadhatóságával állítja egymás mellé (hiszen mégiscsak egy magnófelvételekre rögzített szöveget – is – olvasunk; a rögzítés kérdésével eljutunk az emlékezés és képzelgés határára: Spiridon maga teszi fel a kérdést: hasznos-e számára az emlékek felidézése, hiszen már maga sem tudja, hogy emléke valódi emlék-e), ugyanakkor az írás mint gyónás, önkíír(t)ás problematikája is jelen van a műben (az írás által gyógyulni, általa rábukkanni valami rejtett, tudattalan tartalomra, mely segít meg/feloldani a frusztrációkat, a kényszerképzeteket): a doktornő füzetet ad Spiridonnak, hogy az írja le emlékeit (az írásba vetett bizalom és hit azonnal megkérdőjeleződik, amint Spiridon nekifeszül az üres lapoknak, nem tud írni, mit is írhatna? – de Jung

megjelenítése szinte szarkasztikusan tükrözi a pszichoanalitikus eljárásokba vetett hit megingását). Az írás bibliai hagyományai szintén tetten érhetőek: a székelyek úgy bámulják a falat, mintha írás lenne azon (s itt eszünkbe jut a Dániel könyvében található jelenet, a babiloni Baltazár király lakomája, melyen emberkéz jelent meg a falon, s írta fel rá: Menetekel... - a pusztulás előjelzése jelenik meg).

Vészjósló hangulat, állandó fenyegetettségérzés, fenyegetés hangulata lebeg ebben a térben, homályos, hatalmas ködfelhőből emelkedik ki az elmegőgyintézet, mely a világot magát szimbolizálja – hiszen a világ az a tér, amelybe be vagyunk zárva, s e regény ebbe a térbe zár be, egy körbe, melynek nem középpontja az intézet, hanem a kör maga az intézet, falakkal körbevéve (Spiridon emlékei is e térben képződnek meg, volt már róla szó, hogy az emlékek és a képzelődés közötti határ elmosódik). Spiridon néha kilép a körből, a „normális” világba, ám az „térnküli”, hiszen nem a mitikus térbe tartozó, s így Spiridon léte megkérdőjeleződik, önmaga tér vissza „kezelésre”.

A végtelen és véges egymásba-játszása Drakula alakjában ölt testet (éjszaka-nappal, élet-halál). Az ember állandó szükséglete a végtelen, számára felfoghatatlan dolgok végessé, jelentéssé tétele – a mítosz alkotása – (illetve a kettő egymásba játszatása, ahogyan azt a szimbólum teszi). Drakula alakja azonban már nem szimbólum Bogdán művében, allegorikus alakká válik, a szó benjaminizáltságában. Tehát nem egy misztikus alak, mely megfogalmazhatatlan, megragadhatatlan, melynek jelentése adott, mely önmagát jelenti, hanem történetbe helyezett, mégis örök; egyéni történetben egyéni jelentést kap – felmutatja a lineáris történelemszemlélet, az örök ember képének paradox jellegét. Míg Drakula szimbólumként való léte nem feszeget emberi létkérdéseket, allegorikus alakként a lét alapvető problémáira világíthat rá. A repedésekre, melyek a felszín alatt meghúzódnak. S általa Bogdán az írás, az elbeszélés egységességét kérdőjelezheti meg, felmutathatja a repedéseket (Mészöly), melyek a lineáris történetmondást belülről, annak mélyéről bomlasztják meg, s a történelem, az idő kezdőponttól végpontig haladó szemléletét is (melyet a regény szerkezetével is megtesz: a mitikus idő, a mitikus kör). A múlt, a jelen és a jövő egyetlen körbe, egyetlen pontba zárul – minden „történelem” „magántörténelem” –, magánmitológia születik.

Ebben a magánmitológiában a „történelmi háttér” megrajzolása sem hagyományos módon történik: az egyes töredék-eseményekből töredék-történetek állnak össze, de explicit módon csupán egyszer vizsgálja a rendszer, a Hatalom kérdését: Spiridon és a doktornő beszélnek a nemes eszmékről, melyek szükségszerűen nemtelen ideológiákba fordulnak át. A „történelmi háttér” mint „egységet” azonban még ennyire sem teszi vizsgálódás tárgyává. A „történet” 1951-ben kezdődik (Romániában vagyunk), azaz az „első”(?) emlék ekkorról bukkan fel. Egy áprilisi éjszakán Spiridon és társa, Gelu egy „gyanús” fiatal hölgyet „hallgatnak ki” – Maia később Spiridon szeretője lesz, egyetlen éjszakára, s az ő szája széléről csorgó (Gelu ütése nyomán kisarjadt) vércsik nő hatalmassá, teljesedik ki, s borítja be az egész művet.

Az idő motívumának elemzése során különbséget kell tennünk a reneszánsz óta uralkodó két időszemlélet között. Ezek: az idő ciklikus és lineáris szemlélete. Az első reprezentálja az örök ismétlődés, visszatérés gondolatát (az idő és a történelem folyton ismétli önmagát). Ez az idő romboló, pusztító képzelet. A végzet szükségszerűen beteljesedik, az idő haladása a sors útjával összhangban áll – nincs más jelentése, mint a természet örök egyensúlyának fenntartása. Az idő lineáris szemlélete keresztény biblikus hagyományon alapszik. Hisz abban, hogy az idő valahol kezdetet vette és valamikor véget ér – a két végpont közötti út eseményekkel telített, ám az út végén egy elrejtett vagy eltított jelentés és igazság tárul fel. Ez a kevésbé kegyetlen és jóval személyesebb időelképzelés (melyhez a szimbólum idő- és történelemfelfogása társul). Ez a két időszemlélet egyesül és alkot egy sajátos szemléletmódot a *Drakula megjelenik* című regényben. (Ahogyan a szimbólum és az allegória viszonya is átértékelődik a műben.)

A lineáris időszemlélet jellemzője, hogy az események egymásból következnek, s egy végpont felé haladnak: jelentés konstruálódik (az időnek jelentést és jelentőséget tulajdonít), s ez a hős tudatállapotának változásával függ össze. Ez az időszemlélet is megjelenik a regényben: az embernek szüksége van arra, hogy az eseményeket kronologikus sorrendbe helyezze (Gadamer). Az ember képtelen történelmi tudat nélkül élni. A magnószalagra rögzítés, a gyermekkor felidéz(tet)ése, a kiírás erőltetése, a doktornő „kihallgatásai” mind-mind egy történet-konstruálás felé irányulnak, mely azonban lehetetlen. Ám az emlékezés által több történet-töredék bukkan fel. Spiridon megkérdőjelezi e módszer (felkutatni az emlékeket, hogy a betegség „okát”, a gócot, a kiindulópontot megtaláljuk) sikerességét, hiszen már ő sem tudja, mi emlék és mi a képzelet műve fejében (újabb mészölyi motívum). *„A történelem az emlékezés által válik mítosszá. Nem elvalóttanodik, hanem éppen ellenkezőleg, így válik csak valósággá, lankadatlan normatív és formatív erővé.”*⁴ Az emlékezés által a múlt állandóan jelen van a jelenben – s a jövőre irányultság is. Azzal, hogy Spiridon folyton emlékezik, folyton (el)beszél, belép a körbe, melynek foglyává válik: önnön elbeszélése rabja lesz, a valóság és az álom közötti különbség egyre inkább elmosódik, a jövő a múlttal azonos. Magánmitológiája az emlékezés által termelődik ki. Spiridon ébersége teljesen elhomályosul – az elvarázslat, az alvajáró állapotába kerül: a májja rabja lesz.

A Maia szája szélén csorgó vércsik jelenik meg, ha Spiridon tudatának elvesztése felé közeledik – vagy naplementekor. A vörös fény, a tisztátalan fény láttára Spiridon agyát (s így világát) elborítja Maia arca – s izgalmas, hogy a doktornőt, akinek feladata Spiridon gyógyítása, szintén Maiának hívják (s akivel kapcsolatban pedig Evelinnek vannak félelmei: nem lát a szeme mélyére, „fátyol” fedi azt, s Evelin ennek a szempárnak a mélyétől retteg, ugyanúgy, ahogyan Spiridon Drakulától). Maia fátyla – Májja fátyla. Mert mi is a májja? A varázslat. A látható világ. Mert semmi abból, amit az ember érzékeivel tapasztal, nem valóság. A világ nem hely, hanem állapot. Amikor az ember alvajáró, a májja varázslatában él. S amikor az ember elkezd gondolkodni, akkor fogja el a májja-reszketés. Spiridon a tó partján gondolkozik el először azon, hogy valóban ezt kell-e tennie. S így a májja mint varázslat politikai hangsúlyt nyer: egy másik ember által teremtett realitásba (s nem valóságba) zártan cselekedett eddig, valóságnak tekintve azt. Ám Spiridon rossz felé fordul: önmaga felé. Nem nyílik meg, nem veti alá magát Maiának, a nőnek, aki párja lehetne.

Érdekes, hogy Hamvas a májával kapcsolatban ír „szubjektum-elméletéről”: az ember csak szubjektumként képes létezni, csak alávetettségben tud élni. Kilépés nincs, de nem a foucault-i értelemben, nem „negatívumként”, hanem ideális állapotként: az emberi lét értelme, hogy szubjektum – kifelé forduló szubjektum (önfeladás, megszabadulni az önmagamért való rettegéstől – s a szerelem által megváltónak s megváltottnak egyszerre lenni). S nem a negatív egoizmust szülő, önmaga felé forduló – ez ugyanis a szenvedélyes közép helyett a didergő félelem középpontja. S itt állunk meg egy pillanatra: Spiridon rettegése a „történet” rettegésével is párhuzamba állítható. A májja rabja, a varázslat, önmaga rabja, s mindeközben állandó reflektálásra kényszerül. A világban repedések vannak, törések – Spiridon ezeket látja, de nem tudja, hová sorolja őket. A világ varázslat, mindenkinek megvan a maga világa, mely el nem mesélhető, át nem adható. A történet mondás lehetetlenségének tematizálása egy ilyen olvasat során is előbukkan.

Orwell neve – mint már említettem – elhangzik a regényben: ez által hangsúly helyeződik a Hatalom kérdésére, s egyben a mű antiutópiaként való értelmezése sugalmazódik. Bogdán regénye tehát olvasható reakcióként is (Szilágyi Ákos vizsgálja az utópiát és az antiutópiát reakcióként) – a társadalmi „rend” negatívumait felmutató, az örületbe, a beteges képzelődésekbe kivetítő, megtestesítő műként, melyben az egyén lehetőségei korlátozottak egy „közjó” érdekében. Az egyéni „boldogság” a „kollektív boldogsággal” azonos – az osztályellenségek felkutatása és kiirtása válik az egyetlen éltető elemmé.

Az antiutópiában a család, a szerelem, a természet és az emberi érzések dehumanizálódnak, hogy az erős érzelmi kötődésnek lehetősége se legyen. A természethez való viszony teljesen megváltozik: a természeti képek vértől mocskosak (ugyanakkor a vér az áldozat képzetével is asszociálódik, a természet és a vér ekképpen való összefonódása azonban már nem a természeti ember „tisztá” összekapcsolása, hiszen a regényben a vér mellett a spermium jelenik meg sokszor, a kettő keveredik: a spermium, mely életet hordozó, szintén negatívvá, mocskossá válik), minden emberi viszony bemocskolódik (Spiridon Evelinnel való kapcsolata a „legemberibb”; s Geluval való „barátsága” nem teljesebben ki – a körülményekhez alkalmazkodva Gelu „vadállattá” válik, szadista kéjencsé, s csak Spiridon elbeszéléséből tudjuk meg, hogy Gelu valójában jó barát lehetne...). A vörös szín dominál: a naplemente színe, Drakula köpenyének belseje, a szemében szikrázó pontok, Evelin haja, s természetesen a vér, a mindig, mindenütt jelen lévő vér.

Az antiutópia liberális tiltakozás az utópia megvalósulása ellen (mivel az szükségszerűen szörnyűséghez vezet – ld. Orwell világa). A szubjektum tehetetlen az ésszel szemben, mert az éppen a boldogságra hivatkozik. Az ilyen társadalom nem létezhet politikai terror nélkül, s mindig szükséges egy személy, akinek mindent szabad. Akire a felelősség hárul. Ő a Sátán, aki a jóra törve hozza létre a rosszat: a Paradicsom a földre nem hozható le, a földön Pokollá válik, hiszen a tudás bűn – csak tudat nélküli boldogság lehetséges. A lét és a tudat azonossága csupán a nem-létben érhető el, s a boldogságért cserébe az ember feladja emberi, egyéni „én”-jét: egy általános, kollektív, személytelen létben, a „mi”-ben olvad fel.⁶ Spiridon nem tud feloldódni ebben a „mi”-ben („*mi a párt öklei vagyunk, velünk csap le az osztályellenségre, és az osztályellenség nem ember!*”⁸), mondja Paun ezredes⁷, a csoportidentitás létrehozása ezen a mechanizmuson alapszik: „*ők azok, akik nem mi vagyunk*”⁸), nem tud „bosszúálló angyallá” válni, nem tud a gépezet egy csavarjaként, a párt ökleként létezni. Többször megfogalmazódik benne a kérdés, hogy valóban ez-e az, amit tennie kell – s ahogyan fogalmaz: sajnos még él a szívében szánalom. Ha antiutópiaként olvassuk a művet, Drakula alakja a Szilágyi által „Sátánnak” nevezett alakhoz hasonlítható: az a valaki, akinek kezében összefut minden, akire a felelősség hárul – Spiridon nem gyilkos, a gyilkos Drakula. A párt megtestesül Spiridon képzetében, hiszen csak a társadalom tagjaként létezhet (hiszen az antiutópiában az egyén egyenlővé válik társadalmi helyzetével), s tudata (még) tiltakozik az ellen, amit „tennie kell” (az ilyen társadalmakban a legnagyobb bűn az egyéniség). A megfoghatatlan, láthatatlan Hatalom megtestesül Spiridon tudatában. Az eseményeket a Hatalom irányítja, mely belehelyeződik egy tágabb kontextusba: a történelemébe⁹. Orwell 1984-ében a Hatalom már uralja a történelmet is, a történelem helyeződik bele a Hatalom kontextusába. Bogdánnál a Hatalom a tudat legmélyébe fészkei magát, s vele együtt a történelem ideje is mitikussá válik. Spiridon is ki akar lépni (ahogyan Winston is ki akart), ám a kilépés lehetetlen: Spiridon bonyolultabb módon rendelődik a Hatalomnak alá: önmagát teszi szubjektummá egy önmagában megtestesített Hatalom által, ezáltal individuum-létét (látszólag) megőrizheti.¹⁰

Bogdán regénye rengeteg sikot mozgat, motívumokban igen gazdag – s természetesen mélyebb, részletesebb elemzést kíván. A *Drakula megjelenik* izgalmas problémákat tematizál, izgalmas megoldásokkal. Céлом nem a teljes körű elemzés, sokkal inkább a figyelem felkeltése: Bogdán László termékeny író, akinek munkásságát nem szabad perifériásként kezelni.

Jegyzetek

1 „[...] a mitikus térfelfogás nem ismeri a belső és a külső mozzanatok által közvetített különbözőségeket. A világ középpontját formához juttató tér, a város, a görög korban bizonyos értelemben mindent belsővé tesz, tehát az immanens és a transzcendens elemeket egyaránt. Ami ugyanis a város falain kívülre kerül, az nem sorolható a tér fogalmkörébe, bizonyos értelemben a poliszon túl a témélküliség terül el.” (Faragó Kornélia: *Térrányok, távolságok*. Fórum, Újvidék 2001. p.17)

2 A főhős keresztnéve azonos Ceaucescuéval – megkockáztatom, hogy a művet lehet úgy is olvasni, mint amelyben Drakula megjelenése és a visszatérés nem mint örök visszatérés értelmeződik, hanem egy másik legendára utal: arra ti., ami X kivégzések elterjedt: hogy valójában nem ő, hanem hasonmása halt meg, ez azonban végtelenül leegyszerűsítene a mű bonyolult világát.

3 ld. Benjamin, Walter. *Allegória és szimbólum*. in. uo. *Kommentár és prófécia*. Gondolat, 1969. p. 127.-161.

4 ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet – Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz. Budapest, 1999. p.53

5 ld. Hamvas Béla: *Májá*. in. uo. *Arkhai*. Medio, Szentendre, 1995. p. 175.-265.

6 Szilágyi Ákos: *Ezerkilencszáznyolcvannégyen innen és túl* című könyve alapján. (Magvető, Bp. 1988.)

7 Bogdán László. *Drakula megjelenik*. Mentor. Marosvásárhely, 2002. p. 8.

8 uo.

9 FOUCAULT, Michel: *A szubjektum és a hatalom* című szövege alapján. (in *Testes könyv II*. Ictus és Jate, Szeged 1997. p.267.-293.)

10 Foucault szerint az ember azért képtelen kilépni az alárendeltségből, mert individuumnak tartja magát, holott a Hatalom szubjektummá alakítja. A kilépés csak úgy (lenne) lehetséges, *ha felismerem, hogy szubjektum vagyok*. Spiridon felismerte ezt, ha nem is tudatosan?

Zalán Tibor

A kötőhomok krónikái

Feljegyzések Kántor Lajos utazás-könyvéhez

Az út-metaphora egyike legősibb és legerősebb képzeleteinknek. Az út a valahonnan valahová eljutás tartománya, az ember mindig van valahol, és mindig el akar jutni valahová, pontosabban, el kell jutnia valahová, hiszen ebben az esetben a nyugvópont harmóniája maga a halál. Az út maga is benne van egy nagyobb útban, amin mozgunk, az mozog valamiben, a gondolatot most csak nagyon slendrián módon végigvive, az univerzum nem egyéb, mint egyetlen végtelenített út, mely végtelen számú véges útból tevődik össze.

Utazó az, aki ezen az úton – *ezen az útonon* most egy általános utat értünk – halad, valahonnan valahová, és el is ér az esetek legnagyobb részében. Az előző metaforához kapcsolódva, valamennyien utazók vagyunk, szoktuk volt mondani, életút, a tulajdon életünknek is csak utazói vagyunk, itt a kezdet és a vég pontjai pontosan kijelölve, egyébként pedig tetszőleges, hogy honnan hová, csak az úton levő személye a kötött. Utazunk városból városba, országból országba, kontinensről kontinensre, égtájról égtájr, illetve majd, lassan, planétáról planétára.

De utazhatunk csak a koponyánk körül, csak a koponyánkban, emlékeinkben és képzeletünkben, ez esetben az út paraméterei nehezebben kijelölhetőek illetve konkretizálhatóak, az út maga is elasztikusabb, kevésbé materiális, alakíthatósága, szűkíthetősége-gátíthatósága okán a fantaszikummal lesz határos.

Az örökös úton levés ténye alakítja, teremti meg az emberben az út rögzítésének a kényszerét, ezek a rögzítések, naplótöredékek legtágabb értelemben az ember szellemi tevékenységével írhatóak le, szűkítve ezen az ember művészi tevékenységével írhatóak le, még szűkítve, az utazás utazás értelmére, az ember útnapló-jegyzeteiben ragadhatóak meg.

Amikor tehát az ember utazik, egyszerre minimum kétféle utat tesz meg, egyidejűleg. Egyik kilométerekben mérhető, és mérendő is az út melletti fehér kövek számában, a vonatkerekek kattogásával, a repülő sebességmérőjének szorzatával, tehát a fizikai távolságok valódi létezésének felhasználásával. Mindeközben az utazó belül is halad, kijelölt távolságokat jár be, különböző szellemi-élményvonalakat abszolvál, tapasztal és helyez el, fölsebzódik, átalakul és átalakít, elvisel és értelmez. Az utazás tehát bizonyos helyzetekben létforma, betölti, más nézőpontból kitölti az ember életét, az utazó státusa teljes emberi jelenforma, kitüntetett állapot, mert az úton levő egyaránt birtokában van annak a tapasztalatnak, melyet indulásáig megszerzett, és birtokába kerül azoknak az új tapasztalatoknak, melyeket csak az előző környezetétől, elrendezési helyétől való elszakadással érhet el. Az utazás egyik mozzanata így az állandótól való időleges elhűtlenedés, másik az ideiglenességgel való alkalmi összehálás. Az utazás a hűség és hűtlenség állandó konfliktusa, az állandóság és a változás permanens megütköztetést és konfliktus-feldolgozást igénylő gyakorlóterepe, az elhagyott és felfedezett birtoklásának a dilemmája, mámor és szégyene, a megismerés és önfelismerés egyidejű mechanizmusa, az őrizve megtagadás paradoxonának a gyakorlása vagy feladása, annak a vereségnek a beismerése, hogy az ember egyszerre nem lehet jelen két helyen, nem lehet érvényesen egyforma jelenléte két vagy több helyen – időnként persze sehol.

Amennyiben az utazás erkölcsi tett is, az utazó dilemmája: maga az út, az utazó maga, vagy az élmények sora, melyhez az előző kettő ugyan hozzátartozik, de jelentősen el is különbözik azoktól, a fontos és lényeges. Eldöntendő kérdés, melyre az utazás rögzítésének folyamata, a folyamat módszertana és minősége ad választ. *Kántor Lajos* harminc év utazásait gyűjtötte most össze, három, már korábban megjelent kötet anyagát boronálva egybe, *Gyökerek, álmok, tengerek* címmel. Zavarba ejtő címadás. A *gyökerek*, lévén a szerző Erdélyben élő romániai magyar író, egyértelműen a kötődés, pontosítva, az egyhelyben maradás szimbóluma. Az *álmok*, ez a huszonegyedik században legkevésbé, hogy gyanús, de kétségtelen, még most is kikerülhetetlen szó, egyfajta idejétmúltnak tetszhető szemléletet fed le: az egyhelyben utazás metaforájának tekinthető, a fizikai maradást és a teljes szellemi elszabadulást, elszabadítást tételezi. A *tenger* jelentése a végtelenség elérésének, inkább talán megérinthetőségének lehetőségét, az álmok beteljesedését hordozza, a kelet-európai napi-mitológiában a gúzsba kötött ember táncolását kötelek nélkül, azaz, kiszabadulását a rezsim korlátai, kötöttségei közül, feloldódását a nembelibb létezés, emberibb formák sós matériájában.

Kántor Lajos harminc év utazás-élményeit gyűjtötte össze. A címadás egyfajta megélési sorrendet is jelöl. Utazásainak kezdeti meghatározó élményei a gyökerek voltak. Ha a harminc évvel ezelőtti kelet-európai valóság – valóság? inkább valótlanságra, rossz, elfuserált véres fantaszikumra, terhes horrorjátékra – visszagondolunk (és valljuk be, nem is esik még túl nehezünkre, ha kellemetlen is olykor-olykor, a felidézés), azt látjuk, hogy rendszerünk előzékenyen segítségünkre volt abban, hogy tudatában legyünk a gyökereinknek: ha mi nem kapaszkodunk a földre, ahol élünk, hát beledöngölt ő. Utazni tehát leginkább képzeletben, vágyakozásban, álmokban lehet, az ilyen egyhelyben-utazások a belső feltöltés, gyakran túltöltés időszakát eredményezik. Az utazó felfokozott kíváncsisággal vág neki az útnak, amikor a határsorompó végre felemelkedik előtte – mennyire ismeretlen játék ez ma már, szerencsére, Európa legtöbb fiataljának –, levelekből, könyvekből, katalógusokból és filmekből már ismer mindent, amit végre megismerni szándékozik.

Valljuk be őszintén, frusztrált elindulás ez, ahogy az volt valamennyiünké, amikor először átléptük a határt, bármilyen irányban is. Nyoma sem volt ebben az átlépésben a felszabadult indulásnak, a henye kikapcsolódás-ösztonnek, a parttalan feloldódás-vágyak. Utazásainkban, és erre Kántor könyve számtalan kiváló részlettel rimel rá, az önreflexió emelkedett központi elvé, amely nem feltétlenül, vagy nem csak személyiség-reflexió, sokkal inkább válaszkényszer a másságra, művészeti író esetében a művészettapasztalati, illetve -elméleti tényekre; reflexió a valós másság-élmény, a valós műélmény addigi hiányára. Szinte látható, ahogy bármely, gyakorlatilag minden impulzus érkezésekor egy másikra vált, kapcsol át Kántor agya, részben analógiák, részben szabad és olykor merész asszociációk sorozatával – keres és menekül. A frissen megélt keveredik az elképzelttel, az olvasmányban, reprodukcióban, illetve valamilyen közvetett, közvetített élményformában megélttel és elraktározottal, az illuzórikus pre-tapasztalat a valódi megtapasztalás zavarba ejtő új mámorával, a ködkép találkozás, megütközése a szokatlanul előtolakodó egyértelműséggel. Mire gondolok: egy Mona Lisa megpillantása húsz év rákészülése után nem a váratlan felfedező élményét indukálja a Louvre erdélyi művészeti szakértő tárlatlátogatójában, hanem a pszeudo-élménnyel rendelkező szembesítő számonkérését, méltóságot kereső összehasonlítását, azonosítását és elkülönítését, a deja vu-érzet fájdalmas tolokodását, mi több, bosszúságot, hogy mások is belelógna a képbe, nem élvezhető, szemlélhető az addig a legendák világában tartott festmény a hosszú évek várározása megindokolta áhítatos körülmények között. Az út nem ismeri, nem ismerheti, tudhatja az utazó életfájdalmait. Nos, ez is szép

feszültség ebben a könyvben.

De vissza még a gyökerekhez.

Akinek az élete azzal telik, hogy közössége megmaradásán, kultúrája megőrzésén és életben tartásán munkálkodik, annak nagyon nehéz és szokatlan, akár napokra is, kiszakadni megszokott közegéből. Kántor első utazásait a külföld és az otthon hagyott közösség állandó összehasonlítása, egymásba játszatása, egymáshoz mérése emberi, művészi, illetve műalkotási szinten, tölti ki. Óhatatlanul így van ez, hiszen állandósága pontjait – a képzelt utazásokon túl – természetesen a szűkebb pátriája jelenti számára. Fontos megjegyezni, hogy ennek a szűkebb közösségnek, erdélyi, de szerzőnk esetében romániai létezésnek a kultúráját nem csak ismeri, de elismeri is, nem csak nagyra tartja, de beilleszthetőnek is a nyugat által létrehozott értékek hierarchiájába. Jó európai módjára, értékítéleteiben igyekszik egyik fél térfelén sem tartani a labdát, ami a hazában európai, azt az európai élmények közé emeli, ami Európában több vagy másabb, azt a maga tisztaságában és helyén vizsgálja. Ezzel azt mondjuk, hogy Kántor Lajos az a nagyon szubjektív utazó, aki ítéleteiben – melyek azonosíthatóak a naplójegyzetekkel, naplóesszékkel – tudatosan próbál meg objektív lenni.

A harminc év úti hordalékából képződött vastag könyvet nehéz lenne röviden áttekinteni. Lehetőségünk legfeljebb arra terjed ki, hogy néhány izgalmas, és számunkra tanulságos mozzanatra irányítsuk a figyelmet. Ilyen a modernség szemlélésének, értelmezésének, értelmezhetőségének a kérdése – ami kezdetektől fogva izgatja Kántort. A könyvből kirajzolódó Kántor-portré – mert a valamire való útleírás legalább annyira az utazót rajzolja az olvasó elé, mint magát az utat – sajtóságot, rokonszenves meghasonlottságban leledzik ezen a téren. Életkörülményei, közösségének az állandó kulturális fenyegettetések közötti létezése, hagyományainak a veszélyeztetettsége, a felszámolására tett megújuló kísérletek nyilván arra ösztönzik, erkölcsileg arra kényszerítik az utazása kapcsán a maradását is állandóan végiggondolni kényszerülő vándort (*kötőhomok*), hogy a modernség ellenében a hagyományokat részesítse előnyben. Kántor azonban jól látja ennek a veszélyét, amelyet provincializmusnak is hívhatunk, ami európai szinten nem csak értelmetlen, de halálos is lehet bármely kultúra számára. Szemléltői alkata – megérzésem, és nyilván az írásaiból kialakított olvasatom szerint – a modernség elfogadása, fővállalása felé tolja, erkölcsi érzéke ugyanakkor azonnal jelzi számára a modernség nevében elkövethető agressziót is. Ilyen gesztus, amikor a modernség zászlaja alatt épp tagadott vagy megtagadott értékek féltése és fővállalása okán egy *betoldásban* védi meg a mostanában egyre többet vitatott Illyés Gyula-művet.

Aprópó, betoldások. Az, hogy több utalásban szó esik a World Trade Center-merényletről, a nyomdai technika korszerűségét, illetve a könyv abszolút frissességét jelenti. A gyűjtemény egyik legizgalmasabb vonulatát is innen származtathatjuk, azaz utólagos megteremtését ez teszi lehetővé; a kései betoldások nagyobb margóval lekeskenyített gondolatteste új élményeket kínál annak is, aki már korábban birtokolja a három könyvet. Amíg a megírás idején a kiválasztott szerencsés által megláthatott, fölfedezhetett, napokra belakhatott világ volt az olvasó számára a nóvum, mert számára csak leírásból adatott meg a megismerés és megélés, mára a megélésekre való utó-reflexió, valamint a korabeli hangulat visszaidéződése a fontosabb, a korrajzon keresztül kirajzolódó egykoriság. Kántor is érzi, mi több, tudja, belátja ezt, ezért az érintetlenül hagyott szövegekhez – és ezt fontosnak tartom hangsúlyozni, *harminc év* szövegeinek érintetlenül hagyásáról van szó – kései reflexiókat illeszt. Kezdetben negyedszázad tapasztalatával szembeesíti a korai följegyzéseket, ami helyenként már-már komikus különbségeket és átírhatóságokat eredményez, majd mind közelebb kerülünk a mához, mind kisebbek a távolságok a reflexiók tárgyához. Nem korrigál a szerző, hanem kiegészít, az olvasás idejéből reflektál a megírás idejére, *egyik* olvasójaként megjegyzéseket fűz a *saját* könyvéhez, elégedetten vagy elégedetlenül, az idő megcáfolta állításokat a helyükre teszi. Nem veszélytelen vállalkozás ez, de Kántornak nincs jelentősen mit korrigálnia a nézetein, állításain. Tévedései, melyeket nyilván ő is lát, a korban élő ember tévedései, a kor fénytörésében vizsgálódó láthatásának a dilemmái.

A felgyülemlett élmények újra összegereblyézése számára nem arra alkalom elsősorban, hogy végigtekintsen az elmúlt harminc éven, és revideálja nézeteit, sokkal inkább arra, hogy az egykori hiányokat, melyek csak bizonyos távolságból – és ezt a távolságot az idő teremtette számára – szemlélve válnak nyilvánvalóvá, utólag pótolja. Utaljunk itt például a szép Balázs Ferenc-betoldásra, de ugyanilyen mulasztás-felismerés Vlad Mugur utólagos fölemlítése a kolozsvári Shakespeare-kultusz kapcsán, ami szintén beszúrás formájában került bele egy harminc évvel ezelőtti varsói színházi szemlébe, melynek egyik kitérője Jan Kott munkásságának a fölemlítése Shakespeare-kutatása kapcsán – és ez a láncolat még nem is túl bonyolult azokhoz a dezoxiribonukleinsav-ágbogosságot megszegyentítő gondolati kanyarokhoz és kitérőkhöz képest, melyekre legjobb és legelvetemültebb formáiban ragadhatja magát Kántor elméje. De így kerül fölemlítésre Emil Kusturica is, és még hosszan sorolhatnánk.

Az utólagosan beillesztett pótlások montázstechnikájának segítségével nagyon távoli mozzanatok tud egyberántani a szerző – ennek egyik számomra legérdekesebb pillanata – miért ne lehetnének néha érdekes emberek, most egy társaság elnöke szól ki belőlem –, amikor a Svájcban élő Major Zala Lajosnál tett első látogatásán megerősíti és hitelesíti az időben a jelen végpontjával, a Csokonai Társaság mostani tevékenységének felvillantásával, melynek alapítója Major Zala, és melynek elnökségi tagja, ezt persze szerényen elhallgatja, Kántor Lajos is. Magyarán: egykori állításait a jelenkor működésével támasztja alá, vagy fosztja meg érvényességüktől.

Érvényesség, nevek érvényessége: Veres Péter, Csurka István (a hajdani barát mostani politikusi tevékenységét elegáns elhatárolódással, kommentár nélkül oldja meg az egyik jegyzetben), Fekete Sándor, Moldova György, Végh Antal (ő is kap egy betoldást, mely Csurkáéhoz hasonlóan fogalmazásában meglehetősen enigmatikus, bár valamivel konkrétabb annál) – nevek, melyekkel elbánt az idő, vagy amelyek elbántak magukkal, csak nem vették észre, nem vettük észre. Kántor nem mentegetőzik, nem húzódik ki hajdani ítéleteiből. Bármely kor a kor-szerű alakjain keresztül ragadható meg, nem feltétlenül a csúcsalkotók folyamatos körüljárásával. Ebből a szempontból is tanulságos volt számomra a kötetek újraolvasása a gyűjteményben: az elfelejtett hangulatok, szerencsére elmúlt nyomások érzete felidézhető, idéződik fel nevek, alakok újra feltűnésével. Ezt látszik alátámasztani, hogy az első utazató könyv végén ma is vállalja – a meghagyja értelemben – a vörös farok-féleséget, jöllehet el is tüntethetné. Tanúságtétel az arról, hogy egy korban nem csak korszerű, de kor-szerű is az ember.

A betoldások izgalma az is, hogy mit nem írhatott meg a naplóról-utazó akkor-egykor, azaz: mit nem írt meg, és mi nem jelenhetett meg. Utóbbira izgalmas példa a kétoldali Határ Győző-beszúrás, amelyik nem csak abból a szempontból érdekelheti az olvasót, hogy mit írt egykor Kántor, hanem abból is, hogy miket nem engedett át, engedett meg a cenzurális irodalmi gépezet; a miérte persze ebben az esetben sem lehet konkrét választ adni.

Ugyanakkor, mára kérdésessé válnak, hálátlan utókor!, mi több, ironizálásra adhatnak okot az olyasféle eufemizmusok, mint a 322. oldalon található szöveg – *Aztán úgy hozta az idej nyár, hogy London helyett Csikszeredán hadakoztunk esővel, köddel*. Kihámozhatja-e ebből az olvasó azt a drámát, ami miatt belekerült, jelesen, hogy a szöveg írója nem kap útlevelet, pontosabban, nem kapja meg az utazási engedélyt (mert az útlevelet nem tarthatja magánál); több-e az ilyen szöveg, többek-e az ilyen eufemisztikus kiszólások morgásnál, avagy, átjön az olvasó számára kommentár nélkül legalább a hoppon-otthon maradt utazó dohogása, a diktatúrában csak metaforákban megnyilvánuló önérzet lázadása.

És, miket nem eredményez a leszorítás, a jelenség másik végén: Kántor, a szellem, a kultúra elkötelezett öre Cs. Szabó, Határ Győző és a hajdan volt drámaíró Csurka munkáinak és jelenségének elemzése közben, éppen ott, nagy kedvel időzik el egy

nyugaton megláthatott, huszadrangú, erotikus kis filmcsemegénél, jelesen a Bombanónél (vagy Álomasszonyánál), melyben Bo Derek riszálta meg többször is a vásznon felejthetetlenül felejthetetlen seggét, és remegtetten-lengette szilikon nélkül is gravitációt meghazudtolóan felfelé emelkedő tekintélyes melleit.

De Kántor kultúrtörténész szívesen elidőz a futball éppen aktuális kérdéseinél is – ez jellegzetesen az utazó gesztusa a filosszal, irodalomtörténésszel szemben –, csakúgy emberi, már nem szakmához kötődő érdekesség és érdemesség az olvasásban, amint a Siklós Istvánnal történő londoni vásárláskor a mellette elhaladó fiatal angol nő átlátszó blúza alatt nem is csak fölsejlt meztelen halmokat hosszasan megbámulja, sejtetve megírja, miközben jóízűen méltatlankodik a supermarket látogatóinak közönyén e tüneményes látvánnyal kapcsolatban.

Ha már itt tartunk, a szövegek egyik kellemes kiegészítője az a személyes évődés-játék, amely a kolozsvári hétköznapiakban zajló baráti viszonyokra visszatekintésekben realizálódik, lásd a Kántor-névvél kapcsolatban a Kányádira-utalásokat, László fiára, feleségére, családjára történő kiszólásokat, Lászlóffy Aladár vagy Páskándi, Kocsis István, Szilágyi István és mások sűrű emlegetését.

Ha már itt tartunk, Kántor egyéb kihágásokra is képes. A *Kramer kontra Kramer* című film és a *Vad pálmák* Faulkner-könyv, e két, egymáshoz látszólag sem szintben, sem számban nem kötődő kultúrtermék egymáshoz ragasztásán ügyködik a naplók egy pontján, s ehhez a ragasztás-mutatványhoz tudottan olyan kötőanyag kell, ami Kántor Lajos márkanévvel van ellátva.

Eltévelyedései közül különösen kedves volt számomra, ki is emelem a fontos, esetenként fontosabb gondolatok-tanulmányok közül, az *Übű király* Kovács Ildikó rendezte bemutatójához kapcsolódó gondolatsorát, már csak azért is, mert nagyon ritka, mondhatni, példátlan, hogy komoly és fontos dolgokban magukat törő irodalomtörténészek bábszínházi darabot megnézzenek, azzal törődjenek, azzal kapcsolatban értelmezési lehetőségeken töprengjenek.

Amikor pedig eljut a tengerig, az óceánig, Da capo al fine-gesztussal ismét a gyökerekhez tér velünk vissza. A nagyon távoli, nem mindenki számára megadatott pillanatban, a szentpeterburgi Dali-házban, ott, a szürrealizmus floridai templomában – ahogy annak idején Louvre-beli szemlélődése közben, igazi szürrealista gesztusként – a Mikes utcai ház dolgozószobájának Nagy Albert képét villantja elénk, a Fehér kakas jelenik meg a szemé és szemünk előtt, és ez egy gondolkodásmódra világít rá, egy módszert tesz világossá, egy stílus megteremtésének a lehetőségeit magyarázza és határait teremti meg, egy könyv lelkét mutatja fel az olvasó számára – ha nem tévedek...

Orosz László

Új eredmények

Bíró Ferenc: Katona József

Méltán előzte meg várakozás és fogadja érdeklődés Bíró Ferenc monográfiáját. Csaknem három évtizede jelent meg Katonáról hasonló tárgyú, de kisebb terjedelmű könyv, s az írótlól és koráról szóló irodalom azóta nemcsak jelentősen növekedett, hanem sok új eredményt is hozott. A Bíró monográfiájának irodalomjegyzékében szereplő műveknek csaknem a fele az 1974-es kiadású kismonográfia óta jelent meg, hasonló arányú a jegyzeteiben ezekre való hivatkozás is. Növekedne is ez az arány, ha a hivatkozások tartalmát, fontosságát mérlegelnénk.

A könyv első fejezetének a címe: *Magány*. Katona nemcsak kortársai között, az 1810-es években pezsdülni kezdő irodalmi életben volt magányos, mint ahogy Bíró gazdagon dokumentálva kimutatja: azzá vált az irodalomtörténetben is. Csak sok évvel halála után figyeltek fel rá, akkor is csak egyetlen művére. A köztudatban mind máig a *Bánk bán* költőjeként él, többi művére legföljebb abból esik némi fény. Gondoljuk meg: ha 1819-ben a cenzor a tőle elvárt szigorúsággal jár el, nem engedélyezi a Bánk bán kinyomtatását sem, megőrizte volna-e Katona nevét a színház- és az irodalomtörténet néhány színre került darab fordítása, átdolgozása révén? Fölfedezték volna-e a cenzortól betiltott, színpadra nem került Bánk bán előtti történelmi drámáit vagy akár a kéziratban maradt Bánk bán? A magyar drámaírás akadályait elősoroló tanulmányát aligha írta volna meg, ha nem várhatja, hogy a már nyomdában lévő Bánk bánal az érdem következeként várható elismerésre számíthat. Pusztaszerről írott tanulmányára meg Kecskemét történetéről készült, befejezetlen, halála után apjától kiadott művére a Bánk bán megjelenése után sem figyeltek fel; igaz, hosszú ideig a Bánk bánra sem.

Miután előbb a színház, majd az irodalom is fölfedezte a Bánk bán, hosszú idő elteltével támadt némi érdeklődés szerzőjének más művei iránt is. Gyulai Pál 1883-ban megjelent monográfiájának kétharmada még a Bánk bánról szólt, Waldapfel Józsefének 1942-ben már csak az egyharmada, Bíró Ferencének alig több, mint az egynegyede. Miközben azonban egyre teljesebb kép alakul ki Katona életművének az egészéről, annál alaposabban ismerjük meg fő művét is.

Két történelmi tárgyú műve Gyulai monográfiájában mindössze egyetlen mondatot és egy lábjegyzetet kapott, Waldapfel József már külön tanulmányt és monográfiájában tizoldalnyi fejezetet szánt rájuk, korábbi véleményekkel szemben azt bizonyítva, hogy szülővárosa történetével nem 1820 után Kecskeméten kezdett foglalkozni Katona, hanem még Pesten, a Bánk bán két kidolgozása közti időben. Bíró jó érvelést talált arra, hogy a történelemmel való foglalkozásának kezdetét még korábbra tegye. Csányi Jánostól, Katona hivatali főnökétől, barátjától, első életrajzának írójától idézte: „1808-tól 1820-ig folyvást Pesten lakván” a „nemzeti könyvtárban búvárkodott” és ott „többnyire a régi történetek nyomozgatásában és világosításában” foglalta el magát. (19. 1.) Még korábbra visszanyúlva várostörténetének bevezetéséből azt olvashatta ki, hogy a Kecskemét környéki templomromok már gyermekkorában „kérdő kíváncsiságot” keltettek benne. (17-18. 1.)

A Bánk bánhoz vezető út állomásait így szoktuk számba venni: drámafordítások, átdolgozások, dramatizálások, történelmi drámák, nyilvánvalóként fogadva el, hogy a kor színjátéktípusai közül a lovagdráma képezte az átmenetet a történelmi tárgyhoz. Bíró nem tér le erről az útról, de a kezdő mozzanatot a színházon kívül keresi: a színházzal való találkozást megelőző történelmi érdeklődésben. „Katona Józsefet mélyen s a színház világánál valószínűleg eredendőbben foglalkoztatta a történelem” – írja, s néhány lappal később: „a táj történelmének kutatása során jutott el az emberiség történelmével kapcsolatban felmerülő nagy kérdésekhez.” (16-17., 23. 1.) Valószínűnek látszik, hogy a gyermekkori élményből sarjadt, iskolai tanulmányai során megerősödött, olvasmányai révén kitágult történelmi érdeklődését a drámai megjelenítésre különösen alkalmas nagy fordulatok felé korának eseményei is terelheték: 1813, első három történelmi drámájának éve a napóleoni háborúk nagy fordulatával esett egybe.

A pályakép korábbi megrajzolóinál sokoldalúbban világítja meg Bíró a drámaírói pálya szakaszainak határait. Az 1813. évi fordulatot kiemelték a régebbi elemzők is, de többnyire azt igyekeztek (igyekeztünk) feltárni, mi tekinthető a Bánk bán előtti drámákban a fő mű előzményének, Bíró viszont inkább az eltérést mutatja meg közöttük. Ezért nem a drámatechnikára: szerkesztésre, jellemrajzra, stílusra fekteti a hangsúlyt (bár szól róluk a Bánk bán elemző rész *Ismétlődő motívumok* című fejezetében), nem is az eredetiség mértékére, hanem eszmei, világnézeti kérdésekre. A korábbi történelmi drámák és a Bánk bán közötti alapvető különbséget abban látja, hogy a korábbiakat az Isten és a történelem viszonyának problematikája uralja, a Bánk bán az emberi döntések következményeinek a fölmérése. Némileg talán sarkított megállapítást olvashatunk erről a Bánk bán-elemzés *Világkép* című fejezetében: „Az előző két tragédiában (a *Ziskában* és a *Jeruzsálem pusztulásában*) az isteni akaratból származó, de a népeken uralkodó végzet játszott meghatározó szerepet, az egyes ember – különböző módokon: elszenderedésként, eszközként vagy éppen végrehajtóként – csak hozzájárulhatott e végzet munkájához.” „A *Bánk bán*ban viszont alapvetően más a helyzet, hiszen egészen más Isten lakik a tragédia egében s egészen másfajta történelemnek része a darab cselekménye. (...) Itt súlyos fordulat történt: az Isten a történelem alakítását a szereplőkre bízta (a világ sorsa úgy alakul, ahogy a hősök döntenek), de láthatóan fenntartotta magának azt a jogot, hogy megítélje: hogyan éltek az emberek ezzel a felhatalmazással.” (158., 159. 1.) Mintha rávetülne erre a megfogalmazásra a protestáns tanítás az eleve elrendelésről és a katolikus a cselekedetek szerinti ítéletről.

Bánk gyilkos tetteinek minősítésében Bíró azt hangsúlyozza, hogy a királyné ugyan nem ártatlan, Bánk azonban „orozva”, törvénytelen módon ölte meg, így maga is bűnössé vált: „A királyné által elkövetett erkölcsi és politikai vétkek Bánk szempontjából ugyanis legfeljebb lélektani motivációt adhattak a tettehez, de nem adhattak hozzá minden további nélkül jogi alapot is. Az igazsághoz ugyanis szükségképpen hozzátartozik az a mód, ahogyan szolgáltatják, s ez kiváltképpen érvényes az ország első embere, a király távollétében a társadalom biztonságának legfőbb őre számára.” (147. 1.)

Az imént idézett fejezet találó címe: *Bűn és bűn*. Hasonlóan a lényegyet megfogalmazó fejezetcím: *A dráma és a színmű*. Bíró az utóbbi évtizedek szakirodalmával érvelve amellett foglal állást, hogy az „előadhatóság” nem képezi egy drámai mű mint irodalmi alkotás értékelésének nemhogy alapját, de még lényeges összetevőjét sem. E fejezet összefoglalásában ezt írja: „ha egy drámai mű nem működik igazán jól a színházban ülő néző számára, viszont megnyílik az olvasás, netán csak az elmélyült, »tanulmányozó olvasás« előtt, akkor nyilván ez utóbbit kell választanunk: az alkotás maga kényszerít rá bennünket. Egy irodalmi mű minősége természetesen nem azon múlik, hogy milyen módon jut el az olvasójához.” (119-120. 1.) Horváth János 1926-ban még úgy vélte, hogy

a Bánk bán megértéséhez „olvasás és előadás sokszoros, egymást támogató körforgása" szükséges. (*Tanulmányok*, 243. 1.) Bíró talán nemcsak az újabb szakirodalom, hanem az utóbbi évtizedek számos sikertelen Bánk bán-előadása is befolyásolta ettől eltérő véleményének kialakításában.

Waldapfel József kiderítette Katona történelmi drámáinak a forrásait. Bíró azt vizsgálta, hogyan használta fel őket. Összehasonlította például a *Jeruzsálem pusztulása* Josephus Flaviusszal azonos Józsefének beszédét azzal, ahogy ez a beszéd az ő *Bellum Judaicum*-ában található, vagy fölhívta a figyelmet arra, hogy az említett, fő forrásaként használt mű szerint sem Gessius Florus, sem Berenice nem volt ott Jeruzsálem ostrománál. A *Ziskában* meg a *Bánk bán*-ban a cenzúra miatt kellett elhagynia, csak az elő- vagy utószóban, jegyzetekben felhasználnia forrásaiból nyert számos értesülését. *Idézetek* című fejezetében korábbi megokolásaiknál (iskolai idézetgyűjtésből eredő irodalmi gyakorlat, hivatkozási lehetőség a cenzor kifogására) fontosabbnak tartja Bíró azt a megfigyelését, hogy idézeteinek többségét a lovagkorról szóló művekből vette Katona. A lovagkor iránti érdeklődésének kiemelése megerősítheti történelmi drámáinak a lovagdrámákkal való kapcsolatát, s eszünkbe juttatja Sütő Józsefnek a lovagkor erkölcsiségét középpontba helyező elemzését Bánk ötödik felvonásbeli magatartásáról. (ItK 1993, 92-101. 1.)

Katona életművének eddig számba sem vett vagy alig érintett összefüggéseire hívja fel a figyelmet Bíró, így például A rózsza és a dramaturgiai tanulmány, a Ziska Zsófia királynéjának monológja és az Aubigny Clementiában de la Châtre és Sericour párbeszéde, az Ilka-bírálat, a Jolánta és a Bánk bán között. Az ilyen és ezekhez hasonló összefüggéseket nemcsak egyszer, futólag említi, hanem vissza-visszatér rájuk, mintegy bevési őket az olvasó tudatába.

Érdekes és gondolatébresztő párhuzamot von Katona lírai énje és drámahőse között. „Katona költeményeit a szerelmi bánat témája uralja, amely – Horváth János és Waldapfel József megállapításaival ellentétben – jelen idejű fájdalom. Nem mondhatjuk, hogy »Túl van a tapasztalásokon, ábrándozásokon, csalódásokon« (Horváth János), de azt sem, hogy »a szerelem rendszerint valami távoli bús emlékként tűnik fel« (Waldapfel József), épp ellenkezőleg: ez a bánat most, a vers jelen idejében van a tetőpontra és voltaképpen fokozhatatlan. Nehéz nem arra gondolni, hogy itt is a színházi ember működik közre, s talán nem is a legjobb oldaláról. Egészen más színvonalon ugyan, de mintha valóban a *Bánk bán*-ban kezdett tendencia folytatódna: ott is, itt is találkozunk az összeomlás határain bolyongó lelkekkel. Ott a féltékenységnek az örületbe át-áthajló rohamai gyötörték a nagyurat, itt egy különös hajlamokkal rendelkező kegyetlen szépség gyötri a versek hőseit, aki azonban elfogadja ezt a helyzetet." (171. 1.)

Érthetőnek tartom, mert irodalmi termése jelentéktelen, mégis sajnálom, hogy Bíró nem foglalkozott Katona életének utolsó, kecskeméti ügyészként töltött évtizedével. Nem foglalt így állást abban sem, „milyen lélekkel" élte Katona életének ezt a szakaszát. El kell fogadnom a döntést elhárító mondatát: „A Katona személyiségét mindvégig jellemző fanyarságot, amely jókedvű pillanatait is meghatározta, valóban nem könnyű megkülönböztetni a depressziós viccelődéstől." (184. 1.)

Csak néhány részletet villanthattam fel a gazdag tartalmú monográfiából. Szeretném remélni, hogy széles körben kelti fel és elégíti ki az érdeklődést Katona életműve iránt. (*Balassi Kiadó, Bp., 2002.*)